



**GÜÇLENDİRİLMİŞ BAŞKANLIK SİSTEMİ:
AZERBAYCAN'DA HÜKÜMET MODELİNİN
DÖNÜŞÜMÜ**

**2025
YÜKSEK LİSANS TEZİ
KAMU YÖNETİMİ**

Bakhtiyar ATAMOV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**GÜÇLENDİRİLMİŞ BAŞKANLIK SİSTEMİ: AZERBAYCAN'DA
HÜKÜMET MODELİNİN DÖNÜŞÜMÜ**

Bakhtiyar ATAMOV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ali ASKER**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Haziran 2025**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	11
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	11
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	11
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
1. HÜKÜMET MODELLERİNİN KURUMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	16
1.1. Hükümet Modelinin Kavramsal Yaklaşımı.....	16
1.2. Geleneksel Hükümet Modelleri	17
1.2.1. Parlamenter Sistem	19
1.2.2. Başkanlık Sistemi	24
1.2.2.1. ABD'nin Kuruluşu ve Başkanlık Sisteminin Doğuşu.....	24
1.2.2.2. Başkanlık Sisteminin Özellikleri	26
1.2.2.3. Başkanlık Sisteminin Olumsuz Yönleri.....	31
1.2.2.4. Başkanlık Sisteminin Olumlu Yönleri	33
1.2.3. Yarı Başkanlık Sistemi.....	34

1.3. Hükümet Sistemi ve Demokrasi Arasındaki Bağlantı	37
1.3.1. Demokrasi Kavramı	37
1.3.2. Başkanlık Sistemi ve Demokrasi	39
1.3.3. Oydaşmacı Demokrasi-Çoğunlukçu Demokrasi İkileminde Başkanlık Sistemi.....	41
2. AZERBAIJAN HÜKÜMET MODELİ ve BAŞKANLIK SİSTEMİNİN NİTELİĞİ.....	45
2.1. Bağımsızlığa Kadarki Dönem Azerbaycan'da Devlet Geleneği ve Yönetim Biçimi.....	45
2.1.1. Rus İşgaline Kadarki Dönem	45
2.1.2. Rus İşgali Dönemi.....	48
2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) Dönemi Devlet Yapısı.....	52
2.1.3. Azerbaycan Sovyet Dönemi.....	55
2.3. Azerbaycan'ın Bağımsızlığına Doğru: Kurucu Belgeler	64
2.3.1. Egemenlik Kanunu: 1989	64
2.3.2. 1977 Anayasasına Yapılan Değişiklikler	67
2.3.3. Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı.....	72
2.3.4. 1995 Anayasa Kabulü	75
2.3.5. Anayasanın Sistematiği ve Genel Esasları	76
2.4. Başkanlık Sisteminin Güçlendirilmesi	77
2.4.1. Yasama Yetkisinin Anayasal ve İşlevsel Çerçevesi	77
2.4.2. Yürütme Yetkisinin Anayasal ve İşlevsel Çerçevesi	79
2.5. Başkanlık Sisteminin Güçlendirilmesi Evreleri	81
2.5.1. 2002 Değişiklikleri: Meclis Başkanından Başbakana Geçen Vekalet Değişikliği.....	81
2.5.2. 2009 Değişiklikleri ve Yürütme Erkinin Daha Fazla Güçlendirilmesi	84
2.5.3. 2016 Değişiklikleri: Yürütme Erkinin Pekiştirilmesi ve Siyasal Sistem Üzerindeki Yansımaları	88
SONUÇ	92
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ	101

TEZ ONAY SAYFASI

Bakhtiyar ATAMOV tarafından hazırlanan “GÜÇLENDİRİLMİŞ BAŞKANLIK SİSTEMİ: AZERBAYCAN’DA HÜKÜMET MODELİNİN DÖNÜŞÜMÜ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ali ASKER

.....

Tez Danışmanı, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 16/04/2025

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Emin HÜSEYİNOĞLUI (KBU)

.....

Üye : Prof.Dr. Ali ASKER (KBU)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİÇEK (SCÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Bakhtiyar ATAMOV

İmza :

ÖNSÖZ

Yüksek lisans eğitimim süresince bilgi ve tecrübesiyle akademik gelişimime yön veren; tez sürecinde karşılaştığım her türlü güçlükte yol göstericiliği ve desteğiyle daima yanımda olan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Ali ASKER'e en derin şükranlarımı sunuyorum.

Tez çalışmam boyunca değerli katkılarını esirgemeyen, ilminden daima faydalandığım ve üzerimde büyük emeği bulunan kıymetli hocam ve jüri üyem Dr. Öğr. Üyesi Emin HÜSEYİNOĞLU'na; aynı zamanda jüri üyeliğimi üstlenen, kıymetli görüşleriyle çalışmamı zenginleştiren Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİÇEK'e içten teşekkürlerimi sunarım.

Tüm bu sürecin en büyük dayanağı olan, maddi ve manevi destekleriyle her daim yanımda olduklarını hissettiren sevgili aileme ise minnettarım; emekleri kelimelerle ifade edilemeyecek kadar büyüktür.

Ayrıca, tez yazım sürecinde karşılaştığım teknik ve uygulamalı zorlukların aşılmasında desteklerini esirgemeyen, deneyimleriyle bana yol gösteren değerli arkadaşlarım Büşra ERBİL ve Sait ÇAKMAK'a içten sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

Bu tez çalışması, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde uygulanan güçlendirilmiş başkanlık sistemini tarihsel, kuramsal ve anayasal boyutlarıyla ele almakta; söz konusu yönetim modelinin oluşum sürecini ve mevcut yapısını kapsamlı biçimde analiz etmektedir. Tez iki ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, hükümet sistemlerine ilişkin kavramsal ve kuramsal çerçeve sunulmuş; parlamenter, başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinin tarihsel gelişimi, yapısal farklılıkları ve kuvvetler ayrılığı ilkesiyle kurdukları ilişkiler, yürütme organının düzenleniş biçimi ve denetim mekanizmaları bağlamında karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu çerçevede, klasik başkanlık sistemi ile son dönemde ortaya çıkan “güçlendirilmiş” versiyonlar arasındaki farklara da dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde ise Azerbaycan'daki devlet geleneği ve yönetim modelleri tarihsel bir perspektifle ele alınmıştır. Önce hanlıklar dönemi, ardından Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği dönemlerindeki yönetsel yapılar özetlenmiş; sonrasında 1918–1920 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ile 1991 sonrası kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin hükümet sistemleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemde kabul edilen kurucu belgeler ve anayasal düzenlemeler ışığında geçiş süreci değerlendirilmiş; özellikle 1995 Anayasası ile yürürlüğe giren başkanlık sisteminin temel normatif çerçevesi ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanıya tanınan yetkiler, yürütme organının kapsamı ile yasama ve yargı erkleriyle olan ilişkiler sistematik biçimde değerlendirilmiştir.

2002, 2009 ve 2016 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri, Azerbaycan'daki başkanlık sistemini daha da güçlendirmiş ve Cumhurbaşkanlığı makamını siyasi yapının merkezine taşımıştır. Bu değişikliklerle yürütme erkine verilen yetkiler genişletilmiş, yasama ve yargı organlarının dengeleyici rolleri ise görece zayıflatılmıştır. Sonuç itibarıyla, Azerbaycan'da klasik başkanlık modelinden farklı olarak, yetkileri yoğunlaşmış ve denetim mekanizmalarının sınırlı olduğu bir “güçlendirilmiş başkanlık sistemi”nin kurumsallaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Devlet Geleneği; Ulusal Bağımsızlık; Erkler Ayrılığı; Başkanlık Sistemi; Hükümet Modelleri



ABSTRACT

This thesis examines the strengthened presidential system implemented in the Republic of Azerbaijan in its historical, theoretical and constitutional aspects and comprehensively analyses the formation process and current structure of the governance in question. The study is composed of two main chapters.

The first chapter introduces the conceptual and theoretical underpinnings for government systems. The historical evolution of parliamentary, presidential, and semi-presidential systems, as well as their structural distinctions and relationships with the principle of separation of powers, executive branch organisation, and control mechanisms, are all discussed in comparison. Within this scope, special attention is given to the distinctions between the classical presidential system and the more recent "empowered" variations.

The second chapter addresses the state tradition and governance models of Azerbaijan from a historical perspective. It provides a brief overview of the administrative structures during the khanates period, the Russian Empire, and the Soviet Union. The analysis then shifts to a comparative evaluation of the government systems of the Azerbaijan Democratic Republic (1918–1920) and the post-1991 Republic of Azerbaijan. Within this framework, the foundational documents and constitutional arrangements adopted in the post-independence era are reviewed, with particular focus on the normative structure established by the 1995 Constitution. The chapter further explores the powers granted to the presidency, the scope of executive authority, and its relationship with the legislative and judicial branches systematically.

The constitutional amendments enacted in 2002, 2009, and 2016 further reinforced the presidential system, positioning the presidency at the core of the political structure. These amendments significantly expanded executive powers while comparatively weakening the balancing roles of the legislature and judiciary. As a result, Azerbaijan has institutionalised a form of “empowered presidentialism” that diverges from the classical version through concentrated authority and limited control mechanisms.

Keywords: Azerbaijani State Tradition; National Independence; Separation of Powers; Presidential System; Models of Government



ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Güçlendirilmiş Başkanlık Sistemi: Azerbaycan'da Hükümet Modelinin Dönüşümü
Tezin Yazarı	Bakhtiyar ATAMOV
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ali ASKER
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	16/04/2025
Tezin Alanı	Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	101
Anahtar Kelimeler	Azerbaycan Devlet Geleneği; Ulusal Bağımsızlık; Erkler Ayrılığı; Başkanlık Sistemi; Hükümet Modelleri

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Empowered Presidential System: The Transformation of the Government Model in Azerbaijan
Author of the Thesis	Bakhtiyar ATAMOV
Advisor of the Thesis	Prof. Dr. Ali ASKER
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	16/04/2025
Field of the Thesis	Public Administration Department
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	101
Keywords	Azerbaijani State Tradition; National Independence; Separation of Powers; Presidential System; Models of Government

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviri
DKMV	: Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti
f.	: Fasl
K(B)P	: Komünist (Bolşevikler) Partisi
m.	: Madde
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
ÖSSC	: Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
p.	: Page
pp.	: Pages
RSFSC	: Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
s.	: Sayfa
SBKP	: Sovyetler Birliğı Komünist Partisi
ss.	: Sayfa Sayısı
SSC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğı
TSFR	: Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
vb.	: Ve benzeri

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu tez çalışması, Azerbaycan’da güçlendirilmiş başkanlık sisteminin benimsenme sürecini, bu süreçteki anayasal ve siyasal dönüşümleri ve söz konusu sistemin temel yapısal özelliklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, Azerbaycan’da başkanlık sisteminin güçlendirilmesine yönelik gerçekleştirilen anayasal ve kurumsal değişiklikler değerlendirilmekte; bu değişikliklerin ülkenin siyasal yapısı üzerindeki etkileri analiz edilmektedir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın temel amacı, Azerbaycan’da hükümet modelinin tarihsel arka planını irdelemek; bağımsızlığa giden süreçte ortaya konan hukuki zemini ortaya koyduktan sonra, ikinci cumhuriyet döneminin ilk anayasası olan 1995 Anayasası’nın genel sistematüğünü ve bu anayasa çerçevesinde yasama-yürütme ilişkilerini kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında incelemektir. Araştırmada, özellikle yürütme erkinin anayasal düzen içerisinde nasıl yapılandığı, bu yapının zaman içerisinde nasıl dönüştüğü ve söz konusu dönüşümün anayasa değişiklikleri aracılığıyla nasıl kurumsallaştığı analiz edilmektedir. Bu bağlamda 2002, 2009 ve 2016 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleri, yürütme organının yetki alanını genişleten ve hükümet sisteminde başkanlık modelini güçlendiren temel kırılma noktaları olarak ele alınmakta; Azerbaycan’da hükümet modelinin merkezileşme eğilimleri doğrultusunda geçirdiği evrim çok yönlü biçimde değerlendirilmektedir. Çalışma, bu yönüyle yalnızca anayasal sistemin iç dinamiklerine değil, aynı zamanda siyasal rejim tipolojileri ve karşılaştırmalı hükümet modelleri literatürüne katkı sunmayı amaçlamaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu tez çalışmasında nitel araştırma yönteminden yararlanılmış olup, betimsel analiz ve doküman incelemesine dayalı bir yöntem benimsenmiştir. Araştırma kapsamında, Azerbaycan’da uygulanan güçlendirilmiş başkanlık sisteminin anayasal ve siyasal boyutları, kapsamlı bir literatür taraması ve belge analizi yoluyla değerlendirilmiştir. Çalışmanın veri kaynağını, konuya ilişkin olarak Azerbaycan Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve kısmen İngilizce dillerinde yayımlanmış olan akademik

kitaplar, yüksek lisans ve doktora tezleri, bilimsel makaleler, araştırma raporları ile süreli yayınlardaki analiz yazıları oluşturmaktadır. Bu kaynaklar üzerinden yürütülen inceleme ile Azerbaycan'daki hükümet sisteminin tarihsel arka planı, kurumsal yapısı ve uygulamadaki sonuçları ortaya konulmuştur.

Araştırmada ayrıca, siyasal ve anayasal gelişmelerin zamansal dizilimini gözetebilmek amacıyla tarihsel gelişim süreçlerinin izlenmesi yöntemine de başvurulmuştur. Bu doğrultuda olayların ve anayasa değişikliklerinin kronolojik ardıllığı dikkate alınarak sistemdeki dönüşüm dinamikleri dönemsel bağlamları içinde analiz edilmiştir. Böylece, hükümet modelinde yaşanan değişimlerin sadece normatif içerikleriyle değil, aynı zamanda tarihsel bağlam içindeki süreklilik ve kopuşlarıyla birlikte değerlendirilmesine olanak sağlanmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu tez çalışmasının temel problemi, Azerbaycan'da benimsenen güçlendirilmiş başkanlık sisteminin ülkenin siyasal yapısı, yönetim modeli ve demokratik işleyişi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Bu bağlamda araştırma, söz konusu yönetim modelinin tarihsel, anayasal ve kurumsal düzeyde nasıl şekillendiğini, hangi dinamikler tarafından beslendiğini ve sistemin demokratik denge-denetim mekanizmalarıyla olan ilişkisini çok yönlü olarak analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma kapsamında iki temel hipotezden hareket edilmiştir. Birinci hipoteze göre, Azerbaycan'da güçlendirilmiş başkanlık sistemi tarihsel olarak siyasal istikrarı sağlama ve merkezi otoriteyi tahkim etme amacıyla biçimlenmiş; bu süreçte siyasi liderliğin kişiselleşmesi olgusu belirleyici bir rol oynamıştır. İkinci hipotez ise, bu sistemin kurumsallaşmasında anayasal düzenlemelerin yürütme erkinin yetkilerini genişletici, buna karşılık yasama ve yargı denetimini sınırlandırıcı yönde işlev gördüğünü savunmaktadır. Söz konusu hipotezler, çalışmanın analiz bölümünde tarihsel belgeler, anayasal değişiklikler ve siyasal gelişmeler ışığında sınanmıştır. Bu yolla, Azerbaycan'da hükümet modelinin dönüşümüne dair hem teorik hem de ampirik bir çerçeve sunulması hedeflenmiştir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu araştırmanın kapsamı, güçlendirilmiş başkanlık sisteminin teorik çerçevesi ile Azerbaycan özelinde bu sistemin anayasal, siyasal ve yönetsel boyutlarıyla uygulanma biçimiyle sınırlıdır. Çalışmada öncelikle güçlendirilmiş başkanlık modelinin temel özellikleri, normatif kaynakları ve kuramsal temelleri ele alınmış; ardından Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki yürütme sisteminin anayasal düzenlemeler çerçevesinde nasıl yapılandığı ve zaman içerisinde hangi kurumsal değişimlere uğradığı çok yönlü biçimde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, özellikle 1995 Anayasası ile kurulan başkanlık sisteminin sonraki anayasa değişiklikleriyle nasıl evrildiği değerlendirilerek, yürütme organının güçlenme süreci tarihsel süreklilik ve kırılmalar dikkate alınarak yorumlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıkları arasında, Azerbaycan siyasal sisteminin kendine özgü dinamikleri, siyasal aktörlerin rolü ve karar alma süreçlerinin şeffaf olmayışı ön plana çıkmaktadır. Devlet yönetimine ilişkin bazı resmî belgelerin kamuya açık olmaması veya sınırlı erişilebilirliği, özellikle uygulama düzeyindeki analizlerde belirli kısıtlar yaratmıştır. Bununla birlikte, siyasal konuların taşıdığı hassasiyet nedeniyle bazı verilere doğrudan ve nesnel biçimde ulaşmak mümkün olmamış; bu durum veri yorumlarında belirli ölçüde subjektif değerlendirme riskini de beraberinde getirmiştir. Siyasal aktörlerin söylemlerinin stratejik ve konjonktürel olabileceği dikkate alınarak, kaynaklar arasında karşılaştırmalı okuma yapılmış ve veriler dikkatli bir şekilde analiz edilmiştir.

Sonuç olarak bu çalışma, mevcut literatür, anayasal metinler, ikincil kaynaklar ve resmî belgeler üzerinden yürütülmüş; ancak siyasal alandaki hassasiyetler, söylem-temelli bilgi üretiminin sınırlılıkları ve tarihsel veri eksiklikleri, araştırmanın doğal sınırlılıklarını oluşturmuştur. Bu sınırlılıklar doğrultusunda, ulaşılan bulgular eleştirel bir perspektifle değerlendirilmiş ve metodolojik dikkatle yorumlanmıştır.

1. HÜKÜMET MODELLERİNİN KURUMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Hükümet Modelinin Kavramsal Yaklaşımı

Hükümet sistemlerinin kavramsal çerçevesini açıklamada ilk olarak devlet kavramına yer vermek faydalı olacaktır. Devlet kavramı, tarih boyunca birçok önemli düşünür tarafından tartışılmış olmakla birlikte günümüzde fiziksel güç ve otorite unsuru çerçevesinde tanımlanmaktadır.¹ Bu noktada devlet, kesin sınırlarla belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde, meşru güç kullanma tekeli elinde bulunduran ve bu yetkiyi sürdürebilen beşerî bir yapıdır.² Hükümet kavramı ve bu kavram etrafında şekillenen sistemler ise yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki güç paylaşımı çerçevesinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda, demokratik veya otoriter yönetim anlayışına sahip ülkelerde hükümet sistemleri, söz konusu güç dağılımını düzenleyen kurallar ve kurumlar bütünü olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, bir devletin benimsediği hükümet sistemi, esas itibarıyla yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki güç ilişkileri ve denge mekanizmaları üzerinden değerlendirilmektedir.³ Bu doğrultuda hükümet sistemleri, güçlerin bütünleştiği (kuvvetler birliği) veya güçlerin birbirinden ayrıldığı (kuvvetler ayrılığı) modeller olmak üzere iki temel kategoriye ayrılmıştır.

Kuvvetler birliği sistemi, Montesquieu'nün güçler ayrılığı ilkesine karşıt bir anlayışı temsil etmekte⁴ ve bu sistemde, devlet egemenliğinin sağlanabilmesi için yasama, yürütme ve yargı organlarının tek elde toplanmasının ve bir arada bulunmasının elzem olduğu kabul edilmektedir. Genellikle demokratik sistemlere karşıt bir yapı olarak değerlendirilen kuvvetler birliği sistemi, yasama veya yürütme organlarında toplanan güçler esasına göre iki farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Buna göre kuvvetlerin yürütme organında birleşmesi durumunda mutlak monarşi veya diktatörlük rejimlerinden söz edilirken yasama organında toplanmasında ise meclis hükümeti sisteminden söz edilmiştir. Dolayısıyla, diktatörlük veya mutlak monarşi sistemlerinde, yasama, yürütme ve yargı erklerinin tamamında yetki tek bir kişide birleştiği kabul edilmektedir.

¹ J. H. H. Weiler, *The Constitution of Europe: "Do the New Clothes Have an Emperor?" and Other Essays on European Integration*, Cambridge University Press, 1999, s. 101-115.

² Duhan Kalkan, "Devletin Güç Kullanma Tekeli ve Özel Askeri Şirketler", *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, Cilt:6, Sayı: 1, 2022 (ss.148-173), s.153.

³ Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016, s. 63.

⁴ Sedat Yazıcı, Fatih Yazıcı, "Tarihsellik ve Kuramsallık Arasında: 1921 ve 1924 Anayasalarında Kuvvetler Birliği/Ayrılığı Tartışması", *Bilig*, Sayı: 59, 2011 (ss. 235-254), s.241.

Montesquieu ile özdeşleşen kuvvetler ayrılığı anlayışı ise demokratik yönetim biçimlerinin temel dayanaklarından biri olarak kabul edilmektedir.⁵ Bu sistem, güçler arasında denge ve denetimi esas alarak hesap verebilirlik ilkesini ön plana çıkardığı için günümüzde birçok ülke tarafından tercih edilen bir yönetim modeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuvvetler ayrılığına dayalı hükümet sistemleri genel olarak parlamenter sistem, yarı-başkanlık sistemi ve başkanlık sistemi olmak üzere üç ana başlık altında incelenmektedir. Bu sistemler arasındaki temel farklılık ise yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkinin sert veya yumuşak kuvvetler ayrılığına dayanıp dayanmadığına göre şekillenmektedir. Yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkinin sert kuvvetler ayrılığı esasına dayandığı sistemler başkanlık sistemi olarak adlandırılmaktadır.⁶ Buna karşılık, yasama ve yürütme organları arasında daha esnek ve karşılıklı etkileşime açık bir ilişkinin kurulduğu sistemler ise parlamenter sistem olarak tanımlanmaktadır. Bu iki sistemin arasında yer alan ve her iki modelin belirli unsurlarını bünyesinde barındıran karma bir yapı olarak ise yarı-başkanlık sistemi kabul edilmektedir.

1.2. Geleneksel Hükümet Modelleri

Bireylerin bütününden meydana gelen toplumlar ortak menfaatleri koruyacak ve düzeni sağlayacak bir otoriteye ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda, toplumsal yapının korunması ve ortak iradenin oluşturulması görevi devlete tevdi edilmektedir.⁷ Bununla birlikte devletin işleyişi ve yönetim biçimi birbiriyle doğrudan ilişkili olmuş ve farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Genel olarak bu sistemler; yasama, yürütme ve yargı erklerinin görev ve yetki alanlarının belirlenmesi üzerine inşa edilmektedir. Bu doğrultuda ortaya çıkan kuvvetler ayrılığı; yasama, yürütme ve yargı erklerinin görev ve yetkilerinin birbirinden ayrılması ve her bir erkin kendi alanında bağımsız şekilde faaliyet göstermesi esasına dayanmaktadır.⁸ Buna karşılık, yasama ve yürütme yetkilerinin tek bir merkezde toplandığı sistemler ise kuvvetler birliği (*fusion of powers*) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla, hükümet sistemleri; yasama ve yürütme organları

⁵ Sedat Yazıcı, Fatih Yazıcı, s.240.

⁶ Abdülsemet Yaman, “Başkanlık Sistemi, Uygulamaları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1, 2014 (ss. 83-98), s.84.

⁷ Erol Bayoğlu, “Platon ve Aristoteles’in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması”, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 2012, s.18.

⁸ Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1990, s.47.

arasındaki ilişkinin niteliğine göre, kuvvetler birliği veya kuvvetler ayrılığı esasına dayanarak şekillenmektedir. Bununla birlikte, tarihsel süreç içerisinde bu temel biçimlerden türeyen veya onlarla harmanlanan farklı yönetim türleri ortaya çıkmıştır. Bu türler arasında askeri-bürokratik yönetim, mutlak monarşi, totaliter rejimler, aristokratik yönetim, otoriter rejim ve faşist yönetim yer almıştır.⁹

Kuvvetler birliği sistemi, yasama, yürütme ve yargı erklerinin tek bir organda veya kişi üzerinde toplandığı bir yönetim anlayışını ifade etmektedir. Bu sistemde erkler arasındaki sınırlar ortadan kalkmakta ve tüm yetki tek merkezde toplanmaktadır. Ancak sistem içerisinde önemli yapısal farklılıklar bulundurmaktadır. Buna göre söz konusu meclis hükümeti sisteminde yetkiler yasama organında toplanırken, otoriter rejimlerde bu yetkiler çoğunlukla yürütme organında veya bir liderin elinde yoğunlaşmaktadır.¹⁰ Totaliter yönetim, siyasal iktidarın toplumun tüm alanlarına mutlak biçimde hâkim olduğu, demokratik yönetimin karşısı bir yönetim biçimidir. Dolayısıyla, siyasal otoritenin tek elde toplandığı totaliter rejimlerde bireysel hak ve özgürlükler ciddi şekilde sınırlandırılmaktadır. Literatürde bu kavram, özellikle 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve İtalya’da Mussolini, Almanya’da Hitler, Sovyetler Birliği’nde Stalin gibi liderler tarafından uygulanan baskıcı yönetim anlayışlarıyla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, totaliter uygulamaların tarihsel kökenleri çok daha eski dönemlere kadar uzanmaktadır.¹¹ Otoriter yönetim ise yönetim biçimleri arasında totaliter yönetim ile demokrasi arasında bir konumda yer almakla birlikte kendine özgü belirleyici özellikler taşımaktadır. Otoriter yönetimlerde siyasal otorite genellikle tek bir kişinin ya da dar bir grubun elinde toplanmakla birlikte toplumun tüm alanlarına mutlak biçimde hakimiyet kurmaz. Dolayısıyla, otoriter rejimi totaliter rejimden ayıran temel unsur, ideolojik etkenden kaynaklı olarak iktidarın halk üzerindeki kontrolünün daha sınırlı ve belirli alanlarla kısıtlı olmasıdır.¹²

Kuvvetler ayrılığı kavramı, genel olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir: Sert (katı) kuvvetler ayrılığı ve yumuşak (esnek) kuvvetler ayrılığı. Sert kuvvetler ayrılığı

⁹ Coşkun Can Aktan, “İdeal Bir Siyasal Yönetim Arayışı ve Anayasal Demokrasi”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2016 (ss. 1-20), s. 5-6.

¹⁰ Mehmet Akif Özer, Shokhrukh İskandarov, “Kuvvetler Ayrılığı Bağlamında Hükümet Sistemleri: Türkiye Örneği”, *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt:8, Sayı:2, 2022 (ss. 300-332), s. 306.

¹¹ Coşkun Can Aktan, *Değişim Çağında Devlet*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2003, s. 14.

¹² Hamit Emrah Beriş, “Demokrasiye Neler Oluyor? Popülizm ve Otoriterleşme Tartışmalarına Bir Bakış”, *Liberal Düşünce Dergisi*, Cilt: 24 Sayı: 96, 2019 (ss. 27-53), s. 46.

anlayışında yasama ve yürütme organları birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış olup, bu organlar arasında karşılıklı etkileşim ve müdahale yolları son derece sınırlıdır.¹³ Bu modelin en belirgin örneği başkanlık sistemidir. Yumuşak kuvvetler ayrılığı anlayışında ise yasama ve yürütme organları arasında daha yakın bir ilişki ve etkileşim söz konusudur.¹⁴ Sert ve yumuşak kuvvetler ayrılığı prensipleri, hükümet sistemlerinin kurumsal bir kimlik ve denge mekanizması oluşturabilmesi amacıyla geliştirilmiş teorik yaklaşımlardır. Bu teorilerin ortaya çıkmasının temel nedeni, iktidarın kötüye kullanımını engellemek ve yasama ile yürütme organlarının birbirlerini denetleyebileceği mekanizmalar kurarak halkın hak ve özgürlüklerini güvence altına almaktır. Bu prensipler, hükümet sistemlerinin işleyişinin etkin ve sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca, kuvvetler ayrılığı prensipleri, demokratik yönetim anlayışının güçlenmesi ve siyasal istikrarın sağlanması açısından son derece önemli bir teorik çerçeve olarak değerlendirilmektedir.¹⁵

1.2.1. Parlamenter Sistem

Tarihsel kökenlerinin İngiltere'ye dayanmasından kaynaklı olarak literatürde kimi zaman İngiliz hükümet modeli olarak da adlandırılan parlamenter sistem 1215 yılında ilan edilen Magna Carta ile temellendirilmiştir. Buna göre Magna Carta ile İngiltere Kralı'nın mutlak yetkileri sınırlandırılmış ve kralın belirli konularda asillere ve meclise danışması zorunlu hale getirilmiştir.¹⁶ Bu gelişme, uzun bir süreç sonunda parlamenter sistemin temel taşlarını oluşturan meclis kültürünün ve siyasal denetim mekanizmalarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte, bir yönetim sisteminin parlamenter sistem olarak nitelendirilebilmesi için yalnızca bir parlamentonun kurulmuş olması yeterli değildir. Parlamenter sistemde esas olan, yürütmenin parlamentoya karşı siyasi sorumluluğu ve meclis denetiminin etkinliği gibi yasama organı ile yürütme organı arasındaki ilişki unsurlarının varlığıdır.¹⁷ Bu

¹³ Montesquieu, *Kanunların Ruhu Üzerine*, çev: Berna Günen, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 195.

¹⁴ Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, s. 77.

¹⁵ Teoman Ergül, *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara, 2005, s.66.

¹⁶ İstanbul Barosu, "Magna Carta ve Modern Hukukta Yeri", 2017, <https://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/magna2017-2.pdf> (Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2025).

¹⁷ Pelin Ayan Musil, "Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem", içinde: *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve Yaklaşımlar*, (ed) Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2021, s. 190.

doğrultuda yasama organı, güvenoyu mekanizması yoluyla yürütmeyi destekleyebildiği gibi, güvensizlik oyu ile de yürütmeyi görevden alabilme yetkisine sahiptir.¹⁸ Bu özellik, parlamenter sistemin ayırt edici ve belirleyici yönünü oluşturmaktadır. Parlamenter sistemde, yasama ve yürütme organları arasında diğer hükümet modellerinde de görülen belirli ilişkiler ve iş birliği mekanizmaları bulunmakla birlikte, bu ilişkiler özellikle yürütmenin yasama organına karşı siyasi sorumluluğu çerçevesinde şekillenmektedir.¹⁹ Parlamenter sistem ile yarı-başkanlık sistemi arasında belirli farklılıklar bulunmasına rağmen, bu farklılıklar kesin ve sert çizgilerle ayrılmış değildir.²⁰ Kuvvetler ayrılığı ilkesinin yumuşak bir şekilde uygulandığı parlamenter sistemde, yasama ve yürütme organları arasındaki sıkı iş birliği ve karşılıklı etkileşim, yarı-başkanlık sistemiyle benzerlik gösteren önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Bununla birlikte yasama, yürütme ve yargı organları teorik olarak birbirinden bağımsız ve eşit erkler olarak kabul edilmekle birlikte, yargı organı diğer erklerden farklı olarak tam anlamıyla bağımsız bir yapıya sahiptir. Yasama ve yürütme organları ise, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yumuşak bir şekilde uygulandığı bu sistemde birbirleriyle sürekli etkileşim ve denetim ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Her ne kadar yasama ve yürütme organları teorik olarak eşit kabul edilse de uygulamada yürütme organının, özellikle hükümetin kontrolü ve politikaların hayata geçirilmesi bakımından yasama organına kıyasla daha etkin bir konumda olmuştur.²¹

Parlamenter sistemin yürütme organı, başbakan ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır. Bunun yanı sıra devlet başkanı veya cumhurbaşkanı yürütme organı içerisinde yer almakla birlikte, genellikle sembolik yetkilere sahip olup, tarafsızlığı esas alınmaktadır. Başbakan ve bakanlar, yasama organı içerisinden seçilmekte ve parlamentoya karşı siyasi sorumluluk taşımaktadır. Devlet başkanı veya cumhurbaşkanı ise tarafsız konumu nedeniyle siyasi sorumluluk taşımamakta; sadece anayasal sınırlar içerisinde belirlenen görevleri yerine getirmektedir. Söz konusu sistem içerisinde bakanlar kurulu, yasama organı olan parlamentoya karşı siyasi sorumluluk taşımaktadır. Bu çerçevede, başbakan ve bakanlar gerek bireysel hataları gerekse hükümetin genel

¹⁸ Zehra Caner, “Parlamenter Sistem ile Başkanlık Sisteminin Analizi ve Başkanlık Sisteminin Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21 Sayı: 1 (30. Yıl Armağanı), 2013 (ss. 183-206), s. 186-187.

¹⁹ Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, s. 79.

²⁰ Mustafa Yıldız, “Başkanlık, Yarı Başkanlık ve Parlamenter Sistem Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, 2018 (ss.89-108), s.95.

²¹ İl Han Özay, *Günüşiğinde Yönetim*, Alfa Yayınları, İstanbul, 1996, s. 11.

politikaları nedeniyle ortaya çıkabilecek olumsuzluklar karşısında parlamentoya hesap vermek zorundadır. Parlamentonun, hükümet üyelerine karşı güvenoyu ve güvensizlik oyu mekanizmaları aracılığıyla yürütme organını denetleme ve gerektiğinde görevden alma yetkisi bulunmaktadır. Bu durum, parlamenter sistemde yürütmenin meşruiyet kaynağının doğrudan toplum iradesini temsil eden yasama organı olmasıyla yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, hükümetin parlamentoya karşı sorumlu olması, demokratik meşruiyet ilkesinin temel yansımalarından biri olarak değerlendirilmektedir.²²

Parlamenter sistemde cumhurbaşkanı, yasama organına karşı siyasi sorumluluğa sahip değildir. Bunun temel nedeni, parlamenter sistemde devlet başkanının başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinde olduğu gibi olağanüstü yürütme yetkileriyle donatılmamış olmasıdır. Aksine, cumhurbaşkanının yetkileri büyük ölçüde sembolik ve temsili niteliktedir. Bu nedenledir ki cumhurbaşkanı birçok önemli yetkileri Bakanlar Kurulu'yla birlikte kullanmaktadır.²³ Bu durum, parlamenter sistemin devlet başkanından beklediği tarafsızlık ve toplumun tüm kesimlerine eşit mesafede durma anlayışıyla doğrudan ilişkilidir.

Yürütme organı içerisinde başbakan ve bakanlar kurulu, sahip oldukları yetkiler bakımından cumhurbaşkanından daha güçlü ve etkin bir konuma sahiptir. Bununla birlikte, başbakan ve bakanlar kurulu yasama organına, yani halkın iradesini temsil eden parlamentoya karşı siyasi sorumluluk taşımaktadır. Yürütme organının başında bulunan Başbakan, yalnızca parlamentoya karşı değil, aynı zamanda topluma karşı da siyasi sorumluluk üstlenmektedir. Başbakan ve bakanlar kurulunun bireysel ya da kolektif olarak gerçekleştirdikleri faaliyetler, parlamentonun denetimine tabidir. Parlamentonun güvenoyu veya güvensizlik oyu gibi denetim mekanizmaları aracılığıyla yürütme organından hesap sorabilmesi mümkündür. Bu denetim sonucunda Bakanlar Kurulu üyeleri hakkında alınan kararlara uymak ve görevlerini buna göre yerine getirmek zorundadırlar.²⁴ Parlamenter sistemde yürütme organının oluşumu, doğrudan yasama organı ile bağlantılıdır. Başbakan ve bakanlar kurulu üyeleri, yasama organı

²² Hüseyin Yıldız, “Türkiye’de Parlamentarizm Uygulamaları”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 4 Sayı: 1, 2013, (ss. 183-216), s. 187.

²³ Mehmet Kahraman, “Hükümet Sistemi Tartışmaları Bağlamında Başkanlık ya da Yarı-Başkanlık Sistemlerinin Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı:18, 2010 (ss.431-457), s.452.

²⁴ Haydar Efe, Funda Kemahlı, Muhammed Lütfi Kotan, “Türkiye’nin Parlamenter Sistem Deneyiminin Önemi”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, 2015 (ss. 149-176), s. 154.

(parlamento) içerisinde seçilmektedir. Bu durum, yasama ile yürütme arasındaki etkileşimin sıkı ve dinamik bir yapıya sahip olmasına neden olmaktadır.²⁵ Yasama organı, yürütme faaliyetlerini denetlemek amacıyla çeşitli denetim araçlarına başvurma yetkisine sahiptir. Bu denetim araçları arasında; soru önergesi, meclis araştırması, genel görüşmeler ve güvensizlik oyu gibi mekanizmalar yer almaktadır. Böylece yürütme organı, parlamentonun sürekli denetimi ve kontrolü altında kalmaktadır.

Parlamente sistemde yasama ve yürütme organları arasındaki görev ve yetkiler, anayasal çerçevede belirlenmiş ve belirli konularda paylaştırılmıştır. Bu kapsamda, yasama organının temel görevleri; kanun yapmak, mevcut kanunları değiştirmek veya yürürlükten kaldırmak, uluslararası anlaşmaları onaylamak, savaş ilanına karar vermek ve yürütme organının başında bulunan Başbakan ile hükümeti denetlemek şeklinde sıralanabilir. Parlamente sistemde devlet başkanı veya cumhurbaşkanı ise, yetkileri bakımından büyük ölçüde sembolik bir konuma sahiptir. Yürütme yetkisi esas olarak başbakan ve bakanlar kuruluna ait olup, hükümetin politika üretme ve uygulama süreçleri bu organlar tarafından yürütülmektedir. Yasama ve yürütme organları arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlıklar veya sistem tıkanıklıkları durumunda, devlet başkanı veya cumhurbaşkanı, anayasal yetkileri çerçevesinde arabulucu ve uzlaştırıcı bir rol üstlenebilir. Bu yetki, parlamente sistemin istikrarını korumak ve hükümet ile meclis arasındaki krizleri zmek amacıyla kullanılmaktadır.

Parlamente sistemde yürütme organının parlamentodan çıkması ve parlamentoya karşı siyasi sorumluluk taşıması, yasama ve yürütme erkleri arasındaki iş birliği ve etkileşimi güçlendirmektedir.²⁶ Bakanlar kurulu üyelerinin yasama organı içerisinde seçilmesi, onların yasama faaliyetlerine katılımını sürdürmelerine de olanak tanımaktadır. Bu zellik, kuvvetler ayrılığı ilkesinin parlamente sistemde yumuşak bir biçimde uygulanmasının en önemli göstergelerinden biridir. Parlamente sistemde yasama ve yürütme organları arasında ortaya çıkabilecek uyuşmazlık veya sistem tıkanıklığı durumlarında, devlet başkanı veya cumhurbaşkanı, anayasal yetkileri çerçevesinde arabulucu bir rol üstlenebilir. Bu özelliğiyle parlamente sistem,

²⁵ Semra Gökçimen (ed), *Karşılaştırmalı Hkmet Sistemleri: Parlamente Sistem (Almanya, Güney Afrika, Hindistan, İngiltere, İtalya ve Japonya rnekleri)*, 2. Baskı, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, s.169.

²⁶ “What are the Main Characteristics of Parliamentary System”, <https://studylecturenates.com/what-are-the-main-characteristics-of-parliamentary-system/>, (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

yürütmenin yasama karşısında sorumlu olması ve erkler arasındaki sıkı bağlantı nedeniyle başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinden temel farklılıklar göstermektedir.

Parlamentar sistemde siyasi partiler, devlet yönetiminde son derece önemli bir rol üstlenmektedir.²⁷ Seçimler sonucunda parlamentoda çoğunluğu elde eden parti, yürütme organını doğrudan oluşturduğu için yasama ve yürütme organları arasındaki uyumsuzluk ihtimali büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Parlamento çoğunluğunu elde eden siyasi parti, devlet yönetiminde belirleyici bir aktör haline gelmekte ve hükümetin politikalarını doğrudan şekillendirebilmektedir. Bu sistemde, yasama organında yer alan milletvekilleri, mensubu oldukları partinin belirlediği politikalar doğrultusunda hareket etmek durumundadır. Parti disiplini, parlamentar sistemin işleyişinde hayati bir öneme sahiptir. Parti kararlarına aykırı hareket eden milletvekilleri, partiden ihraç edilme veya bir sonraki seçimlerde aday gösterilmeme gibi yaptırımlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu durum, yasama organındaki milletvekillerinin karar alma süreçlerinde bireysel özgürlüklerini kısıtlayıcı bir etki yaratabilmektedir.²⁸

Parlamentar sistem çok partili yapısı nedeniyle koalisyon hükümetlerinin oluşmasına imkân tanımaktadır. Parlamento çoğunluğunun sağlanamadığı durumlarda farklı görüşlere sahip partilerin bir araya gelerek hükümet kurması gerekebilmektedir. Ancak koalisyon hükümetlerinde farklı ideolojik yapıya sahip partilerin aynı hükümet içinde yer alması, zaman zaman siyasi istikrarsızlıklara ve yönetimde tikanıklıklara yol açabilmektedir. Bu tür durumlar, yasama ve yürütme organları arasında krizlerin ve hükümet değişikliklerinin daha sık yaşanmasına zemin hazırlayabilmektedir. Ayrıca, yürütme organının göreve gelmesi ve yetkilerini kullanabilmesi, yasama organının desteğine ve güvenoyuna bağlıdır. Yasama organı, yürütmeye duyduğu güveni kaybettiğinde veya yürütmenin politikalarını onaylamadığında, hükümete güvenoyu vermeyerek hükümetin görevine son verebilir. Bu durum, parlamentar sistemin esnek yapısının ve kriz çözme kapasitesinin temel özelliklerinden biri olarak değerlendirilmektedir.²⁹

²⁷ Wolfgang C. Müller, "Political Parties in Parliamentary Democracies: Making Delegation and Accountability Work", *European Journal of Political Research*, No:37, 2000 (pp.309–333), p.309.

²⁸ Doğu Perinçek, *Anayasa ve Partiler Rejimi*, Kaynak Yayınları, Ankara, 1985, s. 167.

²⁹ Tahsin Güler, "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin Tarihsel Arka Planı", içinde: *Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı Sistemi*, (ed) Abdullah Yılmaz, Tahsin Güler, Ekin Yayınevi, Bursa, 2021 (ss. 1-33), s. 10.

Parlamentar sistemin genel işleyişinde, yürütme organının yasama organının güvenine dayalı olarak faaliyet göstermesi, sistemin siyasal istikrarı koruma ve demokratik meşruiyeti sağlama açısından önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Başkanlık Sistemi

1.2.2.1. ABD'nin Kuruluşu ve Başkanlık Sisteminin Doğuşu

Demokratik yönetim biçimlerinden biri olan ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin kesin ve etkin bir şekilde uygulandığı sistem, literatürde başkanlık sistemi olarak adlandırılmaktadır.³⁰ Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme erkleri, meşruiyetlerini doğrudan halk tarafından gerçekleştirilen seçimler yoluyla ayrı ayrı kazanmaktadır. Yürütme organının başında bulunan başkan, belirli bir süre için doğrudan halk tarafından seçildiği için görev süresi boyunca yasama organının güvenoyuna ihtiyaç duymaksızın görevine devam edebilmektedir.³¹ Başka bir deyişle, başkanlık sistemi; yasama ve yürütme organlarının birbirlerinin hukuki varlıklarına son verme yetkisine sahip olmadığı ve görevlerini yerine getirirken karşılıklı bağımsızlıklarını korudukları bir yönetim modelini ifade etmektedir.³²

Parlamentar sistemin klasik örneği nasıl İngiltere ise, başkanlık sistemi de geleneksel olarak Amerika Birleşik Devletleri modeliyle temsil edilmektedir. Amerika kıtasının keşfi sonrasında Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden kıtaya yoğun bir göç yaşanmış; bu süreçte farklı kökenlerden gelen göçmenler yeni yerleşim birimleri ve koloniler kurmuşlardır. Özellikle İngiltere'den gelen göçmenlerle birlikte kurulan on üç koloni, zamanla yerleşik bir toplumsal düzene kavuşmuştur. Bu göç sadece ekonomik nedenlerle değil, aynı zamanda Avrupa'daki dini ve siyasi baskılardan kaçış amacıyla da gerçekleşmiştir. Ancak İngiltere'nin kolonilere yönelik ağır vergi politikaları, ekonomik sorunlara ve büyük bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu duruma karşı tepki olarak, on üç koloni 1774 yılında Philadelphia'da toplanarak Birinci Kıta Kongresi'ni düzenlemiş ve İngiltere'ye karşı taleplerini içeren Haklar ve Şikayetler Bildirisini ilan

³⁰ Bünyamin Bezci, "Demokrasi ve Başkanlık Sistemi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 2, 2005 (ss. 77-92), s. 79.

³¹Bünyamin Bezci, s. 79.

³² Ergun Özbudun, "Başkanlık Sistemi Tartışmaları", içinde: *Başkanlık Sistemi*, (ed) Teoman Ergül, 1.Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları-77, Ankara, 2005, s.106.

etmiştir. Bu gelişmeler, Amerikan başkanlık modelinin tarihsel ve siyasal temellerini şekillendiren önemli adımlar arasında yer almıştır.³³ Bu süreçte, bağımsızlıklarını kazanan koloniler için yeni bir devlet düzeni kurmak ve iç işleyişlerini düzenleyecek kurallar belirlemek kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu nedenle, siyasi birliğin sağlanması, toplumsal düzenin korunması ve devlet yönetiminin yapılandırılması amacıyla ortak kuralların kabul edilmesi ve kurumsal bir yapının oluşturulması yönünde çalışmalar başlatılmıştır.

1787 yılına gelindiğinde, ABD'nin siyasi ve hukuki temelini oluşturacak olan anayasa kabul edilmiştir. Bu anayasa ile federal bir devlet yapısı oluşturulmuş ve yürütme, yasama ve yargı erkleri arasındaki yetki paylaşımı açık bir şekilde düzenlenmiştir. Anayasanın kabul edilmesiyle birlikte, daha önce bağımsız yapılar halinde varlık gösteren on üç koloni, tek bir federasyon çatısı altında birleşmiş ve ABD resmî olarak federal bir hükümet sistemine geçiş yapmıştır. 1787 Anayasası hazırlanırken halkın temel hak ve özgürlükleri dikkate alınmış ve bu anayasa birey haklarının korunmasını esas alan bir anlayışla oluşturulmuştur. Anayasanın hazırlanmasında İngiltere'nin tarihsel belgeleri olan Magna Carta (1215) ve Haklar Bildirisi (Bill of Rights, 1689) gibi belgelerden etkilenildiği görülmektedir. Bu belgelerde yer alan bireysel özgürlükler ve haklar, Amerikan Anayasası'nın oluşturulmasında ilham kaynağı olmuştur.³⁴

Bu anayasal düzenleme ile hedeflenen temel amaç; güçlü, istikrarlı ve bütünlük arz eden bir devlet yapısı inşa etmek olmuştur. Böylece ABD, hem eyaletlerin belirli oranda özerkliğini koruyarak hem de merkezi yönetimin gücünü arttırarak ulusal birliği sağlamayı amaçlamıştır. Bu sistem, güçlü bir merkezi hükümet ile federal yapı arasında dengeli bir model ortaya koymayı hedeflemiştir.³⁵

ABD Anayasası'nın hazırlanmasında, her bir eyaletin kendi kültürel yapısını ve yönetsel özelliklerini belirli ölçüde koruyabilmesi düşüncesi de etkili olmuştur. Bu anlayış doğrultusunda, eyaletlerin kendi iç işlerinde belirli bir özerklik sergileyebileceği, ancak ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda ortak bir merkezde birleşebileceği federal

³³ Füsün Çoban Döşkaya, "Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin Arka Planı ve Analizi", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt:11, Sayı:6, 2024 (ss. 4727-4745), s. 4736.

³⁴ Friedrich August von Hayek, *Constitution of Liberty*, The University of Chicago Press, Chicago, 2011, p. 193.

³⁵ Hüseyin Erkul, Hüseyin Kara, Savaş Şimşek, "ABD ve Almanya Yerel Yönetimlerinin Karşılaştırılması", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt:14, Sayı:27, 2016, (ss. 33-58), s. 35-36.

bir yapı oluşturulmuştur. 1787 Anayasası ile oluşturulan bu federal sistem, parçalı ve bağımsız hareket eden kolonilerin tek bir çatı altında birleşmesini sağlamış ve böylece günümüz ABD'nin kurumsal temelleri atılmıştır. Bugün ABD'nin küresel düzeyde güçlü ve etkin bir devlet yapısına sahip olmasında, 1787 Anayasası'nın ortaya koyduğu federal modelin ve demokratik hukuk düzeninin büyük bir paya sahip olduğu ifade edilebilir. Ayrıca, bu anayasa, ABD'nin demokratik kültürünün gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Birey hak ve özgürlüklerini korumaya yönelik yaklaşımı ve toplumsal mutabakata dayalı yapısıyla, anayasal düzen halk tarafından kabul görmüş ve zamanla kökleşerek istikrarlı bir şekilde uygulanabilir hale gelmiştir. ABD Anayasası'nın uzun yıllardır etkin biçimde yürürlükte kalması ve temel hükümlerinin korunarak günümüze kadar ulaşması, bu yapının başarısının en önemli göstergelerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

1.2.2.2. Başkanlık Sisteminin Özellikleri

Başkanlık sistemi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin kesin ve sert sınırlarla uygulandığı, güçler arasındaki denge ve denetim mekanizmaları üzerine inşa edilmiş bir hükümet modelidir. Bu sistemde, yasama ve yürütme erkleri birbirinden bağımsız olarak görev yaparken, aynı zamanda karşılıklı denge ve denetim (*checks and balances*) sistemi ile birbirlerini kontrol edebilecek şekilde yapılandırılmıştır. Başkanlık sisteminde oluşturulan bu denge mekanizması, yalnızca yürütme ve yasama erkleri arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda yargı organı aracılığıyla hukukun üstünlüğünü güvence altına almayı amaçlamaktadır. Böylece, sistemin işleyişinde güçler arasındaki denge ve denetim hukuk devleti ilkesinin önemli bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.³⁶

Başkanlık sisteminin uygulandığı ülkelerde, özellikle siyasi açıdan değerlendirildiğinde, yürütme organının yasama organına kıyasla daha güçlü ve etkili bir konumda bulunduğu dikkati çekmektedir. Bu durum, başkanın geniş yetkilerle donatılmış olması ve yasama organından bağımsız bir şekilde görev yapabilmesiyle doğrudan ilişkilidir.³⁷

³⁶ Ertan Beceren, Gökhan Kalağan, “Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemi: Türkiye’de Uygulanabilirliği Tartışmaları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:11, 2007 (ss. 163-181), s. 169.

³⁷ Robert A. Dahl, *How Democratic is the American Constitution?*, Yale University Press, 2001, pp. 73-91.

Yürütme organının başında bulunan başkan, doğrudan halk tarafından seçildiği için görev süresi boyunca yasama veya yargı organlarından güven oyu alma zorunluluğu bulunmamaktadır. Bu durum, başkana geniş ve bağımsız bir hareket alanı sağlamaktadır. Ancak, başkanın bu güçlü konumu, etkin bir liderlik sergileyememesi durumunda sistemin işleyişinde çeşitli problemlerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Çünkü başkan, görev süresi sona ermeden anayasal istisnalar dışında görevden alınamadığı için, sistemin sürekliliği ve istikrarı doğrudan başkanın yönetim becerisine bağlı hale gelmektedir. Başkanın meşruiyet kaynağı doğrudan halk iradesine dayandığı için, bu durum zaman zaman yönetim krizlerini derinleştirebilecek bir unsur olarak da değerlendirilmektedir.³⁸

Başkan, devlet yönetiminde önemli atamaları gerçekleştirme ve bazı kamu görevlilerini görevden alma yetkisine sahiptir.³⁹ Ancak bu yetki, yargı organı üyeleri bakımından sınırlıdır. Yargı mensuplarının atanması ve görevden alınması, başkanın tek başına karar verebileceği bir alan olmayıp, bu işlemler anayasal çerçevede ve belirli denetim mekanizmaları dahilinde gerçekleştirilmektedir. Böylece, yürütme organında etkinliğin sağlanması hedeflenirken yargı organının bağımsızlığı korunmaya çalışılmaktadır. Başkanlık sisteminde, parlamenter sistem ve yarı-başkanlık sisteminden farklı olarak, başkanın yasama organını feshetme yetkisi bulunmamaktadır. Başkan, yasama organına karşı siyasi anlamda sorumsuz olmakla birlikte, yasama süreci üzerinde dolaylı etkilere sahip bazı yetkileri kullanabilmektedir. Bu yetkiler arasında; parlamentonun toplantı süresini uzatma, tatil dönemlerinde olağanüstü toplantıya çağırma, yasama organında kabul edilen kanunları reddetme, kanun tekliflerini yeniden görüşülmek üzere geri gönderme ve parlamentoya yasa tasarıları veya önerileri konusunda mesaj iletme gibi yetkiler yer almaktadır. Bu yetkiler sayesinde başkan, yasama organı üzerinde denge kurma ve sistemin işleyişini yönlendirme imkânına sahip olmaktadır.⁴⁰ Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişki ve bu erklerin birbirleri üzerindeki denetimi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin yanı sıra, yukarıda bahsi geçen “denge ve denetleme” (checks and balances) mekanizması ile sağlanmaktadır. Bu mekanizma, erkler arasındaki güç paylaşımını düzenleyerek, sistemin istikrarlı bir şekilde işleyişini temin etmeyi amaçlamaktadır.

³⁸ Serap Yazıcı, *Başkanlık Sistemleri Türkiye için Bir Değerlendirme*, Ankara, 2005, s. 15.

³⁹ Ertan Beceren, Gökhan Kalağa, s.166.

⁴⁰ A. Donald Horowitz, *Demokratik Sistemleri Karşılaştırmak*, Bülten, TDV Yayınları, 1991, s.46.

Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme erkleri, birbirinden kesin ve katı sınırlarla ayrılmıştır. Her iki organ da halk tarafından ayrı ayrı seçilmekte ve anayasal olarak birbirinden bağımsız yetkilere sahip olmaktadır. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları, kendi yetki alanları dahilindeki konularda karar alma ve uygulama süreçlerini tamamen bağımsız bir şekilde yürütmektedir. Bu durum, başkanlık sisteminin kuvvetler ayrılığı ilkesini en belirgin şekilde yansıtan yönetim modellerinden biri olmasını sağlamaktadır.⁴¹ Bu kapsamda yasama ve yürütme organları, görev ve yetki alanlarına giren konularda karar alma süreçlerini tamamen bağımsız şekilde yürütmekte olup, bu durum kuvvetler ayrılığı ilkesinin en belirgin şekilde uygulandığı örneklerden birini oluşturmaktadır.⁴²

Başkanlık sisteminin genel yapısı üç temel unsur üzerine inşa edilmiştir. Bunlar; yürütme yetkisinin tek kişide, yani başkanda toplanması; devlet başkanı olan başkanın halk tarafından doğrudan seçilmesi ve başkanın yasama organına karşı siyasi sorumluluk taşımaması şeklinde sıralanabilir. Bu özellikler, başkanlık sistemini diğer hükümet modellerinden ayıran temel unsurlar olarak kabul edilmektedir. Başkanlık sisteminde bakanlar, başkan tarafından belirlenmekte ve yürütme politikasının uygulanmasında başkana bağlı olarak görev yapmaktadırlar. Bakanların tamamı, başkana karşı siyasi anlamda sorumludur ve yürütme yetkisinin kullanımı tamamen başkanın kontrolündedir. Bu bağlamda parlamenter ve yarı-başkanlık sistemlerinden farklı olarak çift başlı bir yapıya sahip değildir. Yürütme yetkisi tamamen tek bir kişide, yani başkanda toplanmıştır. Başkan, yasama organına karşı siyasi sorumluluk taşımamakta ve görev süresi boyunca meclis tarafından görevden alınması anayasal istisnalar dışında mümkün olmamaktadır. Başkan doğrudan halk tarafından seçildiği için meşruiyet kaynağı halkın iradesidir. Başkanlık sisteminde başkan, anayasa ile belirlenen süre boyunca görevini yürütür ve bu sürenin sona ermesine kadar, olağan koşullarda görevden alınamaz. Bu durum, yürütme organına istikrar ve süreklilik kazandırırken; diğer yandan başkanın görev süresi boyunca değiştirilmesinin zorluğu, sistemin eleştirilen yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir.⁴³

⁴¹Gary J. Schmitt, Abram N. Shulsky, "The Theory and Practice of Separation of Powers: The Case of Covert Action", in *The Fettered Presidency*, USA, 1989, p. 59.

⁴² Ertan Beceren, Gökhan Kalağan, s.167.

⁴³ Carl J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America*, Ginn and Company, 1950, pp. 93-108.

Başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesinin kesin ve katı bir şekilde uygulandığının en önemli göstergelerinden biri, yürütme organında yer alan kabine üyelerinin yasama organında görev alamamalarıdır. Bu kural sayesinde, yasama ve yürütme organları arasındaki bağımsızlık ilkesi korunmakta ve her bir organın kendi yetki alanında faaliyet göstermesi sağlanmaktadır. Bu durum, güçler ayrılığı prensibinin başkanlık sistemindeki en temel unsurlarından biri olmuştur. Ayrıca, yürütme ve yasama organları arasındaki bu kesin sınır çizimi, sistemin tek adam yönetimine veya diktatörlük eğilimlerine dönüşmesini önleyen bir güvence olarak işlev görmektedir. Böylece, başkanlık sistemi içerisinde yürütme organının yetkileri sınırlandırılırken, yasama ve yürütme erklerinin birbirinden bağımsız ancak denge ve denetim mekanizmaları aracılığıyla ilişkili şekilde çalışması amaçlanmaktadır.⁴⁴ Yürütme organının doğrudan halk tarafından seçiliyor olması, parlamenter sistemde zaman zaman karşılaşılan hükümet kuramama sorununu ve bunun sonucunda ortaya çıkan otorite boşluğunu büyük ölçüde engellemektedir. Bu yönüyle başkanlık sistemi, yürütme organının güçlü ve istikrarlı bir şekilde görev yapmasını sağlayarak parlamenter sistemden önemli bir farklılık göstermektedir. Yürütme erkine halk tarafından doğrudan meşruiyet kazandırılması, halk egemenliğinin sistemde etkin biçimde temsil edilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, devlet yönetiminde yaşanabilecek olası aksaklıkların önüne geçerken, ekonomik ve demokratik gelişmelerin sürdürülebilirliği açısından önemli katkılar sunmaktadır. Özellikle yürütme organının güçlü ve etkin bir yapıya sahip olması, yasama ve yargı erkleri ile sağlıklı bir denge kurulduğunda, sistemin genel işleyişine olumlu yönde yansıyan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.⁴⁵

Başkanlık sisteminde, parlamenter sistemde olduğu gibi partilerin disiplinli ve merkeziyetçi bir yapıya sahip olmaları zorunlu değildir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri örneğinde, siyasi partilerin başkan adaylarına maddi destek sağlama veya aday üzerinde doğrudan etkili olma durumları sınırlıdır. Bunun temel nedeni, ABD'deki demokratik siyasal kültürün ve sistemin birey merkezli bir anlayışa dayanmasıdır.⁴⁶ Başkanlık sisteminde, yasama ve yürütme erkleri halk tarafından ayrı ayrı seçildiğinden, partiler arasındaki ilişki hükümetin işleyişinde belirleyici bir unsur olmaktan çok, daha

⁴⁴ Bülent Coşgun, “Başkanlık Sistemlerinde Kuvvetler Ayrılığının Tamamlayıcısı Olarak Denge ve Denetleme Mekanizmaları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:25, Sayı:1, 2023 (ss.301-324), s.301.

⁴⁵ Murat Yanık, *Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, İstanbul, 1997, s. 33.

⁴⁶ Maurice Duverger, *Political Parties*, çev: Robert North, London: Mathuen, 1964, s. 170.

serbest ve esnek bir yapıya sahiptir. Bu sistemde siyasal özgürlüklerin korunması ve demokratik değerlerin güçlendirilmesi açısından partisel bağılıktan çok bireysel temsil gücü ön plana çıkmaktadır. Bu durum, başkanlık sisteminin partilere değil; doğrudan halk iradesine ve bireysel liderliğe dayanan bir yönetim modeli olarak şekillenmesine katkı sağlamaktadır. Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme erklerinin birbirinden kesin biçimde ayrılması, halkın yönetime katılımı ve temel hakların korunması açısından önemli bir güvence mekanizması olarak kabul edilmektedir.⁴⁷ Bu anlayış doğrultusunda, yasama ve yürütme yetkileri farklı kişiler tarafından kullanılmakta, böylece siyasi iktidarın tek bir elde toplanarak otoriter bir yönetime dönüşmesi engellenmeye çalışılmaktadır.

Başkanlık sistemi çerçevesinde, devlet düzeninde bir bozulma veya işleyiş aksamaları meydana gelmesi durumunda, bu sorunun temel nedeni çoğunlukla yöneticilerin keyfi tutumları veya sistem dışı müdahaleleri olabilmektedir. Bu tür durumlarda, sistemin işleyişini koruyabilmek ve erkler arasındaki dengeyi sağlamak amacıyla yetki ve sorumlulukların farklı kurumlar arasında dağıtılması büyük önem taşımaktadır. Böylece, sistem içerisinde güçlerin birbirini denetlemesi ve kontrol etmesi sağlanarak olası krizlerin önlenmesi veya etkisinin azaltılması mümkün hale gelmektedir.⁴⁸ Özellikle ABD örneğinde, başkanlık sisteminde yaşanabilecek sorunlara karşı lobicilik faaliyetleri önemli bir mekanizma olarak ortaya çıkmaktadır. Lobicilik, yasama ve yürütme organları arasındaki iletişimi ve etkileşimi güçlendiren, taraflar arasında uzlaşma ortamı yaratmayı kolaylaştıran bir işlev üstlenmektedir. Bu sayede, yasama ve yürütme organları arasındaki dengeyi korumak ve karşılıklı iş birliğini artırmak hedeflenmektedir.⁴⁹

Günümüz modern devlet anlayışında, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ulaşmayı hedeflediği temel amaçlar; yasama organının faaliyetlerinde halk temsilinin mümkün olan en geniş biçimde sağlanması, yürütme organı üzerinde keyfi baskıların engellenmesi, yürütme yetkisinin kötüye kullanımının önlenmesi ve yürütmenin hukuk kuralları çerçevesinde hareket etmesinin garanti altına alınmasıdır. ABD’de uygulanan

⁴⁷ Abdülsemet Yaman, “Başkanlık Sistemi, Uygulamaları ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:24, Sayı:1, 2014 (ss. 83-98), s. 87-88.

⁴⁸ Saul Cornell, *The Other Founders: Anti-Federalism and the Dissenting Tradition in America, 1788-1828*, University of North Carolina Press, 1999, pp. 88-105.

⁴⁹ Bernard Bailyn, *The Ideological Origins of the American Revolution*, Harvard University Press, 1967, pp. 89-104.

başkanlık sistemi, bu amaçlar doğrultusunda oldukça işlevsel bir model olarak değerlendirilmektedir. Başkanlık sisteminde oluşturulan hukuki altyapı ve erkler arasındaki denge-denetim mekanizmaları,⁵⁰ kuvvetler ayrılığı ilkesinin etkin biçimde hayata geçirilmesini sağlamaktadır. Bu sayede, yasama, yürütme ve yargı organlarının tek bir kişi veya grubun kontrolünde toplanması gibi otoriter rejimlere özgü durumların önüne geçilmekte ve demokratik devlet düzeninin sürdürülebilirliği güvence altına alınmaktadır.

1.2.2.3. Başkanlık Sisteminin Olumsuz Yönleri

Başkanlık sisteminin eleştirilen yönlerinden biri başkanın belirli bir süre için seçilmesi⁵¹ ve görev süresi sona ermeden, hangi şart altında olursa olsun, olağan yollarla görevden alınmasının mümkün olmamasıdır. Bu durum, başkanın görev süresi boyunca başarısız bir performans sergilemesi, yeterli yönetsel becerilere sahip olmaması veya halk desteğini büyük oranda kaybetmesi durumunda dahi görevine devam etmesine imkân tanımaktadır. Başkanlık sisteminde yürütme organında oluşabilecek bu tür zaafların devleti zarar görmekten koruması amacıyla denge ve denetleme mekanizmaları oluşturulmuş olsa da başkanın görev süresi sona ermeden görevden alınamaması, sistemin önemli bir yapısal sınırlılığı olarak değerlendirilmektedir.⁵²

Bununla birlikte, ABD’de olduğu gibi başkanın en fazla iki dönem görev yapabilmesine ilişkin anayasal sınırlama, sistemde hem bir avantaj hem de potansiyel bir risk barındırmaktadır. Başkan, ilk döneminde başarılı bir performans sergileyerek halk desteğini artırma çabasında olabilir. Ancak ikinci döneminde tekrar seçilemeyeceği bilincine sahip olması, siyasi sorumluluğun zayıflaması ve keyfi uygulamalara yönelme riskini beraberinde getirebilmektedir. Özellikle başkanın elinde yoğunlaşan yetkilerin kişisel çıkarlar doğrultusunda kullanılması, sistemin otoriter bir yapıya evrilmesine yol açabilecek bir tehlike olarak değerlendirilmektedir. Bu tür durumlar, devletin siyasi istikrarını ve demokratik işleyişini ciddi biçimde zedeleyebilecek riskler taşımaktadır. Başkanlık sisteminde başkan, görev süresi sona ermeden halk tarafından seçimle görevden alınamaz. Yasama ve yargı organları bakımından da siyasi anlamda sorumsuz

⁵⁰ Demet Çelik Ulusoy, “Measuring The Presidential Powers: New Governmental Design in Turkey”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:70, Sayı: 3, 2021 (pp.1013-1105), p.1018.

⁵¹ Kemal Gözler, *Anayasa Hukukuna Giriş*, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2010, s.97.

⁵² Abdülsemet Yaman, s. 87.

olması ve yalnızca belirli koşullarda görevden alınabilmesi başkanın hesap verebilirliğini sınırlayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Bu durum, sistem içerisinde başkanın keyfi uygulamalara yönelme riskini artırabileceği gibi, hükümet sisteminde katılığa neden olarak siyasal krizlere ve demokratik işleyişte aksaklıklara yol açabilecek bir potansiyel taşımaktadır. Başkanlık sisteminin eleştirilen bir diğer yönü, yasama ve yürütme organlarının her ikisinin de halk tarafından doğrudan seçiliyor olmasıdır. Yasama ve yürütme erklerinin ayrı ayrı seçimlerle göreve gelmesi, her iki organın da meşruiyet kaynağını doğrudan halk iradesinden alması nedeniyle, özellikle görüş ayrılıklarının derinleştiği durumlarda sistemin tıkanmasına ve siyasal krizlere yol açabilmektedir. Başkan ve yasama organının farklı dönemlerde veya farklı usullerle seçilmesi, halktan alınan meşruiyet gücünün paylaşımında rekabet oluşturabilmekte ve uzlaşmazlıkları derinleştirebilmektedir. Bu durum, sistemin işleyişinde yetki çatışmalarına, yasama-yürütme arasında güç mücadelelerine ve zaman zaman yönetim krizlerine neden olabilmektedir.⁵⁴ Özellikle başkan ile yasama organının farklı partilerden seçildiği dönemlerde, yasama ve yürütme organları arasında siyasi uyuşmazlıkların ve yetki çatışmalarının artması, sistemde tıkanıklıkların yaşanmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Başkanlık yarışına katılan adaylardan seçim sonucunda kazanan aday, yürütme yetkisini tek başına devralırken, seçimi kaybeden aday veya partinin sistem içerisindeki etkisi büyük ölçüde sınırlanmaktadır. Başkanlık sistemi, kazanan her şeyi alır (*winner-takes-all*) anlayışına dayandığı için, muhalefet partilerinin iktidar sürecine doğrudan katılımı oldukça kısıtlıdır. Bu durum, muhalefetin siyasetten bir süreliğine dışlanmasına veya etkisizleşmesine yol açabilmekte; hatta bazı durumlarda muhalefet partilerinin siyasetin aktif sahnesinden çekilmesine sebep olabilmektedir. Başkanlık sisteminin bu yapısal özelliği, sistemin kapsayıcılığı ve demokratik temsil açısından eleştirilen yönlerinden biridir. Aynı zamanda bu durum, toplumda kutuplaşmayı ve siyasal gerilimi artırabilecek bir zemin de hazırlayabilmektedir. Çünkü başkan hem devlet başkanı hem de yürütmenin tek yetkilisi sıfatıyla görev yapmaktadır. Bu çerçevede, başkanın yalnızca kendi seçmenini değil; toplumun tüm kesimlerini temsil etmesi, tarafsızlık ve

⁵³ Murat Aygen, “Başkanlık Sistemi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:2, 2017 (ss. 167-176), s. 170.

⁵⁴ Murat Aygen, s. 169.

kapsayıcılık ilkeleri doğrultusunda hareket etmesi, sistemin demokratik işleyişi bakımından büyük önem arz etmektedir.⁵⁵

1.2.2.4. Başkanlık Sisteminin Olumlu Yönleri

Başkanlık sisteminde yürütme organının başında bulunan başkanın doğrudan halk tarafından seçilmesi, başkana güçlü bir meşruiyet kaynağı sağlamaktadır. Bu durum, başkanın siyasal anlamda bağımsız hareket edebilmesini ve yürütme yetkisini etkin bir şekilde kullanabilmesini kolaylaştırmaktadır.⁵⁶

Başkanın, yasama organından güvenoyu alma zorunluluğunun bulunmaması ve yürütme yetkisinin tek elde toplanması, karar alma süreçlerinin hızlanmasına ve hükümetin etkinliğinin artmasına katkı sağlayan unsurlar arasında yer almaktadır. Yürütme yetkisinin merkezileşmesi, başkanlık sisteminde hükümetin aldığı kararların hızlı ve doğrudan uygulanabilmesine imkân tanımaktadır. Bu durum, yürütme organına yönelik hesap verebilirlik mekanizmalarının işlerliği ile bir arada değerlendirildiğinde, devlet yönetiminde istikrar ve etkinlik sağlayan bir avantaj olarak değerlendirilmektedir.

Başkanlık sisteminde kuvvetler ayrılığı ilkesinin kesin bir şekilde uygulanması, yürütme yetkisinin tek bir merkezde toplanmasını ve yürütme organının uzmanlaşmasını mümkün kılmaktadır. Bu çerçevede, başkanın üst düzey bürokratları ve siyasal yöneticileri atama yetkisine sahip olması, hükümetin etkinliği açısından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir.⁵⁷

Başkan, yürütme organında görev yapacak kişileri kendi tercihine göre belirleyebilmekte; böylece göreve uygun, deneyimli ve yetkin isimleri devlet yönetimine kazandırma imkânı elde etmektedir.⁵⁸

Başkanlık sisteminin öne çıkan olumlu yönleri arasında siyasi istikrarın sağlanması, karar alma süreçlerinin hızlandırılması ve demokratik meşruiyetin güçlendirilmesi dikkat çekicidir. Bu sistemde yürütme yetkisinin tek elde toplanması, güçlü bir liderlik modeli oluşturulmasına olanak sağlamakta; bu durum, hükümetin hızlı,

⁵⁵ Garry Wills, *Explaining America: The Federalist*, Penguin Books, 1981, pp. 51-69.

⁵⁶ Apdulkadir Yıldız, “Başkanlık Sistemi ve Türkiye”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 2015 (ss. 1-14), s. 11.

⁵⁷ Ertan Beceren, Gökhan Kalağan, s. 168.

⁵⁸ Hasan Tunç, Bülent Yavuz, *Avantaj ve Dezavantajlarıyla Başkanlık Sistemi*, Ankara, 2009, ss. 43-57.

etkin ve kararlı politikalar geliştirmesi ve uygulaması açısından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Başkanın halk tarafından doğrudan seçilmesi ise, yönetim sürecine demokratik katılımı artırmakta ve başkanın meşruiyet temelini doğrudan halk iradesine dayandırmaktadır.

Başkanlık sistemi, parlamenter sistemde sıkça karşılaşılan koalisyon hükümetlerinin neden olduğu siyasal istikrarsızlıkların önlenmesi açısından önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.⁵⁹ Parlamenter sistemin yapısı gereği ortaya çıkan hükümet krizleri ve kısa ömürlü iktidar değişiklikleri, özellikle koalisyon dönemlerinde yönetimde istikrarın sağlanmasını güçleştiren unsurlar arasında yer almaktadır. Buna karşılıklı başkanlık sisteminde, halk tarafından doğrudan seçilen başkan, anayasal olarak belirlenmiş sabit görev süresi boyunca görevini sürdürür. Bu durum, parlamenter sistemde sıklıkla karşılaşılan hükümet krizlerinin ve erken seçim gibi belirsizliklerin önüne geçilmesi bakımından önemli bir avantaj olarak değerlendirilmektedir. Başkanlık sisteminde yürütmenin başında bulunan başkanın görev süresi sabitlendiği için, bu süre zarfında hükümet değişikliklerinin yaşanması veya koalisyon anlaşmazlıklarından kaynaklanan siyasal krizlerin ortaya çıkma olasılığı önemli ölçüde azaltılmıştır.

1.2.3. Yarı Başkanlık Sistemi

Modern dönemde ortaya çıkan yeni hükümet sistemleri, temel olarak parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin karakteristik özelliklerinden etkilenecek şekilde kurulmuştur. Yeni oluşturulan hükümet modellerinde; gerek parlamenter sistemin belirleyici unsurları gerekse başkanlık sistemine özgü yapısal özellikler bir arada bulunabilmekte ve bu iki sistemin çeşitli yönlerden sentezlenmiş halleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁰ Bu nedenle, hükümet sistemlerine ilişkin yapılacak her türlü değerlendirme ve analizde; parlamenter sistem ile başkanlık sisteminin, sahip oldukları temel parametreler ve yapısal özellikler bakımından birbirinden ayrı tutulması ve her iki sistemin kendi dinamikleri içerisinde ele alınması gerekmektedir.⁶¹ Dolayısıyla, yapılan çalışmalarda mevcut hükümet sistemlerinin eleştirilen yönlerine çözüm arayışı ön plana

⁵⁹ Hasan Tahsin Fendoğlu, s. 48.

⁶⁰ Muhammet Yasin Elitok, Fatih Değirmenci, “Hükümet Sistemleri Üzerinden Mukayeseli Bir Analiz (Parlamenter Sistem – Başkanlık Sistemi)”, *Atatürk Üniversitesi Yayınları*, Cilt:27, Sayı:4, 2023 (ss. 329-340), s. 331.

⁶¹ K. Halûk Yavuz, *Türkiye’de Siyasal Sistem Arayışı ve Yürütmenin Güçlendirilmesi*, Ankara, 2000, s.574.

çıkması; oluşturulan yeni sistemler, klasik modellerin eksik veya sorunlu görülen taraflarını gidermeye yönelik olarak tasarlanmıştır.⁶²

Fransa'da 1958 yılında kabul edilen anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte yarı-başkanlık sisteminin temel yapısal unsurları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu anayasa, 1962 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesine olanak tanımış ve böylece yarı-başkanlık sisteminin en karakteristik özelliklerinden biri olan halk oylamasıyla cumhurbaşkanı seçimi ilk kez uygulanmaya başlanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, Fransa'daki yarı-başkanlık sistemi; Cumhurbaşkanının geniş yetkilerle donatıldığı ve siyasi sistemde merkezi bir konuma yerleştiği bir yönetim modeli olarak şekillenmiştir.⁶³

Yarı-başkanlık sistemi, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminden belirli unsurların bir araya getirilmesiyle oluşturulan karma nitelikli bir yönetim modelidir. Bu sisteminin temel özelliklerinden biri, devlet başkanının — Cumhurbaşkanı veya Başkan — doğrudan halk tarafından seçilmesidir. Bu seçim sonucunda devlet başkanı, sadece sembolik bir makamda kalmayıp yürütme organının aktif bir unsuru haline gelmekte ve önemli yetkilerle donatılmaktadır.⁶⁴ Bu bağlamda yürütme organı çift başlı bir yapı sergilemektedir. Bu yapının bir tarafında halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı yer alırken, diğer tarafında ise meclis çoğunluğunun desteğiyle göreve gelen Başbakan bulunmaktadır. Başbakan, parlamenter sistemde olduğu gibi meclis içerisinde çıkar ve parlamentoya karşı sorumlu olurken; Cumhurbaşkanı ise başkanlık sistemine benzer şekilde bazı kararları tek başına alabilme yetkisine sahiptir. Bu durum, yarı-başkanlık sisteminin hem parlamenter hem de başkanlık sistemlerinden belirli özellikler taşıdığını göstermektedir. Sistemin içerisindeki yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişki parlamenter ve başkanlık sistemleriyle olan benzerlikleri doğrultusunda şekillenmektedir.⁶⁵ Bununla birlikte, yürütme organı içinde yer alan Cumhurbaşkanı ve Başbakan arasında yetki paylaşımı söz konusudur. Cumhurbaşkanı, yürütme organının başında yer alırken, Başbakan ise yasama organına karşı siyasi sorumluluk taşır. Bu

⁶² Ergun Özbudun, *Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı*, Ankara, 1993, s. 34.

⁶³ Hüdaî Şencan, “Çatışmacı Parlamentarizmden Melez Bir Çözüme: Fransa'da Yarı Başkanlık Sistemi”, içinde *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Yarı-Başkanlık Sistemi (Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri)*, (ed) Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2017, ss.25-26.

⁶⁴ Kasım Erdem, “Yarı-Başkanlık Sistemi: Teori, Pratik ve Tartışmalar”, içinde: *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri*, (ed) Semra Gökçimen, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Ankara, 2017, s. 5.

⁶⁵ Yusuf Ziya Polater, “Modern Hükümet Sistemlerinden Yarı-Başkanlık Sistemi ve Türkiye’de Uygulanabilirliği”, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, Sayı:4, 2014 (ss. 133-175), s. 143-144.

kapsamda, Cumhurbaşkanının yetkileri daha geniş bir alana yayılmışken, Başbakan parlamentoya karşı hesap verme yükümlülüğüne sahiptir.⁶⁶

Yarı-başkanlık sisteminin geliştirilmesindeki temel amaçlardan biri, parlamenter sistemde zaman zaman ortaya çıkan siyasi tikanlıkların ve uzlaşmazlıkların önüne geçilmesidir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanına parlamentoyu feshetme ve erken seçim kararı alma yetkisinin tanınması, sistemin başkanlık modeline benzeyen önemli yönlerinden biridir. Yürütme organının yasama organını feshedebilme yetkisi, parlamenter sistemden ayrıldığı başlıca noktalardan biri olmuştur. Bu durum, yasama ve yürütme organlarının meşruiyet kaynakları ve güç dengesi bakımından nasıl konumlandıkları yönünde önemli tartışmalara zemin hazırlamaktadır⁶⁷. Buna göre devlet başkanı tarafından atanan başbakan, yine devlet başkanının takdiri doğrultusunda görevden alınabilmektedir. Başbakan ve kabinesi, parlamentonun sürekli güvenine dayalı olarak görev yapmakta; bu durum, yasama organı karşısında siyasi sorumluluk taşıdıkları anlamına gelmektedir. Başbakan, devlet başkanına destek vermek ve yürütme faaliyetlerinde onunla koordineli hareket etmekle yükümlüdür. Hükümet ise devlet başkanı ile parlamento arasındaki ilişki ve dengeyi sağlamakla görevli bir ara mekanizma işlevi görmektedir.⁶⁸

Tüm bunlarla birlikte yarı-başkanlık sisteminde parlamenter sistemde olduğu gibi parlamentonun varlığı ve görevleri korunarak yasama organına önemli yetkiler tanınmıştır. Bu bağlamda, parlamentonun temel görevleri arasında; yasaların hazırlanması ve kabul edilmesi, devlet bütçesinin onaylanması, anayasa değişikliklerinin gerçekleştirilmesi, savaş ilanına karar verilmesi ve savaş veya olağanüstü durumlarla ilgili af yetkilerinin kullanılması gibi işlevler yer almaktadır.⁶⁹

Devletlerin yarı-başkanlık sistemini benimsemeleri, farklı yöntemler ve anayasal düzenlemeler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Örneğin; Fransa, Finlandiya ve Weimar Cumhuriyeti'nde devlet başkanları, geniş yürütme yetkilerine sahip olmakla birlikte bu yetkileri aktif şekilde kullanarak yürütme organında etkin bir rol üstlenmişlerdir. Buna karşılık; Avusturya, İzlanda ve İrlanda gibi ülkelerde devlet başkanlarının yetkileri

⁶⁶ Yusuf Ziya Polater, ss. 151-152.

⁶⁷ Mehmet Kahraman, ss. 45-67.

⁶⁸ Köksal Şahin, "Türkiye'deki Hükümet Sistemi Tartışmalarına Siyasi Kültür ve Demokrasi Eksenli Bir Yaklaşım", *Sakarya İktisat Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 3, (ss. 29-71), s.46.

⁶⁹ Yusuf Ziya Polater, s. 148.

anayasal olarak bulunmasına rağmen, bu yetkiler genellikle sembolik görevlerle sınırlı tutulmakta ve aktif kullanım alanı oldukça dar kalmaktadır. Bazı durumlarda ise halk tarafından doğrudan seçilen ve güçlü bir siyasi parti desteğine sahip liderler, yasama organının desteği ile yürütme gücünü daha etkili şekilde kullanabilmektedir. Bu durum, yarı-başkanlık sisteminin uygulama biçimlerinin ülkeden ülkeye farklılık gösterdiğini ortaya koymakta; kimi devletlerde anayasal düzenlemelerle resmiyet kazanırken, kimi devletlerde ise fiili uygulamalarla sürdürüldüğünü göstermektedir.

1.3. Hükümet Sistemi ve Demokrasi Arasındaki Bağlantı

1.3.1. Demokrasi Kavramı

Demokrasi kuramı tarihsel olarak ilk kez M.Ö. 5. yüzyılda Antik Yunan'da ortaya atılmış ve bugüne kadar çeşitli evrimler geçirerek varlığını sürdürmüştür.⁷⁰ Bu doğrultuda demokrasi Antik Yunan'da tiranlık yönetimlerine ve otoriter yapılara karşı toplumun kendi kendisini yönetebileceği fikrinden doğmuştur. Demokrasi kavramı, etimolojik olarak Yunan dilinden gelmektedir. Yunanca “demokratia” terimi; “demos” (halk, toplum) ve “kratos” (iktidar, egemenlik) kelimelerinin birleşiminden türemiştir ve en yalın haliyle “halkın iktidarı” anlamına gelmektedir.⁷¹ Dolayısıyla demokrasi kavramı, en temel anlamıyla, toplumun kendi kendisini yönetmesi fikrine dayanmaktadır.

Yukarıdaki tanımlamayla birlikte demokrasinin tanımına ilişkin evrensel bir uzlaşının bulunmadığı görülmektedir. Bu durum, demokrasinin ne olduğuna ve nasıl olması gerektiğine ilişkin ideal yaklaşımların farklı bakış açılarıyla geliştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kapsamda literatürde yer alan bazı tanımlar, demokrasinin idealize edilmiş biçimini ifade eden normatif açıklamalar olarak değerlendirilirken; bazı tanımlar ise demokrasinin mevcut pratikteki uygulamalarını ifade eden ampirik yaklaşımlar olarak kabul edilmektedir.⁷² Bu farklı tanımlar arasında en yaygın kabul gören ve literatürde sıkça referans verilen tanım ise, Abraham Lincoln'ün “halkın, halk tarafından, halk için yönetimi” ifadesidir. Lincoln'ün bu tanımı, demokratik yönetim

⁷⁰ Ayhan Yalçınkaya, “Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset”, içinde: *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (ed) Mehmet Ali Ağaoğulları, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014 (ss. 23-90), s. 47-48.

⁷¹ Hasan Tahsin Fendoğlu, *Anayasa Hukuku*, 1. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2015, ss. 95-109.

⁷² Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, s. 85.

anlayışında iktidarın kaynağının halk olduğu gerçeğini vurgularken, aynı zamanda halkın yöneticiler üzerinde denetim ve hesap sorabilme yetkisine sahip olması gerektiğine işaret etmektedir. Bu anlayış, demokrasiyi sadece yöneticilerin varlığıyla değil, yönetilenlerin aktif katılımı ve denetimiyle bütünleşen bir yönetim biçimi olarak tanımlamaktadır.⁷³ Ergun Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi” başlıklı makalesinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin temel ilkelerinden biri olan halkçılık kavramını, Atatürk’ün “demokrasi prensibi” ile eş anlamlı olarak değerlendirmektedir. Özbudun’a göre, bu yaklaşım çerçevesinde irade ve egemenlik, bütünüyle millete ait olup, bu yetkinin yalnızca milletin kendisinde bulunması gerekmektedir. Demokrasi prensibi, bu anlayışta millî egemenliğin somut bir tezahürü olarak kabul edilmekte; demokrasiyi esas alan hükümet sistemlerinde ise iktidarın meşruiyet kaynağı halkın çoğunluğu olarak görülmektedir. Bu kapsamda demokrasi, siyasî gücün kaynağına ve meşruiyet zeminine doğrudan temas eden bir ilke olarak öne çıkmakta; egemenliğin yalnızca millete ait olduğu anlayışını temel bir siyasal değer olarak ortaya koymaktadır.⁷⁴ Sheldon Wolin’e göre demokrasi, siyasal düzenin inşa edilebileceği farklı modellerden (varyantlardan) yalnızca birini oluşturmaktadır. Wolin, bu bağlamda demokrasiyi, diğer siyasal düzen biçimlerinden ayıran özgün niteliklere sahip bir proje olarak değerlendirmektedir. Ona göre, diğer siyasal modeller dışarıdan desteklenmiş, otorite temelli veya elitler tarafından kurgulanmış yapılar olarak ortaya çıkarken; demokrasi, halkın kendi siyasal potansiyellerini ortaya koyarak şekillendirdiği ve geliştirdiği bir sistemdir.⁷⁵

Demokratik rejimlerde halkın yönetime katılımı ve demokratik karar alma süreçlerine aktif biçimde dahil olması, sistemin temel dayanaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu süreç; bireylerin iradelerinin eşit koşullarda ifade edildiği, tercihlerin karşılaştırıldığı, farklı görüşlerin müzakere edildiği ve çoğunluğun iradesine uygun kararların uygulamaya konulduğu katılımcı bir mekanizmayı ifade etmektedir. Bu çerçevede demokrasi, çatışan çıkarlar ve farklı hedefler arasında adil bir rekabet ortamını güvence altına alan çekişme süreci ile ortak çıkarların ve kolektif hedeflerin oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanmasına yönelik toplumsal müzakerenin

⁷³ Alesker Aleskerov, “Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri”, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s.76.

⁷⁴ Bkz: Ergun Özbudun, “Atatürk ve Demokrasi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:14, Cilt:5, 1989, (ss. 285-296).

⁷⁵ S. Sheldon Wolin, “Elle Tutulmaz Demokrasi”, içinde *Demokrasi ve Farklılık*, (ed) Seyla Benhabib, çev: Zeynep Gürata, Cem Gürsel, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 1999, s.51.

örgütlenmesi olarak da tanımlanabilir. Demokrasinin gerçek anlamda işlerlik kazanabilmesi için halkın karar alma süreçlerine etkin, fiili ve yetkili bir biçimde katılım sağlaması zorunludur. Nitekim demokratik süreçte alınan kararlar, kamu politikalarının yönünü belirleyen, toplumsal olayların seyrini şekillendiren ve gelecekteki kararlarla uygulamaların temel referans noktasını oluşturan öncü nitelikteki kararlardır.⁷⁶

1.3.2. Başkanlık Sistemi ve Demokrasi

Başkanlık sistemi ile demokrasi arasındaki ilişki ele alındığında, bu iki kavramın değerlendirilmesinde çoğu zaman pratik uygulamalardan ziyade, ideal modellere dayalı soyut yaklaşımların ön plana çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda, başkanlık sisteminin literatürdeki klasik ve referans alınan modelinin, ABD’de uygulanan başkanlık düzeni olduğu kabul edilmektedir. Latin Amerika ülkelerinde uygulanan başkanlık modelleri, bu klasik tipten önemli ölçüde sapmalar içeren, yapısal olarak bozulmuş veya farklılaştırılmış versiyonlar olarak değerlendirilmektedir.⁷⁷ Öte yandan, Fransa’da uygulanan yarı-başkanlık sistemi ise, başkanlık ve parlamenter sistemler arasında bir geçiş formülü veya karma model olarak literatürde yer almaktadır.⁷⁸ Demokrasi kuramı ve yönetim sistemlerinin doğru tiplerinin incelenmesinde Arend Lijphart’ın yapmış olduğu sınıflandırmalar ve kuramsal ayrımlar temel referans noktası olarak dikkate alınacaktır.⁷⁹ Bu bağlamda, başkanlık sistemi ile demokrasi arasındaki ilişki üç temel başlık çerçevesinde ele alınarak değerlendirilecektir. İlk olarak, literatürde demokratik rejimlerin ideal tipleri arasında kabul edilen çoğunlukçu demokrasi ve oydaşmacı demokrasi (konsensus demokrasisi) modelleri kapsamında, başkanlık sisteminin bu modeller içerisindeki konumu ve uyumu tartışılacaktır. İkinci olarak, başkanlık sisteminin en belirgin özelliklerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesinin, demokratik niteliği ve işlevselliği analiz edilecektir. Üçüncü ve son olarak ise, başkanlık sisteminin temel dinamiğini oluşturan yürütme organının demokrasi açısından taşıdığı anlam ve sonuçlar değerlendirilecektir.

Başkanlık sisteminin demokrasiye katkı sunduğu yönündeki önemli argümanlardan biri, yürütme organının doğrudan halk tarafından seçilmesi sayesinde

⁷⁶ Aleskerov Aleskerov, s.76.

⁷⁷ Bünyamin Bezci, s.87.

⁷⁸ Kasım Erdem, s. 90.

⁷⁹ Esat Çam, *Devlet Sistemleri*, Der Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 77-93.

hesap verebilirliğin daha şeffaf ve doğrudan bir şekilde sağlanabilmesidir. Bu durum, yürütme ile halk arasındaki demokratik bağın güçlendirilmesi açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca önceki başlık altında yer verildiği üzere başkanlık sisteminde yürütme organının sabit görev süresine sahip olması, hükümet istikrarının artırılması bakımından literatürde sıklıkla dile getirilen avantajlar arasında yer almaktadır. Özellikle sık sık hükümet krizleri, koalisyon sorunları ve güvenoyu problemleriyle karşılaşan parlamenter sistemlerle kıyaslandığında, bu özelliğin başkanlık sistemi lehine önemli bir üstünlük sağladığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte, sabit görev süresine sahip olmanın doğurduğu bu istikrar avantajı, bazı durumlarda sistemin aşırı katı bir yapıya bürünmesine yol açabilmektedir. Başkanın kötü bir performans sergilemesi, halk desteğini kaybetmesi veya kamuoyunda yoğun eleştirilere maruz kalması halinde dahi, görev süresi tamamlanıncaya kadar görevde kalması zorunluluğu, demokratik işleyiş açısından eleştirilen yönlerden biri olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰

Latin Amerika ülkelerinde uygulanan başkanlık sistemi pratikleri,⁸¹ başkanlık sisteminin demokrasi ile olan ilişkisini analiz etmek bakımından literatürde önemli bir örnek alanı olarak değerlendirilmektedir. Bu coğrafyada, birçok Latin Amerika ülkesinde başkanların yasama ve yargı organlarının yetkilerini sınırlandırarak otoriter eğilimler sergiledikleri ve demokratik değerlerle çelişen uygulamalara yöneldikleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, başkanlık sisteminin tek başına demokrasinin zayıflamasına veya otoriterleşmeye yol açtığı yönündeki genellemelerin literatürde yeterli kuramsal ve ampirik temellere dayanmadığı da belirtilmektedir. Yapılan araştırmalar, Latin Amerika'daki siyasal krizlerin temel nedenlerinin büyük ölçüde başkanlık sisteminden ziyade, kurumsal altyapı eksiklikleri, hukuk devleti anlayışındaki zafiyetler ve siyasal kültürün özellikleri ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.⁸² Başkanlık sistemi, çoğunlukçu yapısı nedeniyle muhalefeti dışlayabilme riski taşıdığı için eleştirilmekte; bu durum siyasal çoğulculuğu zayıflatırken, yasama organının yürütme üzerindeki denetimini de sınırlandırarak demokratik temsiliyeti

⁸⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, s.43.

⁸¹ Bkz: Murat Açıl, *Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi*, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2018.

⁸² Yaşar Pınar Özmen, Furkan Yaman, "Latin Amerika Ülkelerinde Başkanlık Sistemi ve Demokrasi İlişkisi – Aynı Kadehte Farklı Şaraplar", *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, 2022, (ss. 324-245), s.325-327.

olumsuz etkileyebilmektedir. Başkanlık sisteminin kurumsal yapısı, yürütmenin kişiselleşmesini ve tek bir lider etrafında yoğunlaşmasını teşvik edebilecek özellikler barındırmaktadır. Yürütme yetkisinin tek kişide toplanması, özellikle denetim ve denge mekanizmalarının zayıf olduğu siyasal sistemlerde otoriterleşme eğilimlerini güçlendirebilmektedir. Bu noktada kuvvetler ayrılığı ilkesinin yalnızca anayasal bir norm olarak değil, aynı zamanda etkin ve işler bir denetim mekanizması olarak kurumsallaşması büyük önem arz etmektedir.⁸³

ABD örneğinde, kuvvetler ayrılığı prensibinin işlerliğini sağlayan temel unsurların başında güçlü anayasal yapı, bağımsız ve etkin yargı organları ile kurumsallaşmış denetim mekanizmaları gelmektedir. Ancak ABD’deki bu denge ve denetleme sistemi, uzun bir tarihsel süreç içerisinde gelişmiş siyasal kültür, kurumsallaşma düzeyi ve hukuk devleti anlayışı ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle, aynı başkanlık modelinin farklı siyasal kültürlerle ve kurumsal yapılara sahip ülkelerde aynı etkinlikte işlemesi beklenmemektedir.

Sonuç olarak, başkanlık sistemi, demokratik yönetim açısından hem fırsatlar hem de riskler barındıran karmaşık bir hükümet modeli olarak değerlendirilmektedir.⁸⁴ Bu sistemin demokrasiyi destekleyici veya zayıflatıcı etkisi, büyük ölçüde yürütülen uygulamaların niteliğine, siyasal kültürün özelliklerine, kurumsal yapıların gücüne ve denetim mekanizmalarının işlerliğine bağlıdır. Başkanlık sisteminin demokrasi ile ne ölçüde uyumlu olacağını belirleyen temel unsur, sistemin tasarımından çok, uygulama pratiğinde hangi siyasal-toplumsal dinamiklerle etkileşime girdiği ve nasıl işlediğidir.

1.3.3. Oydaşmacı Demokrasi-Çoğunlukçu Demokrasi İkileminde

Başkanlık Sistemi

Çoğunlukçu demokrasi modeli, yürütme erkini dar bir çoğunluğun elinde toplaması ve yasama ile yürütme organları arasında sıkı bir bütünleşmeyi esas alması bakımından karakterize edilmektedir.⁸⁵ Bu modelde yasama ve yürütme erklerinin faaliyetlerinin birbirine bağlı ve uyumlu şekilde yürütülmesi beklenmektedir. Bu

⁸³ Bünyamin Bezci, s.80.

⁸⁴ Cansu Kaymal, “Başkanlık Sistemi ve İstikrar Arasındaki İlişki”, *Strategic Public Management Journal*, Vol: 3, No:6, 2017 (pp. 150-167), pp.151-152.

⁸⁵ Yusuf Şevki Hakyemez, “Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışı, Rousseau ve Türk Anayasaları Üzerindeki Etkisi”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt:52, Sayı:4, 2003 (ss.69-92), s.72.

noktada önemli olan unsur ise yetkilerin tek bir yasama organında toplanmasıdır. Ayrıca, çoğunlukçu demokrasi modelinde siyasal sistemin iki büyük parti etrafında şekillenmesi ve bu partiler arasındaki rekabetin, sosyal ve ekonomik farklılıkların derinleşmediği bir toplumsal yapı üzerinde gerçekleşmesi ideal tipin tamamlayıcı unsurları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, iki partili sistem ve çoğunluk esasına dayalı seçim yöntemi, çoğunlukçu demokrasi modelinin temel belirleyici özellikleri olarak değerlendirilmektedir.⁸⁶

Oydaşmacı (*konsensus*) demokrasi modeli ise yürütme erkinde gücün paylaşılmasını ve farklı toplumsal kesimlerin siyasal sisteme dâhil edilmesini zorunlu kılan bir yapıyı ifade etmektedir. Bu modelde, yürütme erkinde karar alma süreçlerinin yalnızca dar bir çoğunluğa değil, geniş toplumsal mutabakata dayandırılması temel ilke olarak kabul edilmektedir. Oydaşmacı demokrasi modelinin doğru tipinde, toplumsal farklılıkların ve ayrılıkların siyasal sistemde temsil edilebilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle modelde, nispi temsil esasına dayalı bir seçim sistemi ile çok partili bir siyasal hayatın varlığı temel unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, farklı toplumsal, etnik, dini veya kültürel grupların haklarının ve temsil imkanlarının anayasal güvencelerle korunması, oydaşmacı demokrasinin olmazsa olmaz koşulları arasında değerlendirilmektedir.⁸⁷

ABD’de uygulanan başkanlık sistemi,⁸⁸ çoğunlukçu demokrasi ve oydaşmacı demokrasi modelleri çerçevesinde değerlendirildiğinde, her iki modele ilişkin bazı özellikler taşıdığı görülmektedir. Bununla birlikte, sistemin genel yapısı itibarıyla çoğunlukçu demokrasi modeline daha yakın bir konumda olduğu ifade edilebilir. Başkanlık sisteminde yürütme yetkisinin, halk tarafından doğrudan seçimle belirlenen başkanda toplanması ve başkanın kabine üyelerini çoğunlukla kendi partisinden seçmesi, sistemin çoğunlukçu demokrasi modeli ile örtüştüğü başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. Bu yapı içerisinde başkan, yürütme gücünü tek başına temsil etmekte ve meşruiyetini doğrudan halktan aldığı için, oydaşmacı demokraside olduğu gibi farklı

⁸⁶ Bkz: Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler-Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev: Ergun Özbudun, Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

⁸⁷ Richard Hofstadter, *The American Political Tradition and the Men Who Made It*, Alfred A. Knopf, 1948, pp. 101-115.

⁸⁸ Bkz: Nataliia Lepeska, Mariia Parkhomenko, “The USA Presidentialism as the Representation of the American Political Culture Evolution”, *Fırat Üniversitesi İİBF Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2021(pp. 23-44).

siyasi gruplarla güç paylaşımı yapma veya koalisyon kurma zorunluluğu hissetmemektedir.⁸⁹

Başkanlık sisteminin en dikkat çekici ve ayırt edici özelliklerinden biri de yasama ve yürütme organları arasında keskin bir kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanıyor olmasıdır.⁹⁰ Bu sistemde yasama erki ile yürütme erki, birbirlerinden tamamen bağımsız olarak faaliyet göstermekte ve yetkileri bakımından birbirleriyle bağdaşmaz bir şekilde ayrılmaktadır. Ancak bu durum, yürütme gücünü elinde bulunduran başkanın sınırsız bir yetki sahibi olduğu anlamına gelmemektedir. Aksine, başkanın sahip olduğu yürütme yetkisini etkin bir biçimde kullanabilmesi çoğu durumda yasama organı ile iş birliği yapmasını, Kongre'nin desteğini almasını ve belirli kararları uygulayabilmesi için parlamentoyla uzlaşma yollarını aramasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, başkanlık sisteminde yasama ve yürütme erkleri arasındaki ilişki, ne oydaşmacı demokrasi modelinde olduğu gibi geniş ve kapsayıcı koalisyonlara dayanmakta, ne de çoğunlukçu demokrasi modelinde olduğu gibi dar bir çoğunluğun kontrolünde işlemektedir. Başkanlık sistemi, kendine özgü denge ve denetleme mekanizmalarıyla yasama ve yürütme erkleri arasında tamamen ayrı ve bağımsız bir yapılanma öngörmektedir. Bu sistemde yasama ve yürütme organları arasında parlamenter sistemlerde görülen organik bağlar ve doğrudan bağlılık ilişkileri bulunmamaktadır. Aksine, başkanlık sisteminde her iki erk de anayasal sınırlar çerçevesinde bağımsız şekilde faaliyet göstermekte; ancak belirli denetim mekanizmaları yoluyla birbirlerini sınırlayabilmekte ve dengeleyebilmektedir.⁹¹ Başkanlık sisteminde uygulanan seçim yöntemi, genel olarak çoğunluk esasına dayalı bir yapıya sahiptir. Bu sistemde başkan, halk tarafından doğrudan ve çoğunluk oyu ile seçilmektedir. Lijphart'a göre, ABD'de uygulanan bu çoğunlukçu seçim yöntemi zamanla bazı yönlerden değişime uğramış ve oydaşmacı demokrasi modeline özgü bazı unsurlar da sisteme dahil edilmiştir.⁹² Lijphart'ın tespit ettiği bu sapmaların ilki, Amerikan Yüksek Mahkemesi'nin aldığı kararlar doğrultusunda, seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesi ile azınlık grupların temsiliyetinin artırılmasına yönelik

⁸⁹Yaşar Gürbüz, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Beta Yayınları, İstanbul, 1987, s. 52.

⁹⁰ Mehmet Akif Özer, Shokhrukh İskandarov, s.301.

⁹¹ Kemal Gözler, *Kısa Anayasa Hukuku*, ss. 72-73.

⁹² Bkz: Ceren Lord, "The Persistence of Turkey's Majoritarian System of Government", *Government and Opposition*, Vol:47, No:2, 2012 (pp. 228-255).

uygulamalardır. Bu düzenlemeler, seçim sisteminde çoğunlukçu yapının sertliğini yumuşatan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. İkinci önemli değişim ise başkan adaylarının delegeleri belirleme sürecinde ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllardan önce başkanlık seçimlerinde bir aday, belirli bir eyalette çoğunluğu sağladığında o eyaletin tüm delegelerini kazanabilmekteydi. Ancak zamanla bu sistemde değişiklik yapılmış ve bazı eyaletlerde delegelerin, adayların oy oranlarına göre orantılı olarak dağıtılması uygulaması benimsenmiştir. Bu değişiklik, seçim sisteminde oydaşmacı demokrasiye özgü çoğulculuk ve temsil ilkelerine uygun bir esneklik yaratmıştır.⁹³

Böylelikle, başkanlık sisteminin oydaşmacı ve çoğunlukçu demokrasi modelleri arasındaki konumlanışı, bu yönetim biçiminin esnek ve karma karakterini ortaya koymaktadır. Özünde kuvvetler ayrılığına dayanan bu sistem, yürütme ve yasama organları arasında katı bir kurumsal ayrım öngörse de uygulamada zaman zaman iş birliğine ve karşılıklı bağımlılığa ihtiyaç duymaktadır. Bu durum, sistemin tek bir demokrasi modeline indirgenemeyecek ölçüde çok katmanlı olduğunu göstermektedir.⁹⁴ Özellikle siyasal çoğulculuğun, temsil adaletinin ve toplumsal denge unsurlarının anayasal güvence altına alındığı örneklerde başkanlık sistemi, çoğunlukçu eğilimlerin ötesine geçerek kapsayıcı yönetim imkânı da sunabilmektedir. Ancak bu potansiyel, sistemin tasarımından çok, siyasal kültürün niteliğine, kurumların gücüne ve denetim mekanizmalarının işlerliğine bağlı olarak hayata geçebilmektedir. Bu nedenle başkanlık sisteminin demokratik kapsayıcılığı, yalnızca teorik sınıflamalarla değil, onun uygulandığı bağlamın somut siyasal gerçekliğiyle değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır.

⁹³ Arend Lijphart, *Çağdaş Demokrasiler-Yirmi Bir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri*, çev: Ergun Özbudun, Levent Köker, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, ss. 145-158.

⁹⁴ Bkz: André Borges, Adrian Albala, Lucia Burtnik, “Pathways to Nationalization in Multilevel Presidential Systems: Accounting for Party Strategies in Brazil and Argentina”, *Publius*, Vol:47, No:4, 2017 (pp. 648-672).

2. AZERBAYCAN HÜKÜMET MODELİ ve BAŞKANLIK SİSTEMİNİN NİTELİĞİ

2.1. Bağımsızlığa Kadarki Dönem Azerbaycan'da Devlet Geleneği ve Yönetim Biçimi

2.1.1. Rus İşgaline Kadarki Dönem

Azerbaycan tarihine dair anlatılar, tarihsel süreç içerisinde farklı kaynaklar tarafından çeşitli biçimlerde yorumlanmıştır. İlk olarak, Herodotos ve Strabon'un eserlerinde yer alan en eski bilgiler bölgenin çok sayıda etnik topluluğa ev sahipliği yaptığını ortaya koymuştur. Bu doğrultuda Kalankatlı Moisey başta olmak üzere Orta Çağ tarihçileri söz konusu bölgenin bir dönem Hristiyanlık inancının etkisinde kaldığını ve Abla'n topluluğunun burada yaşadığını belirtmiştir. "Azerbaycan" ismi ise tarih sahnesine daha geç çıkmış; ilk kez Arap coğrafyacılarının metinlerinde bölgeyi tanımlayan bir ülke adı olarak kullanılmıştır. Bu kelimenin kökeni hakkında literatürde farklı görüşlerin yaygın olmasıyla birlikte söz konusu yorumlardan biri, "Azer" kelimesinin "ateş" anlamına geldiği ve Zerdüştlük inancının etkisiyle bu ismin kullanıma girdiği yönündedir.⁹⁵

Azerbaycan'ın erken dönem tarih yazımı, Urmiye Gölü havzasında kurulmuş Aratta, Lullubi, Kutî ve Manna gibi siyasi oluşumları içermektedir. Bu oluşumlardan özellikle Manna devleti, M.Ö. III–II. binyıllarda bölgede etkili olmuş ve bazı araştırmacılara göre Mana/Mag kökenli boyların devamı olarak görülmüştür.⁹⁶ Tarihsel süreçte öne çıkan diğer siyasi oluşumlar M.Ö. IV. yüzyılda kurulan Alban (Aran) ve Atropatena devletleri olmuştur. Bahsi geçen iki bölgesel gücün yönetici sınıfı ve askeri yapılanması büyük ölçüde İşguz/İskit kökenli topluluklara dayanmıştır. Bununla birlikte Albanya'nın tarihsel süreçte Arşakiler ve Mehraniler hanedanları tarafından yönetildiği bilinmektedir. Özellikle Cavanşir döneminde Arap istilalarının artmasıyla birlikte bölge Arap vassallığını kabul etmiş, ardından Pavlikian mezhebinin etkisiyle Gregoryen kilisesiyle çatışmalar yaşanmıştır. Emevîlerin desteğiyle 705 yılında Mehrani hanedanlığı sona ermiş, bu tarihten itibaren Albanya'da İslamiyet hızla yayılarak Alban

⁹⁵ Mehmet Emin Resulzade, *Kafkasya Türkleri*, (Hazırlayan: İrfan Murat Yıldırım ve Salahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993, s.30.

⁹⁶Ю. Б. Юсифов, "Топонимы и этническая история древнего Азербайджана", *Материалы конференции о проблемах азербайджанской ономастики*, Баку, 1986, (с. 105-112).

Hristiyanlığı neredeyse tamamen yok edilmiştir. Bu doğrultuda Arapların ve Gregoryen din adamlarının desteğiyle Alban kültürel mirası sistematik şekilde tahrip edildiği ifade edilebilir.⁹⁷ İkinci olarak, M.Ö. 8. yüzyıla ait çivi yazılı metinlerde “Antarpatianu” olarak geçen Azerbaycan adı, Süryani kaynaklarında Adorbaigan, Sasani metinlerinde Aturpatakan, Bizans belgelerinde Adarbigana ve Arapça metinlerde Adarbijan gibi formlarda yer almıştır. Bunlarla birlikte günümüzde yaygın biçimde kabul gören görüş, bu ismin “Ateşin korunduğu yer” anlamına geldiği yönündedir; ancak bu konuda fikir birliği bulunmamaktadır. Buna göre kelimenin İranî ve Türk kökenli olduğuna dair tartışmalar bulunmaktadır. Bu nedenle “Azerbaycan” adının anlamı ve kökeni hakkında kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Arap istilalarının başlaması ve ardından İslamiyet’in bu coğrafyada yayılması Azerbaycan tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu bağlamda ilk Arap saldırısı 637 yılında Huzeyfe bin Yemen komutasında gerçekleşmiş, 639 yılında ise Utbe bin Farkad Azerbaycan seferinin başına getirilmiştir. Sasani ve Hazarlarla yapılan uzun süren savaşların ardından bölge Arapların kontrolüne girmiştir. Etnik ve dini çeşitliliğin hâkim olduğu Azerbaycan’da İslam’ın yayılması, dinî anlamda bir birlik ortamı yaratmıştır. 8. yüzyıl başlarında İslamiyet Azerbaycan’da hâkim din haline gelmiş ve bu süreçte ilk olarak toplumun üst tabakaları dini benimseyerek kendi ayrıcalıklarını korumuştur⁹⁸. Sağlanan ekonomik avantajlar nedeniyle tüccar ve zanaatkârlar İslam’ı hızla kabul ederken halk kesimi ise özellikle Sâsânî dönemindeki ağır vergilerden kurtulma umuduyla bu yeni dine yönelmiştir. Buna göre İslam’ı kabul eden halk kesimi, Halife Ömer’in emirleri gereği hazine yardımı alma hakkı elde ederek ekonomik anlamda rahatlamıştır.⁹⁹

Hilafet döneminde Azerbaycan, Arap egemenliğinde kalmış, hilafetin çözülmesinin ardından bölgede Revvadiler, Saciler, Şirvanşahlar, Salariler ve Şeddadiler gibi yerel feodal beylikler ortaya çıkmıştır.¹⁰⁰ 12. yüzyılda Selçukluların bölgeye egemen olmasıyla birlikte Azerbaycan, Atabeyler Devleti dönemine girmiştir.

⁹⁷ Alban tarihine dair iki kaynak eser bir arada: Moisey Kalankatuklu, *Albaniya tarixi*, Mxitar Qoş, *Alban salnaməsi* (Tərcümə, müqəddimə, qeyd və şərhlərin müəllifi: Ziya Bünyadov), “Avrasiya Press”, Bakı 2006; Alban tarihinin Türkçe tercümesi için bkz: Moses Kalankatli, *Alban Tarihi* (Son Hunlar, Hazarlar, Ermeniler, Terekemeler), (Çevirmen: Yusuf Gedikli), Selenge Yayınları, İstanbul 2006. s. 25.

⁹⁸ Abbas Gurbanov, “Abbasiler Dönemine Kadar Azerbaycan’ın Siyasi Tarihine Genel Bir Bakış”, *İstem*, 2007, 5(9), (ss.121-134), s.129.

⁹⁹ Зия Буниятов, *Азербайджан в VII—IX вв.*, Изд., Изд-во АН Азерб. ССР, Баку 1965, s. 89-90.

¹⁰⁰ Мəммədəли Şərifli, *LX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, Bakı 2013, s.18.

Bu dönemde Azerbaycan'ın nüfuzu Arran, Şirvan, Dağıstan ve İran içlerine kadar yayılmıştır. 13. yüzyılda ise Moğolların gelişiyle İlhanlılar devleti kurulmuş, daha sonra Akkoyunlular ve Karakoyunlular devrinde Şirvanşahlar'la birlikte Azerbaycan devleti varlığını sürdürmüştür. Safevilerle birlikte bölge 16. yüzyıldan itibaren güçlü bir merkezî yapıya kavuşmuş; ancak 18. yüzyılda Safevilerin zayıflamasıyla birlikte bu yapı çözülme yoluna girmiştir. Oğuz Türklerinin Avşar boyundan gelen Nadir Şah'ın tahta çıkışı Azerbaycan'da hanlıkların bağımsızlaşma sürecini bir süreliğine durdurmuşsa da 1747 yılında bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra bu süreç hız kazanmıştır.¹⁰¹ Yaklaşık yarım yüzyıl süren ve Rus işgaline kadar devam eden bu dönem, tarih literatüründe Hanlıklar Dönemi olarak adlandırılmaktadır¹⁰².

Safevîler döneminde eyalet yöneticisi olarak görevlendirilen büyük Türk boylarının beyleri, merkezi otoritenin zayıflamasıyla kendi bölgelerinde bağımsız yönetimler kurarak hanlık statüsü kazanmışlardır. Bu hanlıkların büyük çoğunluğunun başında Safevî ordusunun bel kemiğini oluşturan Kızılbaş boylarının temsilcileri yer almıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan coğrafyasında Merend, Hoy, Serab, Marağa, Talış, Tebriz, Karadağ, Cevat, Kuba, Erdebil, Nahçıvan, Şemahı, Derbent, Karabağ, Revan, Şeki, Bakü, Urmiye, Salyan ve Gence gibi hanlıklar; Şemşeddil, İlisu, Gazah, Ereş ve Gabele sultanlıkları; ayrıca Gülistan, Çilebörd, Verende, Haçın ve Dizak meliklikleri kurulmuştur.¹⁰³ Hanlıklar, genellikle çevrelerindeki sultanlık ve meliklikleri etki altına alarak bölgesel hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Bazı hanlıklar ise, Nadir Şah döneminden önce kurulmuş olup onun ölümünden sonra tam anlamıyla bağımsız yönetimlere dönüşmüştür.¹⁰⁴

Sonuç olarak, Azerbaycan'ın tarihsel gelişim süreci, farklı medeniyetlerin, inanç sistemlerinin ve siyasal yapıların kesişim noktasında şekillenmiş çok katmanlı bir yapıyı yansıtmaktadır. Bölgenin erken döneminde Aratta, Manna ve Atropatena gibi yerel siyasi oluşumlar ile başlayan devletleşme süreci, Alban krallığı ve ardından gelen Arap fethiyle birlikte yeni bir dinî ve kültürel kimlik kazanmıştır. İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte toplumsal yapıda yaşanan dönüşüm, hem sosyoekonomik hem de idari yapıları

¹⁰¹ İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2009, s. 30.

¹⁰² Mehmet Ali Çakmak, "Azerbaycan'da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış", *Türkler, Cilt 7 – Orta Çağ*, (Ed. Hasan Celal Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.15.

¹⁰³ Çakmak, s.17.

¹⁰⁴ İsmail Mehmetov, s. 362.

derinden etkilemiştir. Ardından gelen Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemleri, Azerbaycan'ı bölgesel güç mücadelelerinin merkezine taşımış; Safevîler döneminde ise merkeziyetçi bir yapı kurularak bölge siyasal olarak yeniden bütünleştirilmiştir. Ancak Safevîlerin zayıflamasıyla birlikte başlayan Hanlıklar Dönemi, Azerbaycan'da siyasî parçalanmanın ve yerel iktidar merkezlerinin yükselişinin habercisi olmuştur. Bu hanlık yapıları hem merkezi otoritenin zayıflığını hem de toplumsal dayanışmanın yerel düzeyde yeniden üretildiğini göstermektedir. Tüm bu tarihsel süreçler, Azerbaycan'ın modern kimliğini biçimlendiren köklü bir siyasi ve kültürel mirasın taşıyıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

2.1.2. Rus İşgali Dönemi

Rusya İmparatorluğu'nun Azerbaycan'ı işgali, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında, Kafkasya'da güç dengesini kendi lehine çevirmek isteyen Çarlık Rusyası'nın yayılmacı politikaları doğrultusunda gelişmiştir. Özellikle Safevi ve ardından Afşar hanedanlarının zayıflamasıyla bölgede merkezi otorite büyük ölçüde çözümlenerek Rusya için elverişli bir ortam yaratmıştır. Nadir Şah'ın ölümünden sonra Azerbaycan topraklarında kurulan hanlıklar, kendi içlerinde bağımsızlıklarını korumaya çalışsa da birbirleriyle olan rekabetleri ve Osmanlı-İran çekişmesi nedeniyle zayıf düşmüşlerdir. Buna göre merkezi devletten koparak bağımsız hanlık şeklinde varlığını sürdürmeye çalışan fakat Rusya İmparatorluğu tarafından işgal edilen ilk oluşum Karabağ Hanlığı olmuştur.¹⁰⁵ 1804–1813 yılları arasında süren Rusya-İran Savaşı sonucunda imzalanan Gülistan Antlaşması'yla Azerbaycan'ın kuzey kesimi Rusya'ya bırakılmış; 1826–1828 yılları arasında yaşanan savaş sonrasında imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla Aras Nehri'nin kuzeyindeki tüm topraklar Rusya İmparatorluğu'nun kontrolüne geçmiştir.¹⁰⁶ Böylece Rusya, Güney Kafkasya'da kalıcı hâkimiyet kurmuş ve Azerbaycan hanlıkları birer birer ilhak edilerek merkezi Rus yönetimine bağlanmıştır.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Bkz: Ali Asker, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 1, 2021, (ss. 34-50).

¹⁰⁶ Bkz: Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 36, 2008, (ss. 187-199).

¹⁰⁷ Ramin Sadıgov, “Karabağ Hanlığının Çarlık Rusyası'na İlhakı”, *History Studies*, 2018, Volume:10, Issue: 7, s.212.

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya'daki askeri yönetim modeli, zaman içerisinde etkinliğini kaybedince, merkezî otorite bölgede daha işlevsel ve sürdürülebilir bir idari yapı oluşturmak amacıyla kapsamlı bir reform süreci başlatmıştır. Bu doğrultuda 1840 yılında kabul edilen “Transkafkasya Diyarının Yönetimi İçin Kurallar” adlı düzenlemeyle bölgenin merkezi Tiflis olarak belirlenmiş ve yönetim yapısı iki ana birim şeklinde yeniden yapılandırılmıştır: Gürcistan-İmeretya Guberniyası ve Hazar Vilayeti. Bu yeni idari sistem, daha alt kademelerde kaza ve nahiye düzeylerine ayrılarak teşkilatlandırılmış ve her birimin başına doğrudan Çar tarafından atanan yöneticiler getirilmiştir. 1844 yılında bölgedeki idari yapıda bir başka önemli değişiklik gerçekleştirilmiş; mevcut Yüksek İdare birimi kaldırılmış ve onun yerine daha geniş yetkilerle donatılmış olan Kafkasya Naipliği (Namestniklik) kurulmuştur. Bu adım, Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya'daki yönetimini merkezileştirme ve sivil-militer otoriteyi tek elde toplama çabasının bir yansıması olarak değerlendirilmelidir.¹⁰⁸ 1846 ve 1849 yıllarında gerçekleştirilen yeni idari düzenlemelerle Güney Kafkasya bölgesi, Tiflis, Kutaisi, Şamahı, Derbent ve Erivan guberniyaları (eyaletleri) şeklinde yeniden teşkilatlandırılmıştır. Bu yapılanma, Çarlık Rusyası'nın bölgede daha sistematik bir yönetim kurma çabasının devamı niteliğinde olmuştur. Çar II. Aleksandr döneminde başlatılan reform hareketleri, genel olarak İmparatorluk çapında etkili olmuşsa da, Güney Kafkasya özelinde bu reformlar sınırlı kapsamda ve gecikmeli biçimde uygulamaya geçirilmiştir. Örneğin, 1864 tarihli yargı reformu bölgeye ancak kısmen adapte edilebilmiş; yargı organlarının dili yalnızca Rusça olarak belirlenmiş, yerel nüfusun hukuk hizmetlerine erişimini zorlaştıran bir durum ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde, 1870 tarihli şehir yönetimi reformu, imparatorluğun diğer bölgelerinde uygulanmasına rağmen, Güney Kafkasya'da ancak 1878 yılında ve yalnızca Bakü kentinde yürürlüğe girebilmiştir. Bu durum, Çarlık idaresinin Güney Kafkasya'ya yönelik modernleştirici politikalarının merkezden çevreye eşit olmayan bir biçimde yayıldığını ve yerel toplumsal yapılarla bütünleşmekte zorlandığını göstermektedir.¹⁰⁹ 1860'lı yıllarda Kafkasya'daki yönetim yapısı, Çar Naipliği ve daha sonra kurulan Mülki Baş Reisliği kurumları aracılığıyla yeniden yapılandırılmış ve bu makamlara olağanüstü düzeyde yetkiler tanınmıştır. Söz konusu düzenlemelerle, Naiplik sistemi,

108 Ali Asker, “Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi”, *Azerbaycan Düşünce Tarihi I*, (Ed. Ali Asker), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 173-217), s.179.

109 Ali Asker, s.180.

adalet, içişleri ve maliye gibi temel kamu hizmetlerinde doğrudan merkezi hükümetin işlevlerini üstlenmiş ve bu sayede bölgesel idare neredeyse özerk bir yönetsel yapıya dönüşmüştür. Ancak bu merkezileştirme politikası, özellikle Müslüman nüfusun yerel düzeyde siyasal temsiline ve yönetime katılımına ciddi sınırlamalar getirmiştir. Bölgedeki idari yapılanma, Rusya İmparatorluğu'nun yerli halklar üzerindeki kontrolünü tahkim etmeyi amaçlamış; bu doğrultuda alınan kararlar, sosyal eşitsizlikleri ve yönetsel dışlanmayı kurumsallaştırmıştır. Bu bağlamda, 1892 tarihinde yürürlüğe giren yeni Şehir Esasnamesi, söz konusu sınırlayıcı uygulamaları daha da pekiştirmiştir. Yerel yönetim yapısında Müslüman unsurların etkisini azaltmaya yönelik bu yasal düzenleme, seçme-seçilme hakkı ve temsil oranları bakımından açık bir ayrımcılığı yansıtmıştır. Bu gelişmelerin ardından patlak veren 1904–1905 Rus-Japon Savaşı, Çarlık rejiminin askerî ve idari kapasitesinde ciddi bir çöküşe yol açmış; bu durum, uzun süredir biriken toplumsal gerilimlerin şiddetlenmesini hızlandırmıştır. Artan baskılar ve toplumsal hoşnutsuzluklar karşısında Çar II. Nikolay, 17 Ekim 1905 tarihinde bireysel hak ve özgürlükleri tanımayı, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü kabul etmeyi ve parlamenter bir düzene geçileceğini vaat eden bir manifesto yayımlamak zorunda kalmıştır. Bu gelişmeyi takiben, 23 Nisan 1906 tarihinde “Temel Devlet Yasaları” ilan edilmiş ve yurttaş haklarını anayasal güvence altına alan yeni bir hukuki çerçeve oluşturulmuştur. Ancak bu anayasal çerçevenin, uygulamada ne ölçüde hayata geçirildiği, özellikle çevre bölgelerde ve azınlık nüfuslar açısından tartışmalı olmaya devam etmiştir.¹¹⁰

“Devrimler Yılı” olarak anılan 1917, Rusya tarihinde siyasal ve toplumsal çalkantıların doruğa ulaştığı son derece kritik bir dönemeç olmuştur. Yılın ilk aylarında, özellikle Şubat ayında Petrograd’da başlayan kitlesel grevler, halk gösterileri ve askerî birimlerdeki itaatsizlikler sonucunda, uzun süredir yönetimde olan Çar II. Nikolay tahttan çekilmek zorunda kalmış, böylece Çarlık rejimi fiilen sona ermiştir. Monarşinin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan siyasal boşluğu doldurmak amacıyla bir Geçici Hükümet oluşturulmuş ve ülkenin anayasal temeller üzerinde yeniden inşası yönünde adımlar atılmaya çalışılmıştır. Ancak bu yeni yönetim, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettirilmesi yönündeki kararı ve toplumun acil sosyal ve ekonomik taleplerine karşılık

¹¹⁰ Bkz: *Конституционное право России: Советское конституционное право от 1918 года до Сталинской конституции*, Allpravo.ru, 2003, <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum118/>, [Erişim tarihi: 01.06.2019]

vermekte yetersiz kalması nedeniyle kısa sürede meşruiyetini kaybetmiştir. Halkın savaşa karşı artan tepkisi ve işçilerin ağır yaşam koşullarına yönelik çözüm beklentileri karşılanamadıkça, Geçici Hükümet geniş kesimlerin desteğini yitirmiş; siyasal kutuplaşma derinleşmiş ve iktidar arayışı daha radikal unsurların önünü açmıştır. Bu ortam, yılın sonlarında Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesine giden süreci hazırlayan en önemli zeminlerden biri olmuştur.¹¹¹ Bu meşrutiyet krizinin derinleştiği dönemde işçi ve asker konseyleri siyasal sahnede giderek daha etkin bir rol üstlenmiş; Lenin liderliğinde Bolşevikler ideolojik temelde örgütlü bir alternatif yapı olarak ön plana çıkmıştır. Nihayetinde Bolşevikler Ekim ayında Geçici Hükümeti yıkarak iktidarı ele geçirmiştir. Bu gelişme sonucunda Rusya’da sosyalist bir rejim tesis edilmiş; süreç, ülke içindeki yapısal dönüşümleri beraberinde getirirken uluslararası siyaseti de derinlemesine etkilemiştir.¹¹² Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmeleri Rus toplumunu devrimci yol ideoloji yandaşları ve eski rejim taraftarları olmak üzere ikiye bölmüştür. Dahası Bolşeviklerin dayatmacı, baskıcı, tek parti diktatörlüğüne¹¹³ dayalı siyasetleri toplumdaki ayrışmayı derinleştirmiştir. Sonuç olarak ülke 1917-1920 yılları arasında iç savaşa sahne olmuş ve kazanan Bolşevikler olmuştur. Ancak bunun bir sonucu olarak Bolşeviklerin yönetimi altında yaşamak istemeyen milyonlarca Rus ülkeden ayrılmıştır. Bolşevikler ise geride kalanlarla kendi ideolojilerine dayanan yeni bir toplum ve ülke tesis etmiştir.¹¹⁴

Şubat Devrimi’nin ardından Çarlık rejiminin yıkılmasıyla birlikte merkezden uzak bölgelerde siyasal otorite boşluğu ortaya çıkmış ve geçici hükümetin merkezi otoriteyi tam anlamıyla tesis edememesi nedeniyle Kafkasya’da yerel yönetim arayışları başlamıştır. Bu dönemde Tiflis merkezli kurulan Transkafkasya Komiserliği, bölgedeki geçici idari boşluğu doldurmak üzere oluşturulmuş, ancak etnik, siyasi ve ideolojik farklılıklar nedeniyle etkili bir birlik kurulamamıştır. Bolşeviklerin Ekim Devrimi’yle iktidarı ele geçirmesi sonrasında ise Transkafkasya’daki Ermeni, Gürcü ve Müslüman temsilciler Bolşevik hükümetini tanımayarak 10 Şubat 1918’de Transkafkasya Seym’i

¹¹¹ Ramin Sadıgov, “Bolşeviklerin Geçici Hükümeti Devirme Girişimi: 1917 Temmuz Ayaklanması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 34 Sayı: 1, (ss. 229 – 268). s.235-236.

¹¹² Ramin Sadıgov, “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 48, (ss. 101-118).

¹¹³ Parti diktatörlüğü için bkz: Hans Kelsen, “Party Dictatorship”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1936, 16(1), (ss.1-12).

¹¹⁴ Ramin Sadıgov, *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020.

(meclisi) adıyla kendi siyasi organlarını kurmuşlardır. Ancak Seym kısa sürede iç anlaşmazlıklar ve Osmanlı Devleti ile sürdürülen müzakerelerdeki görüş ayrılıkları nedeniyle işlevsiz hale gelmiştir. Nihayet 26 Mayıs 1918 tarihinde Seym resmen dağılmış, bu tarihten itibaren Güney Kafkasya’da üç ayrı ulusal cumhuriyetin—Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan—kuruluş süreci başlamıştır.¹¹⁵

2.2. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (1918-1920) Dönemi Devlet Yapısı

28 Mayıs 1918’te kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Azerbaycan Türklerinin ulus inşa sürecinin bir onay aşaması olmuştur. Nitekim, “Azerbaycan Türklerinin aydınlanma süreci zamanla siyasi aydınlanmaya, ardından siyasi mücadeleye evrilerek 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin tarih sahnesine çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Müslüman ve Türk dünyasında bir ilki temsil etmiştir. Cumhuriyetinin kurulmasıyla “Azerbaycan” adı, modern hukuki ve siyasi anlam kazanmıştır. Nitekim, İslam dünyasında ilk kez bir cumhuriyet rejiminin kurulması başka devletlerin sömürgesi olarak varlığını sürdüren halklara bir örnek oluşturmuştur.¹¹⁶

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin¹¹⁷ kurucu belgesi olan Misak-ı Millî, bir başka ifadeyle İstiklâl Beyannamesi, milli sözleşme veya ant anlamına gelmekte ve Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan eden temel metin olarak kabul edilmektedir. 28 Mayıs 1918 tarihinde ilan edilen ve bir giriş ile altı maddeden oluşan bu beyanname, Azerbaycan’ı tam egemenliğe sahip, bağımsız ve demokratik bir halk cumhuriyeti olarak tanımlamıştır.¹¹⁸ Dolayısıyla ulusal egemenlik Azerbaycan halkına ait olmuş ve Güneydoğu Kafkasya toprakları üzerinde tam yetkili ve bağımsız bir devlet kurulmuştur. Bu yeni devletin yönetim biçimi halk cumhuriyeti olarak belirlenmiştir. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, tüm milletlerle, özellikle komşu halklar ve devletlerle dostane ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte kendi egemenliği altındaki tüm

¹¹⁵ Ramin Sadıgov, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat* 2015, Sayı:16, (ss. 165-185), s. 165-185.

¹¹⁶ Ali Asker, “Azerbaycan Milliyetçiliği”, İçinde: *Milliyetçilik* (Editör: Tevfik Erdem), Otorite Yay., İstanbul 2020 (ss. 552-563), s. 557.

¹¹⁷ Azerbaycan Halk Cumhuriyeti üzerine Türkçe yayınlanmış kapsamlı bir çalışma için bkz: *Büyük Devletler Kısacasında Bağımsız Azerbaycan*, (Ed.: Qiyas Şükürov ve Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

¹¹⁸ “Declaration of Independence”, *Azerbaijan Democratic Republic*, <https://axc.preslib.az/en/page/41rUR0xeMH>. (Erişim Tarihi: 12.05.2025).

vatandaşlara, din, mezhep, sınıf, zümre ya da cinsiyet ayrımı gözetmeksizin siyasal ve yurttaşlık haklarını güvence altına almıştır. Ayrıca ülke sınırları içinde yaşayan her topluluğun serbestçe gelişebilmesi için gerekli ortamı sağlamak cumhuriyetin temel ilkeleri arasında yer almıştır. İdareye ilişkin olarak ise Kurucu Meclis toplanıncaya dek ülke yönetiminin halkın oylarıyla seçilmiş olan Millî Şura tarafından yürütülmesi ve bu şuraya karşı sorumlu olan Geçici Hükûmet görevde kalması kararlaştırılmıştır.¹¹⁹

4 Haziran 1918 tarihinde Azerbaycan ile Osmanlı Devleti arasında Batum’da imzalanan dostluk anlaşmasıyla ihtiyaç hâlinde Osmanlı’nın Azerbaycan’a askeri yardımda bulunması kararlaştırılmıştır.¹²⁰ Bu çerçevede, Azerbaycan hükümetinin talebi üzerine Nuri Paşa komutasındaki Osmanlı birliği Gence’ye gelmiştir. Ancak kısa sürede Nuri Paşa’nın, bazı ilhakçı çevrelerin etkisine girerek Azerbaycan yönetimiyle sorunlar yaşamıştır¹²¹. Milli Şura’nın Gence’ye taşınmasından sonra yaşanan bu gerginlik, 17 Haziran 1918 tarihinde alınan iki kritik kararla çözülmüştür. Bu kapsamda Milli Şura çalışmalarını sona erdirerek yetkilerini Fethali Han Hoyski başkanlığındaki hükümete devretmiş ve Kurucu Meclis toplanıncaya kadar söz konusu yetkilerin başka bir makama devredilmeyeceğine karar vermiştir. Ancak bu adım aynı zamanda parlamenter sistemin askıya alınması, kuvvetler ayrılığının ortadan kaldırılması ve siyasal temsilin sınırlandırılması anlamına gelmiştir. Bu noktada alınan kararların ülkenin bağımsızlığını korumaya yönelik zorunlu bir tercih mi yoksa bir ilhak girişiminin sonucu mu olduğu hususu günümüzde hala tartışma konusudur. Son dönemde Gıyas Şüküroğlu’nun yayınladığı bir makale, bu konu üzerine tartışmaları büyük ölçüde bertaraf eden yeni bir yaklaşım sergilemiştir. Buna göre Şüküroğlu, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin karşılaştığı ilk hükûmet krizini sadece siyasal anlaşmazlık olarak değil aynı zamanda aristokratik zihniyetin modern devlet anlayışıyla çatışması olarak irdelemiştir. Yazar ayrıca bahsi geçen zihniyetin modernleşmeyi temsil eden siyasi aktörlerle doğrudan çatışma içinde

¹¹⁹ Ali Asker, “Mirza Bala Mehmetzade’nin Azerbaycan Misak-ı Millîsi Üzerine Yorumları”, *Azerbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında: III Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunur*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 13 iyun 2018-ci il, Bakı 2018, (ss. 12-15).

¹²⁰ Vasif Qafarov, Qıyas Şükürov, *Azerbaycan Cümhuriyyəti tarixi: 1918-1920-ci illər (Osmanlı Arxiv Sənədləri Əsasında)*, Elmin İnkişafı Fondu, Bakı 2017, s. 168; *Azerbaycan Cümhuriyyəti 1918-1920: Osmanlı Arxiv Belgeleri*, yay.haz. Qıyas Şükürov, Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul, 2018, belgə no. 79, s. 221.

¹²¹ Resul Yavuz, “Bağımsızlığının İlanından Sonra Azerbaycan Heyetlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Basınındaki Yansımaları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 14 Sayı: 28, 2020, (ss.371-400), s.386.

olduğunu ve Haziran Krizi örneğinde söz konusu çatışmanın somutlaştığını tespit etmiştir.¹²²

15 Eylül 1918 tarihinde Osmanlı-Azerbaycan Kafkas İslam Ordusu'nun Bakü'yü kurtarması Azerbaycan Halk Cumhuriyeti için tarihî bir dönüm noktası olmuştur. Bu zafer yalnızca başkentin stratejik ve sembolik önemi bakımından değil, aynı zamanda yeni kurulan cumhuriyetin bağımsızlığını pekiştirmesi açısından da büyük bir önem arz etmiştir. 17 Eylül'de hükümetin Gence'den Bakü'ye taşınmasıyla birlikte devletin idari ve siyasi merkezi tekrar asıl yerine kavuşmuştur. Böylece Azerbaycan yönetimi tarihî başkentinde otoritesini kurarak devletleşme sürecini daha sağlam bir zemine oturtmuş ve uluslararası alanda meşruiyetini pekiştirecek bir adım daha atmıştır. Bu gelişme, ülkenin iç düzeninin tesisi, dış müdahalelere karşı savunma kapasitesinin artırılması ve modern devlet kurumlarının inşası açısından kritik bir başlangıç noktası olmuştur.¹²³

1919 yılına gelindiğinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, uluslararası düzeyde ilk kez de facto (fiilî) olarak tanınmış ve genç devlet diplomatik alanda önemli bir başarı kazanmıştır. Parlamento bu dönemde oldukça aktif çalışmış, ülkenin temel iç ve dış meselelerine dair çok sayıda oturum gerçekleştirmiştir.¹²⁴ Faaliyeti boyunca Azerbaycan'ın yasama organı yüz kırk beş oturum gerçekleştirmiş, iki yüz yetmişten çok kanun tasarısını müzakere etmiş, bunlardan yaklaşık iki yüz otuzunu kabul etmiştir. Parlamentoda değişik alanlarda on bir komisyon faaliyet göstermiştir.¹²⁵ Yürütülen müzakereler arasında ekonomik kalkınma planları, hukuk reformları, eğitim sisteminin yeniden yapılandırılması ve askerî düzenlemeler yer almıştır. Parlamento, bu yoğun faaliyet sürecinde birçok önemli kanunu kabul ederek hukukî çerçeveyi güçlendirmiş, devlet yapısının kurumsallaşmasına büyük katkı sağlamıştır.¹²⁶

¹²² Gıyas Şüküroğlu, “Zihniyetin Siyasal Düzene Müdahalesi: Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kuruluş Sürecinde Haziran Krizi (16-18 Haziran 1918)”, *Belleten*, 2024, Cilt: 88 Sayı: 312, (ss. 541 – 572), s. 545.

¹²³ Bakü harekâtının ayrıntıları için bkz. Gıyas Şüküroğlu, *Kafkas İslam Ordusu: Kuruluş, Teşkilatlanma ve Operasyonlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2023, s. 348-386.

¹²⁴ Bkz: *Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), Законодательные акты (Сборник документов)*, Издательство “Азербайджан”, Баку 1998; *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)*. I cild, “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı 1998; *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)*. II cild, “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı 1998.

¹²⁵ *Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar)*, I cild, s. 18.

¹²⁶ Bkz: Mehman Dəmirli, *Şərqin Çağdaşlıq Möcüzəsi. Azərbaycan Cümhuriyyəti: Hüquq və Demokratiya (1918-1920)*, Hüquq Yayın Evi, Bakı 2018.

“Birinci Cumhuriyet dönemi yasama-yürütme ilişkilerinin karakterini irdelerken konuya sadece hukuki açıdan bakmak yeterli değildir. Devlet erkinin iki kolu arasındaki ilişkilerin siyasi ve tarihi tahlili hükümet sistemi açısından çok boyutlu bir değerlendirme yapma fırsatı sunuyor. O dönemin cumhuriyet kurucuları demokrasiyi rehber edinmiş ilkeli ve gerçek dava adamı idiler. Tarih tecrübe çoğu zaman şunu gösteriyor: devletlerin meydana gelmesi veya geçiş süreçlerinde siyasi fırsat yakalamış güçler ister çetin mücadele yoluyla isterde kolaylıkla hâkimiyete sahiplendikten sonra onu kolayca terk etmiyorlar. Bilakis, ellerindeki gücü pekiştirerek daha sert bir idare usulü benimseyerek iktidarlarını kalıcı hale getirmektedirler. Azerbaycan’ın o dönemdeki siyasi elitleri, cumhuriyetin kurucuları daha zor bir yolla ilerleyerek demokrasiden, milli iradeye dayalı egemenlik ilkesinden taviz vermemişlerdir.”¹²⁷

Tüm bu gelişmeler, Azerbaycan’ın kısa ömürlü ama etkili olan bağımsızlık deneyiminde, halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışının temelini atmıştır. Dönemin siyasal elitleri, iktidarı tek elde toplamak yerine, demokratik ilkelere bağlı kalmayı ve halk iradesini esas almayı tercih etmiştir. Bu durum, genç cumhuriyetin yönetim anlayışında ilkesel duruşun ve sorumlu devlet adamlığının belirleyici olduğunu göstermektedir.

2.1.3. Azerbaycan Sovyet Dönemi

28 Nisan 1920 tarihinde Kızıl Ordu tarafından Azerbaycan’ın işgal edilmesiyle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti yıkılmış ve ülke bağımsızlığını kaybetmiştir. Bu tarih, aynı zamanda Sovyet yayılmacılığının Güney Kafkasya’daki başlangıç noktası olmuştur.¹²⁸ Bolşevikler Bakü’de denetimi sağladıktan sonra, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde oluşturulmuş devlet kurumlarını ortadan kaldırmış ve yerine sosyalist temelli yeni bir yönetim biçimi getirmiştir. Bu dönüşüm yalnızca egemenlik kaybı anlamına gelmemiş, aynı zamanda çok partili siyasal yaşamın, demokratik değerlerin ve temel hukuki özgürlüklerin ilgasıyla yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. İşgalin ardından Sovyet modeli esas alınarak yeni bir devlet yapılanması inşa edilmiş,

¹²⁷ Ali Asker, Elnur Paşa, “Birinci Cumhuriyet Dönemi Azerbaycan’da Parlamentarizm Kültürü, “100. Yılında Azerbaycan Cumhuriyeti” Uluslararası Kongresi, (Editörler: Mehmet Topal, Rza Mammadov), Eskişehir 26-27 Mayıs 2018, Anadolu Üniversitesi Yayını 2019 (ss. 223-226), s. 225.

¹²⁸ F.Rezzan Ünalp, “Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşı’ndan Hocalı Soykırımına)”, *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2021, 1, (ss.1-17), s.12.

Komünist Parti denetiminde ve doğrudan Moskova'ya bağlı bir yönetim yapısına dayandırılan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Bu gelişmeyle Azerbaycan, Sovyetler Birliği'nin doğrudan etkisi altına girerek Moskova merkezli otoriter bir yapılanma içerisinde merkezi planlamayı esas alan ve Komünist Parti'nin mutlak denetiminde yürütülen bir yönetim biçimi benimsemiştir. Bu doğrultuda Sovyet ideolojisi çerçevesinde toplumun tüm yapıları dönüştürülmesi hedeflenerek ekonomi devletleştirilmiş, eğitim ve kültürel alanlar Moskova'nın yönlendirdiği ideolojik çizgiye göre yeniden yapılandırılmıştır. Sovyet işgali sonrasında kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hukuki açıdan bağımsız bir cumhuriyet statüsünde olmasına rağmen tüm siyasi ve idari karar süreçleri Moskova tarafından belirlenen, fiilen merkeze bağlı bir taşra yönetimi olarak işlev görmüştür. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nde alınan kararlar ve hazırlanan merkezî talimatlar Azerbaycan'da istisnasız ve eksiksiz şekilde uygulanmıştır. Bu kapsamda Azerbaycan'ın anayasal yapısı bu bağlılığın en somut örneklerinden biri olmuştur.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin 19 Mayıs 1921 tarihinde kabul edilen ilk Anayasası ve onu izleyen anayasal düzenlemeler, büyük ölçüde Sovyetler Birliği'nin merkezî anayasalarının doğrudan birer yansıması niteliğinde olmuştur. Bu ilk anayasa, 1918 tarihli Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Anayasası temel alınarak hazırlanmış ve açık biçimde proletarya diktatörlüğünü devletin temel yönetim modeli olarak benimsemiştir.¹²⁹ Söz konusu anayasal çerçeve, sınıf temelli bir iktidar anlayışına dayanmakta olup, işçi ve köylü sınıflarını siyasal temsilin meşru öznesi olarak tanımlarken; burjuvaziyi ve önceki rejim mensuplarını siyasal hakların dışında bırakmıştır. Bu yönüyle 1921 Anayasası, yalnızca hukuki bir belge değil, aynı zamanda sosyalist ideolojinin kurumsallaşmasına hizmet eden bir siyasal manifestoya dönüşmüştür. Anayasa, yürütme yetkilerinin tamamını şehir ve köy Sovyetlerine devrederek yerel sovyet yapısını iktidarın temel organı haline getirmiş; siyasal hak ve temsil imkânlarını ise yalnızca işçi ve köylü sınıfına tanımıştır. Bu çerçevede burjuva sınıfı ve onunla ilişkili görülen toplumsal gruplar, anayasal düzenin dışına itilmiş ve

¹²⁹ Alesker Aleskerov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000, s. 57.

yurttaşlık hakları açısından sistematik biçimde dışlanmıştır.¹³⁰ Böylece anayasa, sınıf temelli bir vatandaşlık anlayışını kurumsallaştırarak Sovyet rejiminin ideolojik önceliklerini yasal zemine taşımıştır. Anayasa, aynı zamanda üretim araçlarının millileştirilmesini anayasal güvence altına almış; böylece özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasını hukuki bir zemine oturtmuştur. Ayrıca, yabancılara siyasi sığınma hakkı tanımış ve yurttaşlık kavramını tamamen sınıfsal bir temele dayandırarak, sosyalist ideolojinin temel ilkelerini kurumsallaştırmıştır. Bu yeni anayasal düzen, yalnızca siyasal yapıyı değil, ekonomik ve toplumsal ilişkileri de kökten dönüştürmeyi hedeflemiştir. Sovyet işgalinden sonra Azerbaycan'ın siyasal ve ekonomik politikaları doğrudan Moskova'ya bağlı hale gelmiş, karar alma süreçleri büyük ölçüde merkezî Sovyet otoritelerinin denetimine girmiştir. Bu bağlamda, Transkafkasya'daki cumhuriyetlerin faaliyetlerini merkezileştirme çabaları çerçevesinde 1921 yılında Güney Kafkasya Cumhuriyetlerinin Birleşmiş İktisadi Şurası (Объединённый Экономический Совет) kurulmuş; ardından, Mart 1922 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Sovyet Rusya'nın yönlendirmesi ve baskısı altında bir araya getirilerek Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ni (TSFSR) oluşturmuşlardır. Bu federasyon, bölgedeki cumhuriyetlerin özerkliğini daha da sınırlandıran bir ara düzey yapılanma olarak, Moskova merkezli sistemin bölgesel düzeydeki uygulama aracı haline gelmiştir.¹³¹ Bu federasyon 1922 yılında RSFSC, Ukrayna ve Beyaz Rusya ile SSCB çatısı altında birleştirilmiştir. Bahsi geçen birleşme sonucunda Azerbaycan Anayasası, önce 1922 TSFSC, ardından da 1924 SSCB Anayasası doğrultusunda yenilenmiştir. 8 Aralık 1924 tarihinde yapılan değişiklikler, 1925 yılında Dördüncü Tüm-Azerbaycan Sovyetler Kurultayı'nda onaylanmış; daha sonraki yıllarda ise ülke içi gelişmeler doğrultusunda 1927, 1931 ve 1935 yıllarında çeşitli ilaveler ve değişikliklerle güncellenmiştir. Bu süreç, Azerbaycan'ın anayasal yapısının, SSCB'nin merkezî yapısına tamamen entegre edildiğini ve bağımsız bir devlet yapısından uzaklaştığını göstermiştir.

5 Aralık 1936 tarihinde kabul edilen Sovyetler Birliği Anayasası, literatürde

¹³⁰ Mehmet Merdan Hekimoğlu, “Bağımsızlık Öncesi Azerbaycan Anayasal Gelişmeler Tarihine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2020, Cilt: 7 Sayı: 8, (ss.1-19), s.6.

¹³¹ Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика, *Большая российская энциклопедия 2004–2017*, https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/1985949

yaygın olarak “Stalin Anayasası” olarak anılmakta olup, Sovyet sisteminin ideolojik ve kurumsal çerçevesini belirleyen en kapsamlı anayasal belgelerden biri olmuştur. Bu anayasa ile devletin ekonomik, siyasi ve hukuki yapısı ayrıntılı biçimde tanımlanmış; aynı zamanda yurttaşların hakları, yükümlülükleri ve seçim sistemi kapsamlı şekilde düzenlenmiştir. Anayasa, resmî düzeyde halk egemenliği ve eşit yurttaşlık ilkelerini tanısa da, bu haklar büyük ölçüde parti denetimi altında ve ideolojik bağlamda şekillenmiştir. Söz konusu anayasal metin, sosyalist mülkiyet biçimlerini devlet düzeninin temel taşı olarak kabul etmiş; özel mülkiyete dayalı ekonomik yapıyı tamamen dışlayan bir model öngörmüştür. Bununla birlikte, merkezi planlama ilkesi anayasal düzeyde teyit edilerek, ekonomik karar alma süreçlerinin tek elde toplanması kurumsallaştırılmıştır. Stalin Anayasası, ayrıca yeni bir sosyalist sanayi toplumu kurma hedefini açıkça ortaya koymuş; bu doğrultuda sınıfsız ve ideolojik olarak homojen bir toplum yapısı oluşturmayı amaçlayan normatif bir çerçeve sunmuştur. Tüm bu unsurlar, Sovyet totaliterizminin anayasal zeminini güçlendirmiş ve merkeziyetçi-devletçi yapıların meşruiyetini artıran ideolojik bir dayanak işlevi görmüştür.¹³² 1936 tarihli Sovyet Anayasası’nın kabulüyle birlikte, Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (TSFSC) resmen feshedilmiş; böylece bu federatif yapıyı oluşturan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, doğrudan SSCB’nin kurucu cumhuriyetleri statüsünü kazanmıştır. Bu yapısal dönüşüm, Sovyet federal sisteminde merkezîleşmeyi pekiştiren ve Moskova’nın doğrudan denetimini güçlendiren bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu gelişmenin hemen ardından, Stalin Anayasası’nın esasları doğrultusunda, 14 Mart 1937 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin yeni anayasası kabul edilmiştir. 1937 Anayasası, SSCB genelinde benimsenen anayasal ilkelere büyük ölçüde paralel bir içerik taşımış; sosyalist mülkiyet, planlı ekonomi, Sovyet tipi temsiliyet ve sınıfsız toplum ideali gibi temel doktrinler Azerbaycan SSC düzeyinde de kurumsallaştırılmıştır. Aynı zamanda yeni anayasa, devlet organlarının görev ve yetkilerini yeniden tanımlayarak, yürütme ve yasama organlarını partinin denetimi altında şekillendirmiştir. Bu yönüyle 1937 Anayasası, Azerbaycan’da sosyalist devlet yapısının anayasal düzeyde konsolidasyonunu sağlamıştır.¹³³ 154 maddeden oluşan 1937 tarihli anayasal belgeye göre, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti,

¹³² Alesker Aleskerov, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2007, s. 237.

¹³³ Alesker Aleskerov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri*, s. 58.

resmî olarak “işçi ve köylülerin sosyalist devleti” şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁴ Anayasada, devlet iktidarının kaynağı olarak şehir ve köy Sovyetleri gösterilmiş; böylece yönetim erklerinin halkın seçtiği yerel Sovyet organları aracılığıyla kullanılacağı temel ilke olarak benimsenmiştir. Bu ifade tarzı, görünürde halk egemenliğine dayalı bir yapı tasvir etse de pratikte tüm siyasal mekanizmaların Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin (SBKP) doğrudan denetimi altında işlediği merkezîyetçi bir sistemin anayasal temsili niteliğindedir. 1937 tarihli Azerbaycan SSC Anayasası uyarınca, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet kaldırılmış; bunun yerine kolektif çiftlik sistemine (kolhozlar) ve sosyalist mülkiyet düzenine dayanan ekonomik yapı, anayasal güvence altına alınmıştır. Anayasa, yalnızca ekonomik temelleri değil, aynı zamanda hem merkezi hem de yerel düzeyde devlet organlarının kuruluşunu, işleyiş biçimlerini, yetki dağılımını ve seçim sistemini de ayrıntılı biçimde düzenlemiştir. Belgeye göre, 18 yaşını dolduran her vatandaşın, cinsiyet, etnik köken, eğitim düzeyi ya da toplumsal geçmişi ne olursa olsun, oy kullanma hakkına sahip olduğu belirtilmiş; 21 yaşını dolduran bireylere ise seçilme hakkı tanınmıştır. Bu yönüyle anayasa, biçimsel anlamda evrensel oy hakkını tanıyan bir çerçeve sunmuş olsa da bu hakların uygulanması tek parti sistemi ve ideolojik denetim altında şekillendiği için siyasal çoğulculuk ve özgür seçim ilkeleri pratikte geçerliliğini yitirmiştir. Anayasa, ifade özgürlüğü, vicdan ve din özgürlüğü gibi temel hakları da anayasal güvenceye almış görünse de bu haklar esas olarak kolektif yarar ve sosyalist düzenin korunması çerçevesinde tanımlanmış; bireyin devlete karşı korunmasını esas alan Batı tipi negatif özgürlük anlayışından büyük ölçüde uzak kalmıştır. Yürütme erkinde ise, devletin en yüksek organı olarak tanımlanan Ali Sovyet (Yüksek Sovyet), yasama yetkisini elinde bulundururken, parlamento toplantı hâlinde olmadığında görev ve yetkilerini Riyaset Heyeti aracılığıyla yerine getirmiştir. Böylece yürütme işlevi, teorik olarak kolektif organlara dayansa da pratikte hiyerarşik ve merkezî bir yapı çerçevesinde işlemiştir. Stalin sonrası dönemde, Sovyet federal yapısında yaşanan kurumsal değişimlerin bir yansıması olarak, 1937 Anayasası da çeşitli yapısal revizyonlara uğramıştır. Bu kapsamda, özellikle Bakanlar Kurulu’nun teşkilatlanması, yerinden yönetim anlayışının sınırlı ölçekte güçlendirilmesi ve federal sistemin yeniden düzenlenmesi gibi başlıklar çerçevesinde Azerbaycan SSC Anayasası’nda birçok tadilat gerçekleştirilmiş; ancak anayasal düzenin temel ilkeleri, yani sosyalist mülkiyet, tek

¹³⁴ Mehmet Merdan Hekimoğlu, s.9-10.

parti hakimiyeti ve merkeziyetçilik esasları korunmuştur.

1978 tarihli Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) Anayasası, Sovyetler Birliği'nin 1977 tarihli anayasasının bir uyarlaması olarak kabul edilmiş ve sosyalist devlet yapısını pekiştirmiştir.¹³⁵ Anayasa, Azerbaycan SSC'yi ideolojik olarak "işçilerin, köylülerin ve aydınların sosyalist tüm-halk devleti" şeklinde tanımlamış; böylece sosyalist toplum anlayışının sınıfsızlık ve kolektif temsil ilkelerine dayandığını vurgulamıştır. Söz konusu anayasal düzenleme kapsamında devletin temel organları olarak Ali Sovyet (yasama organı), Bakanlar Sovyeti (yürütme organı) ve Ali Mahkeme (en yüksek yargı merci) belirlenmiştir. Bu kurumlar, anayasal olarak farklı erkleri temsil ediyor gibi görünse de, fiilen Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) mutlak ideolojik ve siyasal denetimi altında faaliyet göstermiştir.¹³⁶ Parti rehberliği altında çalışan bu organlar, karar alma süreçlerinde gerçek anlamda kurumsal bağımsızlığa sahip olmamış; aksine merkeziyetçi parti disiplini doğrultusunda hareket eden idarî birimler hâline gelmiştir.

1978 tarihli Azerbaycan SSC Anayasası, vatandaşlara çalışma, dinlenme, sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi çeşitli sosyal haklar tanımış; ancak bu hakların kullanımı, devletin belirlediği ideolojik çerçeve içinde ve sınırlı ölçüde mümkün olmuştur. Anayasa, Azerbaycan dilini resmî dil olarak tanımış ve kullanımını teşvik etmişse de, SSCB'nin merkeziyetçi yapısı, dil politikalarında olduğu gibi birçok alanda Azerbaycan SSC'nin egemenlik yetkilerini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Nitekim, temel karar alma süreçleri, parti denetimi altında Moskova merkezli otoriteler tarafından yönlendirilmiş ve cumhuriyet düzeyindeki düzenlemeler büyük oranda bu denetim çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu anayasal düzenleme, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar yürürlükte kalmış ve Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecine kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Azerbaycan SSC Anayasalarının öngördüğü devlet yapısı, Sovyetler Birliği'nin merkeziyetçi-idari modeline birebir uyum göstermiş; siyasi iktidar yapısı, devlet ve parti organlarının paralel ve iç içe geçmiş işleyişine dayandırılmıştır. Bu sistemde, yönetim yetkileri köylerden kent merkezlerine kadar hiyerarşik olarak sıralanmış Sovyetler aracılığıyla uygulanmış ve bu yapı, biçimsel olarak halkın yönetime katılımını sağlama

¹³⁵ Sara Hasanova, "Azerbaycan'da Anayasa Yapım Süreci", *İzmir Barosu Dergisi*, 2019, 84 (2), (ss.127-159), s.132.

¹³⁶ Alesker Aleskerov, *Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri*, s. 61 vd.

amacı taşısa da gerçekte tek merkezli parti kontrolü altında işleyen bir bürokratik idareye dönüşmüştür.

Sovyet sisteminin temel karakteristiği olan güçler ayrılığı ilkesinin yokluğu, Azerbaycan SSC örneğinde de açık biçimde görülmektedir. Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ayrım yalnızca şekli düzeyde var olmuş; fiiliyatta tüm erkler tek parti otoritesine tâbi kılınmıştır. Bu bağlamda, anayasal olarak en yüksek devlet organı olarak tanımlanan Azerbaycan SSC Ali Sovyeti'ne yasama yetkisi verilmişse de söz konusu organın faaliyetleri Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin doğrudan denetimi altında gerçekleştirilmiştir.

Ali Sovyet üyeleri, teorik olarak eşit nüfuslu seçim bölgelerinden genel, eşit, doğrudan ve gizli oy usulüyle seçiliyor görünse de bu süreç tek parti sisteminin sınırları içerisinde yürütülmüş ve çoğulcu, özgür bir temsili demokrasi pratiğinden uzak biçimde işlemiştir. Seçim süreci, siyasi çoğulculuğun yok sayıldığı ve ideolojik denetimin belirleyici olduğu biçimsel bir prosedür niteliği taşımış; temsil ilkesinin meşruiyeti parti disiplini çerçevesinde tanımlanmıştır. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde yürütme yetkisi, 1948 tarihli bir fermanla kurumsallaştırılan ve önceden Halk Komiserleri Sovyeti olarak bilinen Bakanlar Sovyeti aracılığıyla kullanılmaktaydı. Bu yürütme organının kurumsal yapısı ve işleyiş esasları, 21 Haziran 1979 tarihinde kabul edilen özel bir yasa ile ayrıntılı biçimde düzenlenmişti. Anılan düzenlemeye göre, Bakanlar Sovyeti üyeleri Ali Sovyet tarafından seçilmekte ve doğrudan bu organa karşı sorumlu kabul edilmekteydi. Kuramsal olarak Ali Sovyet, Bakanlar Sovyeti'ne karşı güvensizlik oyu kullanma yetkisine sahipti; ancak bu yetkinin kullanılabilmesi, üyelerin üçte iki çoğunluğunun onayına bağlandığı için, işlevsel anlamda neredeyse olanaksız hâle gelmişti. Söz konusu mekanizma, görünürde bir denge-denetim aracı olarak sunulsa da uygulamada Komünist Parti'nin merkeziyetçi otoritesi altında büyük ölçüde sembolik bir işlev görmüştür. Bakanlar Sovyeti, bünyesinde yer alan çeşitli devlet komiteleri, genel müdürlükler ve idarî birimlerle, yürütme erkine bağlı faaliyetlerin merkezî düzeyde eşgüdümünü sağlayan temel yapı olarak görev yapmıştır. Sovyet idare sistemine özgü hiyerarşik yapılanma içerisinde, Bakanlar Sovyeti'nin aldığı karar ve çıkardığı emirler, Azerbaycan SSC sınırları içinde bağlayıcı nitelikte yasal düzenlemeler olarak uygulanmıştır. Bu yapılanmanın merkezinde yer alan ve yürütme organı içerisinde en etkili kurumsal aktör olan Riyaset Heyeti, özellikle ekonomi, sanayi, ulaştırma ve maliye gibi kamu yönetiminin temel sektörlerini yönlendirme ve denetleme

işleviyle öne çıkmıştır. Ayrıca, Azerbaycan SSC içindeki yerel yürütme birimleri de bu merkezî yapının alt kademelerini oluşturmuştur. Bu kapsamda, Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ÖSSC) Bakanlar Sovyeti, Dağlık Karabağ Özerk Eyaleti İcra Komitesi ve şehir ile rayon (ilçe) düzeyindeki halk vekilleri (deputatları) sovyetleri, merkezi yönetimin taşradaki uzantıları olarak konumlandırılmış ve yukarıdan aşağıya dikey yetki aktarımı çerçevesinde görev yapmışlardır.

Sovyet sisteminde yargı erki, kuramsal olarak temel erklerinden biri olarak tanımlansa da pratikte bağımsız bir erk olmaktan ziyade, yürütme organı ve Komünist Parti çizgisi doğrultusunda hareket eden bir kurumsal yapı içerisinde işlev görmüştür. Bu durum, yargının karar alma süreçlerinde gerçek anlamda tarafsızlık ve bağımsızlık ilkesine dayalı bir işleyişe sahip olmasını büyük ölçüde engellemiştir. Azerbaycan SSC Anayasası'nın 165. maddesine göre, Ali Mahkeme, Cumhuriyet düzeyinde en yüksek yargı mercii olarak tanımlanmış ve alt düzey mahkemelerin faaliyetlerini denetleme, kararlarını gözden geçirme ve gerekli gördüğü durumlarda iptal etme yetkileriyle donatılmıştır.¹³⁷ Bununla birlikte, Ali Mahkeme'nin karar alma ve denetim işlevleri, sıklıkla ideolojik yönlendirme altında şekillenmiş; hukuki süreçlerin niteliği, parti kararları ve yürütme baskısı ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Böylece yargı sistemi, Sovyet modelinin tipik özelliği olan parti-devlet bütünleşmesinin bir uzantısı olarak çalışmış ve hukukun üstünlüğünden çok, siyasal kontrolün sürdürülmesini önceleyen bir araç haline gelmiştir. 1923 yılında kurulan Azerbaycan SSC Ali Mahkemesi'nin kurumsal işleyişi, 1981 yılında kabul edilen özel bir yasa ile ayrıntılı biçimde düzenlenmiştir. Bu düzenlemeye göre, Ali Mahkeme Başkanı, yardımcıları, üyeleri ve halk oturumcuları, anayasal olarak Azerbaycan Ali Sovyeti tarafından seçilmekte olup; hâkimlerin on yıl, halk oturumcularının ise beş yıl süreyle görev yapmaları öngörülmüştür. Bu sistem, biçimsel olarak yargının yasama organına karşı sorumlu olduğu izlenimini verse de uygulamada mahkeme üyelerinin atanmasında parti denetimi belirleyici unsur olmuştur. Ayrıca, Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti (DKMV) mahkemelerinin başkanları, Azerbaycan SSC Ali Mahkemesi'nin doğal üyeleri arasında sayılmış; böylece özerk yargı birimlerinin faaliyetleri merkezî yapı ile bütünleştirilmiştir. Yargı organı içerisinde en yüksek danışma ve karar mercii konumunda olan Plenum (Yüksek Kurul), mahkemenin temel

¹³⁷ Mehmet Merdan Hekimoğlu, s.13.

yönetmel ve yargısal politikalarının belirlendiğı kurumsal yapı olarak işlev görmüştür. Plenum toplantılarına, adalet sisteminde eşgüdümün sağlanması amacıyla, Azerbaycan SSC Adalet Bakanı ile Cumhuriyet Başsavcısı'nın katılımı zorunlu tutulmuş, böylece yargı mekanizması ile yürütme organları arasında doğrudan bir bağ tesis edilmiştir. Ali Mahkeme'nin organizasyonel yapısı yalnızca Plenum ile sınırlı kalmamış; mahkemenin işlevselliğini artırmak amacıyla ceza, hukuk ve askerî yargı gibi alanlara göre uzmanlaşmış daireler ile Riyaset Heyeti gibi alt birimler oluşturulmuştur. Bu yapılar, mahkemeye hem idarî işleyişte hem de yargı kararlarının hazırlanmasında destek sağlamış; böylece karar alma süreçlerinde alanında yetkin yargıçların katkısına dayalı bir uzmanlaşma yaklaşımı benimsenmiştir.

Sovyetler Birliği'nde savcılık kurumu, sistemin en güçlü ve kapsamlı hukuki denetim mekanizmalarından biri olarak işlev görmüştür. Azerbaycan SSC'de savcılık kurumunun faaliyeti, dönemin en yüksek yasama ve yürütme organı olan Merkezi Yürütme Komitesinin 11 Temmuz 1922 tarihli kararnamesiyle resmîyet kazanmıştır. Temmuz 1936'da ise savcılık, Azerbaycan SSC Halk Adalet Komiserliği bünyesinden çıkarılarak doğrudan SSCB Savcılığına bağlanmış ve böylece bağımsız bir kurum olarak şekillenmiştir.¹³⁸ Azerbaycan SSC Anayasası, savcılığı, ülkede yürürlükteki kanunlara uyulup uyulmadığını denetleyen yüksek bir organ olarak tanımlamıştır. Bu doğrultuda savcılığın yetki alanı yalnızca mahkemelerle sınırlı kalmamış; tüm devlet kurumları, kamu görevlileri ve bireyleri de kapsayacak şekilde geniş bir denetim alanı oluşturmuştur. Savcılık, mahkemelerce verilen kararların yasallığını denetleme, ceza infaz kurumlarındaki uygulamaları izleme ve kamu yönetimi süreçlerinin hukuka uygunluğunu gözetme gibi kritik işlevler üstlenmiştir. Böylece hukuk sisteminin işleyişinde doğrudan yargı dışı, fakat etkili bir denetim hattı olarak konumlanmıştır. Azerbaycan SSC Başsavcısı, SSCB Başsavcısı tarafından, federe cumhuriyetin önerisi doğrultusunda beş yıllık bir süre için atanmakta ve doğrudan SSCB Başsavcılığı'na karşı sorumlu olmaktadır. Bu düzenleme, savcılık kurumunun yalnızca Cumhuriyet düzeyinde değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği ölçeğinde merkezî denetim aracı olarak kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla, savcılık yapısı, Moskova'nın federe cumhuriyetler üzerindeki kontrolünü sağlayan en etkili kurumsal araçlardan biri hâline

¹³⁸ Azərbycan prokurorluğu: tarixi ənənələr və yeni islahatlar mərhələsi, 27.09.2020, <https://genprosecutor.gov.az/az/post/2817> (Erişim tarihi: 12.05.2025)

gelmiş ve yürütme-yargı ayrımını bulanıklaştıran bir denetim yetkisiyle donatılmıştır.

1978 tarihli anayasa ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, işçilerin, köylülerin ve aydınların iradesini temsil eden sosyalist bir tüm-halk devleti olarak tanımlanmıştır. Anayasa, devlet egemenliğinin halka ait olduğunu vurgulasa da, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) merkeziyetçi ve otoriter yapısı nedeniyle bu egemenlik yalnızca teorik düzeyde ifade edilmiş; pratikte siyasal karar alma süreçleri parti aygıtının mutlak kontrolü altında şekillenmiştir. Güçler ayrılığı ilkesi anayasal sistemde yer almamış; yasama, yürütme ve yargı organları, SBKP'nin belirlediği ideolojik çizgiye uygun biçimde ve birbirinden bağımsız olmayan bir bütünlük içerisinde çalışmıştır. Bu çerçevede, hukukî ve idarî işleyişin tamamı tek merkezli bir parti kontrolü altında yürütülmüş, devlet kurumları parti yapısının uzantısı hâline gelmiştir. Anayasa metni vatandaşlara çalışma, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, ifade ve örgütlenme özgürlüğü gibi çeşitli hak ve özgürlükler tanımış olsa da, bu hakların uygulanması ve sınırları, parti ideolojisi tarafından belirlenmiş ve sıkı şekilde denetlenmiştir. Özellikle ifade, basın, toplantı ve gösteri özgürlükleri, anayasal düzeyde varlığını sürdürse de bu hakların pratikte kullanımı büyük ölçüde SBKP'nin denetimi altında sınırlanmıştır. Her ne kadar Azerbaycan dili bir ölçüde resmî dil olarak desteklenmişse de günlük idarî ve kamusal işlemlerde Rusça'nın egemenliği devam etmiş; bu durum dil politikalarının ideolojik değil, fiilî düzlemde Ruslaştırma eğilimlerine açık bir karakter taşıdığını göstermiştir. Sonuç olarak, SBKP'nin mutlak yönlendiriciliği, katı parti disiplini ve merkeziyetçi yönetim anlayışı, bireysel özgürlüklerin ve siyasal çoğulculuğun gelişimini engellemiş; Azerbaycan SSC'nin siyasal, kültürel ve toplumsal yapısı, tam anlamıyla Sovyet ideolojisinin yön verdiği bir çerçevede şekillenmiştir.

2.3. Azerbaycan'ın Bağımsızlığına Doğru: Kurucu Belgeler

2.3.1. Egemenlik Kanunu: 1989

Sovyetler Birliği genelinde Mihail Gorbaçov'un önderliğinde başlatılan “perestroyka ve glasnost” politikaları devlet ve hukuk tarihi açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu politikaların başarısızlığa uğraması neticesinde Sovyet sisteminde

yaşanan yapısal kriz,¹³⁹ anayasal düzeni etkileyen derin bir çözülme sürecini beraberinde getirmiştir. Bu kapsamda yalnızca Sovyetler Birliği Anayasası değil, aynı zamanda bağlı cumhuriyetlerin anayasaları da revizyon sürecine tabi tutulmuştur. Azerbaycan Anayasası'nda yapılan değişiklikler, esasen 1985 sonrası dönemde kabul edilen çok sayıda kanun ve alt düzenleyici metinle somutluk kazanmıştır. Bu değişikliklerin yalnızca hukuki bir yenilenme çabası değil, aynı zamanda siyasi bir dönüşümün ifadesi olduğu unutulmamalıdır. Özellikle 1988 yılında Karabağ bölgesinde alevlenen ve uluslararası düzleme taşınan sözde “Ermeni sorunu”,¹⁴⁰ Azerbaycan'ın egemenlik haklarını doğrudan tehdit eden bir boyuta ulaşmış; bu durum anayasal düzlemde yeni güvencelere olan ihtiyacı gündeme getirmiştir. Bu çerçevede, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Egemenliği Hakkında Anayasal Kanunu,¹⁴¹ yalnızca hukuki değil, aynı zamanda sembolik bir nitelik taşımaktadır. Söz konusu belge, Azerbaycan'ın merkezi Sovyet otoritesine karşı kendi egemenliğini ileri sürme iradesinin ilk anayasal ifadesi olması bakımından önem teşkil etmiştir. Aynı zamanda bu kanun, ilerleyen yıllarda tam bağımsızlık sürecinin anayasal zeminini hazırlayan temel taşlardan biri olarak değerlendirilebilir. Azerbaycan SSC'nin Egemenliği Hakkında Anayasal Kanun, 23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilmiş, 25 Eylül 1989 tarihinde ise yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun kabulü, Azerbaycan'ın egemenlik haklarını doğrudan tehdit eden gelişmelerin yaşandığı ve toplumsal gerilimin yükseldiği bir döneme denk gelmesi bakımından son derece anlamlı olmuştur. Bununla birlikte Her ne kadar Azerbaycan hâlâ Sovyetler Birliği bünyesinde yer almış olsa da bu anayasal düzenleme ile devletin egemenlik yetkileri açık ve kapsamlı şekilde tanınmış ve teyit edilmiştir. Söz konusu Anayasal Kanun, bir giriş bölümü ile birlikte toplam 15 maddeden oluşmuştur. Giriş kısmında, Azerbaycan SSC Yüksek Sovyeti, halkın kendi kaderini tayin etme hakkını ve SSCB içerisindeki ilişkilerin bozulmasına yol açan gelişmeler karşısında egemenlik ilkelerinin korunması gerekliliğini vurgulamıştır. Kanun, Sovyetler Birliği'nin kuruluşunu düzenleyen

¹³⁹ Yapısal kriz ile ilgili bkz: Caner Sancaktar, Sovyetler Birliği'nin Yıkılışı, Politik Değişim, Kapitalizme Geçiş ve Parçalanma, İçinde: *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*, (Editör: Hasret Çomak), Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011 (ss. 523-570).

¹⁴⁰ Bu konuda yaşanan gelişmelerin genel seyri için bkz: Azer Yaşarsoy, *Azerbaycan'da “Ermeni Meselesi” (1920-2021)*, NEÜ Yayınları, 2023.

¹⁴¹ Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında Azərbaycan SSR-in konstitusiya qanunu, <http://ensiklopediya.gov.az/az/terms/9094/cild/14>

antlaşmalarda yer alan temel ilkeler ile 1977 tarihli SSCB Anayasası'nın birlik cumhuriyetlerinin egemenliğine dair hükümlerine dayanarak hazırlanmıştır.

Kanunun temel amacı, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin SSCB içinde egemen bir devlet olarak tanımlanması olmuştur. Bu egemenlik, yasama, yürütme ve yargı erklerinin halkın çıkarları doğrultusunda, ülkenin tamamında tam yetkiyle kullanılması anlamına gelmektedir. Daha önce yalnızca teorik düzeyde var olan SSCB'den ayrılma hakkı bu kanunla birlikte açık bir biçimde tanınmış ve bu sürecin referandum yoluyla gerçekleştirilmesi öngörülmüştür.

Anayasal Kanun, Azerbaycan SSC'nin egemenliğinin yalnızca genel sınırlar içinde değil, aynı zamanda ülkenin ayrılmaz parçaları olan Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti üzerinde de geçerli olduğunu belirtmiştir. Kanun, Azerbaycan topraklarının bölünmezliğini esas alarak, ülkenin onayı olmaksızın sınırların değiştirilemeyeceğini açıkça hükme bağlamıştır. Ayrıca, Azerbaycan SSC sınırları içinde Azerbaycan yasalarının geçerli olduğu ve bu yasalara aykırı olmamak koşuluyla SSCB kanunlarının da uygulanabileceği ifade edilmiştir.

Ekonomik egemenliğe ilişkin düzenlemeler kanun kapsamında önemli bir yer tutmuştur. Azerbaycan topraklarında bulunan yeraltı kaynakları, ormanlar, su kaynakları ve diğer doğal zenginlikler, doğrudan Azerbaycan SSC'nin ve dolayısıyla halkın mülkiyetinde kabul edilmiştir. Bu bağlamda devlet, ekonomik bağımsızlığın güvence altına alınması, ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanması, ülke ekonomisinin yönetimi ve ülkedeki tüm kurum ve kuruluşlar üzerinde denetim yetkisine sahiptir. Anayasal Kanun, dış politikaya ilişkin önemli hükümler de içermiştir. Buna göre Azerbaycan SSC, dış ilişkilerinde egemenlik ilkesini uygulama yetkisine sahip olmuştur. Dolayısıyla diğer ülkelerle diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmak, uluslararası antlaşmalar akdetmek, diplomatik ve konsolosluk temsilcilikleriyle karşılıklı değişim sağlamak ve uluslararası örgütlerin çalışmalarına katılmak gibi dış politika faaliyetlerinde bulunma yetkisine sahip olmuştur.

Kanunda sayılan egemenlik yetkileri arasında; anayasanın kabulü ve değiştirilmesi, anayasal hükümlere uyulmasının denetlenmesi, özerk cumhuriyet veya vilayetlerin kurulması veya kaldırılması, devlet düzeninin sağlanması, vatandaş hak ve özgürlüklerinin korunması ile dış ilişkilerin siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel düzeyde yürütülmesi gibi temel alanlar yer almıştır. Bu hükümler göz önüne alındığında,

Anayasal Kanun'un kabulü yalnızca dönemin siyasi krizine verilen bir cevap değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenlik iddiasını hukuki düzeyde ortaya koyan bir irade beyanı olduğu ifade edilebilir. Her ne kadar Azerbaycan henüz bağımsız bir devlet statüsünde olmasa da söz konusu anayasal düzenlemeler, klasik anlamda egemen ve bağımsız bir cumhuriyetin sahip olması gereken temel yetkilerin büyük bölümünü içermiştir. Özellikle ülke sınırlarının değiştirilemeyeceği, iç idari yapının yalnızca Azerbaycan yetkili organları tarafından düzenlenebileceği ve dış politikada bağımsız hareket etme hakkının tanınması gibi hükümler, Ermeni ayrılıkçılığına karşı ciddi bir hukuki dayanak oluşturmuştur. Bu durum, Moskova'nın Ermenistan'a yönelik dolaylı desteğini sınırlamak açısından da stratejik önem arz etmiştir. Ayrıca, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkiler kurma, antlaşmalar imzalama ve uluslararası kuruluşlara katılma yetkilerinin bu metinle güvence altına alınması, devletin dış politika alanında bağımsız karar alma kapasitesini pekiştirmiştir. Son olarak, bu Anayasal Kanun'un kabulü, 1978 tarihli Azerbaycan Anayasası'nda köklü değişikliklerin yapılmasına zemin hazırlayarak ülkenin anayasal gelişiminde bir dönüm noktası olmuştur.

2.3.2. 1977 Anayasasına Yapılan Değişiklikler

1995 tarihli anayasasının kabulünden önceki dönemde, Azerbaycan'da yürürlükte bulunan anayasal metin önemli ölçüde tadilata uğramış; bu değişiklikler ülkenin siyasi sisteminde yapısal bir dönüşümün zeminini hazırlamıştır. Bu kapsamda, Sovyet rejiminin temel taşı olan Komünist Partisi'nin devlet üzerindeki siyasal vesayetine son verilmiş ve çok partili siyasi yaşama geçişin önü açılarak hem siyasi hem de ekonomik çoğulculuğun tanınmasına imkân tanınmıştır. Bu geçiş, yalnızca anayasal düzlemde bir değişikliği değil, aynı zamanda ideolojik ve kurumsal bir paradigma kaymasını da ifade etmiştir. Anayasa yapım sürecinin sağlıklı işlemesi açısından belirleyici olan unsurlardan biri, toplumsal düzeyde üzerinde uzlaşıya varılmış bir "*sosyal temel norm*"un (*social grandnorm*) varlığıdır.¹⁴² Bu doğrultuda meşruiyetin toplumsal temelde inşası ancak farklı toplumsal kesimlerin, siyasal aktörlerin ve yurttaşların sürece aktif katılımıyla mümkündür. Demokratik bir anayasal düzenin temel dayanaklarından biri olan bu unsur, yalnızca anayasanın kabulü için değil, onun uzun

¹⁴² Bkz.; Yavuz Atar, s. 147.

vadeli içselleştirilmesi ve korunması açısından da vazgeçilmezdir.¹⁴³ Ne var ki, Azerbaycan'da 1995 Anayasasının hazırlanış sürecinde bu normatif idealleri gerçekleştirmekte ciddi zorluklarla karşılaşmıştır.¹⁴⁴ Anayasa yapım süreci, ülkenin içerisinde bulunduğu çok boyutlu kriz ortamında şekillenmiştir. Bu dönemde bir yandan Ermenistan'ın saldırganlığı sonucunda ülke topraklarının yaklaşık beşte biri işgal altına girmiş; diğer yandan Sovyet sonrası dönemde Azerbaycan'ın siyasal bütünlüğünü tehdit eden ayrılıkçı hareketler, dış müdahaleler ve iç istikrarsızlıklar derinleşmiştir.¹⁴⁵

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde anayasa yapım süreci, geleneksel anlamda demokratik ülkelerde gözlemlenen örneklerden farklı olarak, büyük ölçüde savaş, toplumsal çalkantılar ve siyasal istikrarsızlık döneminde şekillenmiştir. Karabağ Savaşı'nın yol açtığı ağır insani ve yapısal kayıplar,¹⁴⁶ Rusya'nın bölgesel güç dengelerini Azerbaycan aleyhine yönlendirmesi ve Ermenistan'a verdiği doğrudan ya da dolaylı destekler bu sürecin yönünü belirleyen temel etkenler arasında yer almıştır. Aynı zamanda bu dönemde yaşanan isyanlar, darbe teşebbüsleri ve silahlı hareketlilikler, sadece devletin meşru otoritesini değil; anayasal diyalog, katılım ve uzlaşma ortamını da ciddi biçimde sekteye uğratmıştır.

Tüm bu zorlayıcı koşullara karşın Azerbaycan, devlet kuruculuğunun temel taşı niteliğinde olan bir anayasa ortaya koyabilmiştir. Bu metin yalnızca normatif bir belge değil; aynı zamanda bağımsız Azerbaycan devletinin egemenliğini, kurumsal temelini ve siyasal kimliğini ilan eden bir anayasal çerçeve olarak da değerlendirilebilir.

Anayasa yapım süreci, Sovyetler Birliği'nin dağılma süreciyle doğrudan bağlantılı olmuştur. 1985 yılından sonra SSCB genelinde yükselen etnik kimlik talepleri, Azerbaycan sınırları içindeki Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi üzerinde Ermenistan'ın hak iddialarını gündeme taşımıştır. Bu bölge, 1923 yılında Azerbaycanlı temsilcilerin yer almadığı bir karar mekanizması tarafından özerk statüye kavuşturulmuştu. Çarlık

¹⁴³ Serdar Güleler, "Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma; Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapımları ve Çeşitli Örnekler", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı:3, 2011 (ss. 199-224), s. 202.

¹⁴⁴ Bkz: Ali Asker, "Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi", *Prof. Dr. Turgut Önen'e Armağan* (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Turhan, Emel Badır, Gamze Turan Başara), *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yıl: 2016 (ss.23-37).

¹⁴⁵ Ali Asker, "Ermeni Meselesi" ve Kafkasya Gerçekleri, *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), Aygan Yayınları. İstanbul 2015 (ss. 446-509).

¹⁴⁶ Birinci Karabağ Savaşı'nda yaşanan gelişmeler için bkz: Serdar Çakmak, "Developments in The First Karabakh War and the Khojaly Massacre: Historical-Legal Process and Forced Migration", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2024, Cilt: 8 Sayı: 2, (ss.183-197).

döneminden itibaren yürütülen demografik mühendislik politikaları neticesinde Karabağ'daki Ermeni nüfusu Sovyetler döneminde büyük ölçüde artmış ve çoğunluğu oluşturur hâle gelmiştir. 1987'den itibaren Ermenistan, Karabağ'ın kendi topraklarına katılması için Moskova nezdinde girişimlerde bulunmuş, 1988 yılında ise Sovyetler Birliği Anayasası'nın 70. maddesine dayanarak bu talebini yasal bir çerçeveye oturtmaya çalışmıştır. Ancak Azerbaycan, buna karşılık Sovyet Anayasası'nın 78. maddesini öne sürerek bu girişimin hukuka aykırı olduğunu belirtmiş; çünkü ilgili maddeye göre, bir federe cumhuriyetin sınırlarında değişiklik yapılabilmesi, yalnızca o cumhuriyetin onayı ile mümkündür.¹⁴⁷

Mihail Gorbaçov yönetimi 1988 yılında Arkadi Volski'yi¹⁴⁸ Karabağ'a özel temsilci olarak atamış olmasına rağmen bu girişim Ermenilere fiili destek sağlayan bir uygulamaya dönüşmüştür. Volski'nin başında olduğu Özel Komite, Ermenilerin bölgedeki saldırılarına göz yummuş ve Azerbaycanlı nüfusa yönelik sistematik şiddet olayları bu dönemde artmıştır.¹⁴⁹ Bununla birlikte Sovyet yönetimi, Azerbaycan güvenlik birimlerinin müdahale etmesini engellemiş, bu da Azerbaycan halkı arasında büyük tepkiye yol açmıştır. 1989 yılında kurulan Hususi İdare Komitesi, anayasal temele aykırı biçimde doğrudan Moskova'ya bağlı çalışmış ve Karabağ'daki idareyi Ermenistan'a devretme yönünde politikalar izlemiştir. Bu süreçte Ermenistan'a silah sevkiyatı yapılmış, Azerbaycan Türkleri bölgeden sistematik olarak uzaklaştırılmış, kamu kurumları Ermenistan'a bağlanmış ve Azerbaycan'a ait semboller ortadan kaldırılmıştır.¹⁵⁰ Komitenin feshedilmesine rağmen, Ermenistan 1 Aralık 1989 tarihinde Karabağ'ın kendi topraklarına katılmasına dair karar almış, bu da Azerbaycan'daki siyasi tansiyonu iyice yükseltmiştir. 1990 yılına gelindiğinde halk protestoları artarken, Ermeni saldırıları yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Karabağ meselesi yalnızca etnik ve bölgesel bir kriz değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü tehdit eden bir sorun haline gelmiştir.

Bilindiği üzere, anayasal geçiş süreçlerinde yeni bir anayasanın kabulüne kadar

¹⁴⁷ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 11. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007, s. 207.

¹⁴⁸ Bkz: İlham Cəmiləyev, “Arkadi Volskinin Dağlıq Qarabağ missiyası – “ənənə”nin davam etdirilməsi yolverilməzdir”, https://musavat.com/news/arkadi-volskinin-dagliq-qarabag-missiyasi-enene-nin-davam-etdirilmesi-yolverilmezdir_762347.html?d=1, 14.12.2020, (Erişim tarihi: 12.08.2021).

¹⁴⁹ “Karabağ”, *Türk Dünyası Birlik Platformu*, <https://interaktif.turkdunyasibirlik.org/karabag/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2025).

¹⁵⁰ Uğur Deniz Yaşayan, “Moskova'nın Dağlık Karabağ Politikasındaki Dönüşüm”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2023, 10(6), (ss.2790-2811), s.2798.

geçen dönemde, mevcut anayasa üzerinde yapılan değişiklik ve ilaveler yoluyla devletin yapısı, işleyişi ile temel hak ve özgürlükler alanında ihtiyaç duyulan normatif altyapı oluşturulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde hem Birlik anayasası hem de birlik cumhuriyetlerinin anayasaları kapsamlı bir tadilat sürecinden geçmiştir. Bu dönüşümün ilk aşamasında, cumhuriyetlerin resmî adlarından “Sovyet Sosyalist” ibaresi çıkarılmış; ardından devlet sembolleri olan bayrak, arma ve millî marşlar yeniden tasarlanmıştır. Hukuki yeniden yapılanma kapsamında, kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiş; çok partili siyasal sistem, özel mülkiyet hakkı ve piyasa ekonomisine geçişi mümkün kılan anayasal nitelikli yasalar kabul edilmiştir. Devlet organları arasındaki yetki paylaşımı yeniden tanımlanmış, başkanlık sistemi benimsenerek yürütme erki yeni bir kurumsal düzene kavuşturulmuştur. Siyasal partiler rejimi, seçim sistemleri (parlamento ve cumhurbaşkanlığı seçimleri) ile mülkiyet rejimine ilişkin kapsamlı düzenlemeleri içeren yasalar bu süreçte yürürlüğe girmiştir. Bu geçiş döneminin önemli bir dönüm noktası ise, mevcut anayasanın 18 Mayıs 1990 tarihinde yapılan köklü değişiklikler ve ilavelerle güncellenmesi olmuştur.¹⁵¹ Yüne 18 Mayıs 1990 tarihinde, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nde Cumhurbaşkanlığı makamının oluşturulmasına ilişkin yasa ile bu yasanın uygulanmasına dair Azerbaycan SSC Ali Sovyeti tarafından onay kararı kabul edilmiştir.¹⁵² Yapılan anayasal değişiklikler sonucunda, Komünist Partisi’nin siyasal tekeline resmen son verilmiştir. Yeni düzenlemeyle Azerbaycan Komünist Partisi ile birlikte diğer siyasi partiler, sendikalar, gençlik organizasyonları ve sivil hareketler, kendi seçtikleri temsilciler aracılığıyla Sovyetlere katılım sağlayabilmesinin ve devlet politikalarının belirlenmesi ile kamu işlerinin yürütülmesinde aktif rol oynamasının önü açılmıştır. Bu değişiklikler yalnızca siyasal alanla sınırlı kalmayıp ekonomik sisteme de yansımıştır. 10. maddede yapılan değişiklikle birlikte, mülkiyet yapısının yalnızca devlet ve kolektif mülkiyetle sınırlı kalmayacağı, vatandaşların özel mülkiyet hakkının da gelişebileceği kabul edilmiştir. Devletin, çeşitli mülkiyet türlerinin oluşmasına ve bu mülkiyet biçimlerinin eşit biçimde korunmasına olanak tanıyacağı anayasal güvence altına alınmıştır. Ayrıca 69. maddede yapılan düzenleme ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin

¹⁵¹ Bkz: Azərbaycan SSR Konstitusiyasına (Əsas Qanunu) əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan SSR qanunu, 18 may, 1990, *Azərbaycan SSR Ali Sovetinin məlumatları*, No 10 (815), maddə 79.

¹⁵² Azərbaycan SSR’nın Prezidenti vəzifəsinin təsis olunması haqqında Azərbaycan SSR qanunu, 18 may, 1990, *Azərbaycan SSR Ali Sovetinin məlumatları*, No 10 (815), maddə 80.

Sovyetler Birliği'nden ayrılma hakkı tanınmıştır. Bu çerçevede, ayrılma kararı Ali Sovyet'in kendi inisiyatifiyle veya seçmen nüfusunun en az onda birinin imzasıyla talep edilmesi durumunda düzenlenecek bir referandum sonucunda alınabileceği kararlaştırılmıştır.

Tadilat sürecinde Anayasa'ya, Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevine ilişkin hükümleri düzenleyen yeni bir fasıl eklenmiştir (Bölüm 13-1, md. 121-1 – 121-9). Bu çerçevede, Azerbaycan SSC'nin en yüksek devlet makamı olarak Cumhurbaşkanlığı resmî olarak ihdas edilmiştir (md. 121-1). Cumhurbaşkanlığına adaylık için belirlenen yaş aralığı 35 ile 65 yaş arasında olacak şekilde tanımlanmıştır. Buna göre, Cumhurbaşkanı halk tarafından genel, eşit, doğrudan ve gizli oy esaslarına dayalı olarak beş yıllık bir süre için seçilecektir. Seçimin geçerli sayılabilmesi için seçmenlerin en az %50'sinin katılım göstermesi ve katılan seçmenlerin yarısından fazlasının aynı adaya oy vermesi zorunlu kılınmıştır. Öte yandan, "Azerbaycan SSC Cumhurbaşkanlığı Görevinin Tesisine Dair Kanun" uyarınca, ilk cumhurbaşkanının doğrudan halk oylamasıyla değil, Azerbaycan Ali Sovyeti tarafından seçileceği hükme bağlanmıştır. Bu seçimin geçerli kabul edilebilmesi için ise Ali Sovyeti üyelerinin toplam sayısının en az %50'sinden fazlasının ilgili aday lehine oy kullanması şartı getirilmiştir (md. 121-2).¹⁵³ Anayasanın ilgili maddesi, Cumhurbaşkanının en fazla iki dönem görev yapabileceğini düzenleyerek üçüncü kez seçilme olasılığını yasaklamıştır. Yürütme ve yasama ilişkileri açısından Bakanlar Sovyeti, Ali Sovyet'e karşı sorumlu tutulmuş; güvensizlik oyu ve Cumhurbaşkanını görevden alma süreçleri için üçte iki çoğunluk şartı getirilmiştir. Bu düzenlemeler, Azerbaycan'ın geçiş döneminde yarı başkanlık sistemine yöneldiğini göstermektedir. Böyle bir modelin benimsenmesi, demokratikleşme ve hukuk devleti ilkeleri bakımından önemli kazanımlar sağlayabilirdi. 1990 tarihli mahkeme yasasıyla yargı sisteminde reform yapılmış, yargının bağımsızlığı ve siyasetten arındırılması amaçlanmıştır. Sosyalist hukuk sisteminin temel yaklaşımı, anayasal yargıyı reddetmeye ve kuvvetler ayrılığı ilkesini burjuva düzeninin bir aracı olarak değerlendirmeye dayanmıştır.¹⁵⁴ Ancak Sovyetler

¹⁵³ "Azerbaycan SSR'nin Prezidenti vezifesinin tesis olunması haqqında Azerbaycan SSR Qanunu" qüvvəyə minməsi haqqında Azerbaycan SSR Qanunu, 18 may, 1990, *Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Məlumatları*, No 10(815), maddə 81.

¹⁵⁴ "Parlamentar Sistem Değil Sovyet Demokrasisi", *Özgürlük Dünyası*, <https://www.ozgurlukdunyasi.org/2015/03/11/parlamentar-sistem-degil-sovyet-demokrasisi/>. (Erişim Tarihi: 14.05.2025).

Birliği'nin son döneminde bu anlayış değişmeye başlamış, 1989'da SSCB Yüksek Sovyeti kararıyla Anayasa Denetimi Komitesi kurulmuştur. Hukuk ve siyaset alanında uzmanlardan oluşan bu komite, on yıllık süreyle halk vekilleri kurultayı tarafından seçilmiş ve denetimi altındaki kurumlarda görev almaları yasaklanmıştır. Azerbaycan SSC de benzer bir yapıyı benimseyerek kendi Anayasa Denetimi Komitesini oluşturmuştur.¹⁵⁵

2.3.3. Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sürecinde dönüm noktasını teşkil etmiş ve devletin uluslararası alanda egemen bir hukukî kişilik olarak tanınmasının temelini oluşturmuştur. Bu metin, yalnızca bir siyasi irade beyanı olmanın ötesinde, aynı zamanda anayasal bir kurucu norm niteliği taşıtmaktadır. Anayasa Aktı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenlik iddiasını uluslararası hukuk ilkeleri çerçevesinde yapılandırıran ve bağımsız devlet statüsünü iç hukuk düzleminde güvence altına alan asli bir belge özelliği taşımıştır. Söz konusu Anayasa Aktı, yapısal olarak bir "Başlangıç" (Preambula) bölümüyle birlikte toplam altı ana bölümden oluşmuştur. Bu bölümler sırasıyla: "Genel Hükümler", "Azerbaycan Halkı", "Azerbaycan Devleti", "Ekonomik İlişkiler", "Siyasi İlişkiler" ve "Son Hükümler" başlıklarını taşıtmaktadır. Toplamda 32 maddeden oluşan ve her bir bölümü, bağımsız Azerbaycan Devleti'nin siyasi, sosyal, ekonomik ve dış ilişkiler bakımından temel ilkelerini sistematik bir biçimde düzenleyen Anayasa Aktı, devletin yeniden inşasını kurumsal egemenlik, halk iradesi, ekonomik özerklik ve uluslararası ilişkilerde eşit taraf olma niteliği çerçevesinde tanımlamıştır. Bu yönüyle söz konusu belge, anayasa yapım sürecinde geçici nitelikte değil; kalıcı bir statüde kurucu hükümler barındıran temel bir anayasal metin olma niteliği taşıtmaktadır.¹⁵⁶ Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Aktı, yalnızca bir anayasal belgeden ziyade Azerbaycan'ın tarihsel egemenlik mücadelesinin, uluslararası hukuk çerçevesindeki meşruiyet arayışının ve

¹⁵⁵ Azərbaycan SSR Konstitusiyası Nəzarəti Komitəsi,, *Hüquq Ensiklopedik Lüğəti*, Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, Bakı, 1991, s. 22-23.

¹⁵⁶ 18 Ekim 1991 tarih ve 222-XII sayılı "Azərbaycan Respublikası Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiya Aktı"nın metin erişimi için bkz: <http://www.e-qanun.az/framework/6693#> (Erişim tarihi: 25.12.2016).

bağımsızlık idealinin hukuki ifadesidir. Bu yönüyle söz konusu metin, tarihî, siyasi ve hukuki açılardan hem normatif hem de sembolik bir değer taşımaktadır.

Başlangıç bölümünde, 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Millî Şurası tarafından kabul edilen İstiklal Beyannamesi aracılığıyla Azerbaycan halkının tarihsel devlet geleneğini yeniden tesis ettiği belirtilmiştir. Bu dönemde kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, kendi sınırları içinde egemen bir şekilde faaliyet göstermiş; bağımsız iç ve dış politika yürütmüş, parlamento, hükümet, ordu ve mali sistem gibi temel devlet organlarını oluşturmuş ve işler hale getirmiştir. Ayrıca birçok devlet tarafından tanınmış ve diplomatik ilişkiler kurmuştur. Ancak 27–28 Nisan 1920 tarihlerinde, RSFSR (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) Azerbaycan topraklarına savaş ilan etmeksizin askerî müdahalede bulunmuş, Azerbaycan Cumhuriyeti'ni işgal etmiş, anayasal düzeni zor yoluyla ortadan kaldırmıştır. Bu durumda uluslararası hukuk ilkeleri açıkça ihlal edilerek Azerbaycan'ın bağımsızlığı fiilen sona ermiş ve ülke Sovyet sistemine dahil edilmiştir. Anayasa Aktı'nın giriş kısmında, Sovyet dönemi boyunca Azerbaycan'ın doğal kaynaklarının sömürüldüğü, millî servetinin yağmalandığı ve halkın baskı ve cezalandırmalara maruz kaldığı vurgulanmıştır. Buna karşın, halkın bağımsızlık idealinden vazgeçmediği ve bu doğrultuda mücadeleye devam ettiği ifade edilmiştir. 30 Ağustos 1991 tarihinde Azerbaycan Yüksek Sovyeti tarafından kabul edilen “Devlet Bağımsızlığının İhyası Hakkında Beyanname”, bu direnişin somut ve kurumsal bir sonucu olarak gösterilmiştir.

Anayasa Aktı'nın, 1978 tarihli Azerbaycan Anayasası üzerinde daha yüksek normatif değere sahip olduğu belirtilmiş; yalnızca bu Akt ile çelişmeyen anayasal hükümlerin yürürlükte kalacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği döneminden devralınan mevzuatın Azerbaycan'da hangi ölçüde uygulanacağına karar verme yetkisinin yalnızca Azerbaycan Parlamentosu'na ait olduğu karara bağlanmıştır. "Azerbaycan Halkı" başlıklı bölümde, halk kavramı yeniden tanımlanmış; Azerbaycan topraklarında ya da yurtdışında yaşayan, devlete ve hukuk düzenine bağlı yurttaşların Azerbaycan halkını oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu tanım, uluslararası hukukun evrensel ilkeleriyle uyumlu bir çerçeve sunmaktadır. "Azerbaycan Devleti" başlıklı bölümde ise devletin laik, demokratik, üniter ve bağımsız bir yapıya sahip olduğu; egemenliğin devredilemez nitelikte bulunduğu, bu egemenliğin devletin tüm topraklarını kapsadığı ve hiçbir şekilde başka bir devlete ya da oluşuma devredilemeyeceği açıkça vurgulanmıştır. Yürütme yetkisi Azerbaycan

Cumhurbaşkanı'na; yargı yetkisi ise Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve Tahkim Mahkemesi'ne (daha sonra İktisat Mahkemesi olarak yeniden yapılandırılmıştır) verilmiştir (md. 13).¹⁵⁷

Anayasa Aktı'nın uygulanmaya başladığı dönem, aynı zamanda Azerbaycan'ın tam bağımsızlık sürecine geçiş dönemi olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte yürütme yetkisinin doğrudan Cumhurbaşkanına tevdi edilmesi, Akt'ın öngördüğü siyasi düzenin somut bir yansıması olmuştur. Söz konusu belgenin 14. ve 16. maddeleri, dış politika, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukuk ilkelerine ilişkin düzenlemeleriyle dikkat çekmiş; Azerbaycan'ın egemen ve bağımsız bir devlet olarak bu alandaki yetki ve sorumluluklarını açık biçimde ortaya koymuştur. Bununla birlikte 14. madde uyarınca Azerbaycan Cumhuriyeti'nin toprak bütünlüğü mutlak ve devredilemez nitelikte olmuştur. Buna göre devletin sınırlarının herhangi bir kısmı başka bir devlete ya da tüzel kişiliğe satılamaz veya devredilemez. Sınırların belirlenmesinde ise yalnızca Azerbaycan Parlamentosu'nun kararı üzerine ve cumhuriyetin tüm nüfusunu kapsayan bir halk oylaması (referandum) yoluyla değişiklik yapılabilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hüküm, halkın iradesine dayalı meşru bir sınır politikasını esas almakta, dış baskılar veya tek taraflı kararlarla sınır değişikliği ihtimalini kategorik biçimde reddetmektedir. 16. madde, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkilerini hangi hukuki ve etik temeller üzerine inşa ettiğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Anayasa Aktı yalnızca bir bağımsızlık beyannamesi değil, aynı zamanda Azerbaycan'ın egemenlik yetkilerinin kapsamını, devletin kurumsal sürekliliğini ve anayasal sistemin esaslarını belirleyen kurucu bir hukuki belgedir. Bu bağlamda Akt, bir yandan uluslararası hukukun temel ilkelerine referansla Sovyet işgaline karşı tarihsel bir karşı duruş niteliği taşımakta; diğer yandan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politika ve iç egemenlik anlayışını tanımlayan temel bir anayasal çerçeve sunmaktadır.

¹⁵⁷ Recep Rehimli, “Azerbaycan Yönetim Sistemi”, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/azerbaycan-ynetm-sstem-the-management-system-of-republic-of-azerbaijan.pdf>, (Erişim tarihi: 25.12.2024).

2.3.4. 1995 Anayasa Kabulü

Demokrasiye geçiş süreci ya da siyasi rejim dönüşümlerinin en kritik aşamalarından biri, kuşkusuz anayasa yapım sürecidir. Anayasa yapımı yalnızca yeni bir hukuki metnin oluşturulmasından ziyade devletin siyasi, kurumsal ve toplumsal yapısının yeniden inşa edilmesine yönelik kapsamlı bir dönüşümün parçasıdır. Bu süreç, çoğu zaman mevcut siyasi düzenin çöküşünü veya dönüşümünü tetikleyen tarihsel kırılmalar sonucunda ortaya çıkar. Yeni bir anayasa yapımı, devrim, darbe, savaş sonrası yenilgi, işgal, kolonileşmeden kurtuluş, kurucu iktidarın yeniden şekillenmesi gibi radikal değişimlere bağlı olarak gerçekleşebileceği gibi barışçıl yöntemlerle, toplumsal uzlaşmaya dayalı ve müzakereci bir siyasi ortamda da mümkün olabilir. Bu şekilde anayasal düzenin devamlılığı sağlanırken, diğer taraftan yeni anayasanın kapsamlı ve ayrıntılı müzakeresine imkân sağlanır. Böylece, “yürürlükteki anayasal düzenin devamlılığı sırasında yeni bir anayasa hazırlanabilir.”¹⁵⁸

Azerbaycan’ın anayasa yapım süreci, oldukça karmaşık ve zorlayıcı koşullar altında gelişmiştir.¹⁵⁹ 1990’lı yılların başında ülkenin karşı karşıya kaldığı çok yönlü krizler – başta Ermenistan’ın saldırgan tutumu, Rusya’nın siyasi baskıları ve Ermenistan lehine sergilediği tutum, ülke topraklarının yaklaşık beşte birinin işgal edilmesi – bu süreci ciddi biçimde sekteye uğratmıştır. Bunun yanında, Azerbaycan içinde faaliyet gösteren ayrılıkçı unsurların bağımsızlık girişimleri, meşru siyasi iktidara karşı gerçekleştirilen isyan ve darbe teşebbüsleri, anayasa yapım sürecinin hem toplumsal katılım açısından daralmasına hem de demokratik bir ortamda yürütülebilmesine engel teşkil etmiştir. Bu olumsuzlukların ışığında değerlendirildiğinde 1995 yılında kabul edilen Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nın¹⁶⁰, yalnızca yeni bir anayasal düzen kurmakla kalmayıp, aynı zamanda ülkenin egemenliğine yönelik tehditlere karşı bir tepki ve siyasi istikrarı tesis etme aracı olarak tasarlandığı görülmektedir. Söz konusu anayasa, devletin kurucu iradesini güçlü bir merkezi otorite altında yeniden tanımlamış; özellikle yürütme organı olan Cumhurbaşkanlığı makamını geniş yetkilerle

¹⁵⁸ İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 10. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 23.

¹⁵⁹ Bkz: Ali Asker, “Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi”, *Prof. Dr. Turgut Önen’e Armağan* (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Turhan, Emel Badır, Gamze Turan Başara), *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yıl: 2016 (ss.23-37).

¹⁶⁰ *Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası*, <https://e-qanun.az/framework/897>, (Erişim tarihi: 25.12.2024).

donatmıştır.¹⁶¹ İlerideki bölümde de görüleceği üzere 1995 Anayasası'nın kabulünden bu yana yapılan değişiklikler, genellikle yürütme erkinin yetki alanını daha da genişletme yönünde olmuştur. Bu değişiklikler, anayasal sistemin kuvvetler ayrılığı ilkesinden ziyade güçlü bir başkanlık modeli doğrultusunda evrildiğini göstermektedir.

2.3.5. Anayasanın Sistematiği ve Genel Esasları

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, devletin en yüksek hukuki normatif belgesi olarak ülkenin siyasi-hukuki sisteminin temelini teşkil etmiştir. Anayasa beş bölümden, on iki fasıldan ve toplamda 158 maddeden oluşmuştur. İlk bölüm olan “Genel Hükümler” başlığı altında, devletin siyasi ve hukuki temelleri, egemenliğin kaynağı olarak halkın rolü, devlet başkanının yetkileri, silahlı kuvvetlerin statüsü, toprak bütünlüğü, mülkiyet ilişkileri ve uluslararası hukuka bağlılık gibi temel ilkeler düzenlenmiştir. İkinci bölüm, “Temel İnsan ve Vatandaş Hakları, Özgürlükleri ve Yükümlülükleri” adını taşımıştır. Bu bölümde, bireyin temel hak ve özgürlükleri ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Yaşama hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, eğitim ve çalışma hakkı, sağlık hizmetlerinden yararlanma, adil yargılanma ve benzeri hakların yanı sıra vatandaşlara düşen temel görevler – örneğin anayasaya sadakat, vergi ödeme, çevreyi koruma – de burada belirtilmiştir. Üçüncü bölümde ise “Devlet İktidarı” başlığı altında yasama, yürütme ve yargı erkleri ile yerel yönetimler ve seçim sistemi düzenlenmiştir. Anayasaya göre yasama yetkisi Milli Meclis’e, yürütme yetkisi Cumhurbaşkanı’na ve ona bağlı Bakanlar Kurulu’na, yargı yetkisi ise Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme ve diğer mahkemelere ait olmuştur. Bu bölüm ayrıca yerel öz yönetim organları olan belediyelerin ve seçim sisteminin hukuki çerçevesini de kapsamıştır. Dördüncü bölüm “Anayasanın Değiştirilmesi” konusunu ele almıştır. Bu bölümde anayasa değişikliklerinin hangi usullerle yapılabileceği, hangi maddelerin yalnızca halk oylamasıyla değiştirilebileceği ve anayasa değişikliği tekliflerinin nasıl işleme konacağı açık biçimde belirtilmiştir. Beşinci ve son bölüm “Geçici Hükümler” adını taşımıştır. Bu bölümde yeni anayasanın kabulünden önceki hukuki düzenin nasıl geçerliliğini sürdüreceği, eski mevzuatın geçici olarak nasıl uygulanacağı ve hangi uyum süreçlerinin izleneceği düzenlenmiştir.

¹⁶¹ Bkz: Ali Asker, “Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi”,

2.4. Başkanlık Sisteminin Güçlendirilmesi

2.4.1. Yasama Yetkisinin Anayasal ve İşlevsel Çerçevesi

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal düzeninde yasama yetkisi tek meclisli bir parlamento olan Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisine verilmiştir. Ülkenin yasama gücünü kullanan bu organ, yasaların hazırlanması, kabulü ve yürürlüğe konulması süreçlerini yürütmekle görevlendirilmiştir. Anayasanın 81. maddesi söz konusu yetki ve görevi açıkça tanımlamıştır (md.81). Anayasaya göre toplamda 125 milletvekilinden oluşan Milli Meclis'in üyeleri beş yıl süreyle görev yapmaktadır (md.82, md.84). Bu kapsamda milletvekilleri, tek turlu çoğunlukçu sistemle, yani her seçim bölgesinde en fazla oyu alan adayın kazandığı sistemle seçilmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda seçimler genel, eşit, doğrudan ve gizli oy ilkelerine göre yapılmaktadır. Dolayısıyla sistemin amacı, halk iradesinin doğrudan yansımaları sağlamaktır (md.83). Anayasa, savaş veya olağanüstü hâl gibi durumlar sebebiyle seçimlerin yapılamaması hâlinde, Meclisin görev süresinin askeri operasyonlar sona erene kadar uzatılmasına imkân tanımaktadır. Bununla birlikte söz konusu durumun gerçekleştirilmesinde Anayasa Mahkemesi'nin kararı gerekli kılınmıştır (md.84). Ayrıca, milletvekili olabilmek için belirli kriterler getirilmiştir. Buna göre Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşları arasında seçme hakkına sahip olan herkesin milletvekili seçilebilmesi anayasa ile güvence altına alınmıştır. Ancak, çifte vatandaşlığı olanlar, yabancı devletlere karşı yükümlülükleri bulunanlar, yürütme veya yargı erklerinde görevli olanlar, dini görevde bulunanlar, ciddi suçlardan hüküm giymiş ya da cezaevinde bulunan kişiler hariç tutulmuştur. Bu hükümler, yasama organının tarafsızlığını, bağımsızlığını ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla getirilmiştir (md.85).

Milletvekili seçim sonuçlarının hukuka uygunluğunu denetleme yetkisi Anayasa Mahkemesi'ne aittir. (md. 86). Yeni seçilen meclis en geç bir hafta içerisinde ilk toplantısını gerçekleştirerek yasama görevine başlar; bu süreçle birlikte önceki meclisin görev süresi sona ermiş olur (md. 87). Bununla birlikte Azerbaycan vatandaşlığından çıkarılması, yabancı bir devletin vatandaşlığının kazanılması, kesinleşmiş mahkeme kararıyla suçlu bulunulması, yürütme ve yargı organlarında göreve başlanması, din adamlığına geçilmesi, ticari faaliyetlerde bulunulması ya da kişinin kendi isteğiyle görevden çekilmesi gibi durumlar neticesinde milletvekilliği sona erebilir. Dokunulmazlığın kaldırılması ise ancak Meclis kararıyla, Başsavcının önerisi üzerine

yapılabilir (md.90). Bununla birlikte milletvekilleri Meclis'te söyledikleri sözlerden, oylarından ve fikirlerinden dolayı hiçbir şekilde yargılanamazlar ve bu faaliyetlerinden ötürü ifadesi alınamaz (md.91). Meclis, yasama sürecinde anayasa kanunları, sıradan kanunlar ve kararlar çıkarır. Her milletvekili sadece kendi oyunu kullanabilir. Yasama faaliyetinde yürütme ve yargıya doğrudan talimat verilmesi yasaktır (md.93).

Anayasanın 94. maddesi, Meclisin kanun yapma yetkisine sahip olduğu alanları ayrıntılı şekilde listelemiştir. Bunlar arasında insan hakları, seçimler, referandum, mülkiyet hukuku, aile hukuku, savunma, maliye, sosyal güvenlik, ticaret, vergi düzenlemeleri gibi toplumun her alanını ilgilendiren konular vardır. Bazı konular için özel oy çokluğu (örneğin 83 oy), diğerleri için ise basit çoğunluk (63 oy) gerekir (md.94). Meclis yalnızca yasa yapma değil, aynı zamanda yürütmenin işlemlerini denetleme ve bazı atamalarda onay verme yetkisine de sahiptir. Örneğin Cumhurbaşkanının önerdiği Başbakan'a güven oyu verilir, yargı ve savcılık üst düzey atamaları Meclisin onayıyla gerçekleşir. Yine savaş ilanı veya barış anlaşması gibi hayati kararlarda Meclis'in onayı zorunludur (md.95).

Yasa önerisi sunma hakkı sadece Meclis üyelerine ait değildir. Cumhurbaşkanı, Yüksek Mahkeme, Başsavcılık, Nahçıvan Ali Meclisi ve halktan en az 40 bin seçmen de yasa teklifi sunabilir. Bu durum, toplumun geniş kesimlerinin yasama sürecine katılımını mümkün kılar. Sunulan teklifler 2 ay (ivedilikle ilan edilmişse 20 gün) içinde oylamaya sunulacaktır (md.96). Kabul edilen yasalar, 14 gün içinde Cumhurbaşkanıya imzaya sunulur. Acil yasa durumlarında bu süre 24 saattir (md.97). Yasalar ve kararlar aksi belirtilmediği sürece yayınlandıkları gün yürürlüğe girer (md.98).

Meclis, bazı anayasal görevlerini yerine getiremediği durumlarda Cumhurbaşkanı tarafından feshedilebilir. Örneğin bir yıl içinde iki kez hükümete güvenoyu verilmemesi, yüksek yargı ve Merkez Bankası üyeliklerinin onaylanmaması ya da önemli yasama yükümlülüklerinin ihlali gibi durumlarda Meclisin feshi mümkündür. Bu fesih anayasal denetime tabi ve belirli sınırlarla düzenlenmiştir (md.98.1).

2.4.2. Yürütme Yetkisinin Anayasal ve İşlevsel Çerçevesi

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası'na göre, yürütme yetkisi doğrudan doğruya devlet başkanı sıfatıyla Cumhurbaşkanıya aittir. Bu yapı, yürütme erkini güçlü biçimde merkezileştirirken, aynı zamanda devletin istikrarı ve sürekliliği açısından Cumhurbaşkanıyı kilit bir aktör konumuna getirmiştir. Azerbaycan'daki yürütme sistemi, parlamenter sistem ile klasik başkanlık sistemleri arasında melez bir yapı gösterse de anayasal düzenlemelere bakıldığında güçlü bir başkanlık modeli karakteri taşımaktadır.

Anayasa, Azerbaycan'da hükümet sisteminin odağında Cumhurbaşkanı'nın yer aldığını açık biçimde ortaya koyar. Buna göre Cumhurbaşkanı hükümetin başı ve devletin en yüksek temsilcisi olarak tanımlanmıştır. Bu çift konum, ona sadece yürütme organını yönetme yetkisi değil, aynı zamanda yargı ve yasama ile olan ilişkilerde de belirleyici olma fırsatı sunmuştur. Cumhurbaşkanı'nın doğrudan halk tarafından seçilmesi, yürütmeye demokratik bir meşruiyet kazandırmakla birlikte, bu yetkinin halk iradesine dayalı bir siyasi güçle birleşmesini sağlamıştır. Madde 100, adaylık koşullarını belirlerken; ağır suçtan mahkûmiyetin bulunmaması, ikili vatandaşlık yasağı ve yabancı ülkelere karşı yükümlülük taşıyama gibi şartlar öngörerek hem milli sadakati hem de yönetsel liyakati incelemektedir. Bu maddeler, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından oluşturulan siyasi yapıların, dış müdahaleye kapalı ve iç istikrarı önceleyen bir zemin üzerine kurulduğunu göstermiştir. Madde 101'den 103'e kadar olan hükümler, Cumhurbaşkanı'nın yedi yıllık bir süreyle doğrudan halk tarafından seçileceğini belirtir. Birinci turda mutlak çoğunluk sağlanamazsa, ikinci tura geçilerek halkın iradesiyle meşruiyetin pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Cumhurbaşkanı'nın göreve başlarken ettiği yemin (and içme), yürütme erkini halk adına kullanacağını ve anayasal çerçeveye bağlı kalacağını açık bir taahhüdüdür. Bu yemin, yürütme erkini sadece bir siyasi pozisyon değil, aynı zamanda anayasal bir sorumluluk haline getirmektedir. Madde 103.1 uyarınca, Cumhurbaşkanı tarafından atanan birinci *vitse-prezident* (Cumhurbaşkanı Yardımcısı) ve *vitse-prezidentler*, devlet yönetiminde yardımcı pozisyonlar üstlenirler. Madde 104 ve 105, Cumhurbaşkanı'nın sağlık nedenleriyle veya istifa yoluyla görevini sürdürememesi halinde uygulanacak prosedürleri belirlemektedir. Anayasa, yürütme erkinin sahipsiz kalmaması adına bir hiyerarşik vekâlet sistemi öngörmüştür. Buna göre ilk olarak birinci vitse-prezident, ardından vitse-prezident,

başbakan ve nihayetinde Meclis Başkanı'nın yürütme görevini üstlenebilmesi kararlaştırılmıştır. Bu düzenleme, özellikle savaş, kriz veya olağanüstü hâl dönemlerinde devletin yürütme kapasitesinin aksamasını önlemeyi amaçlamıştır.

Madde 109, Cumhurbaşkanının yürütme alanındaki geniş görev ve yetkilerini düzenler. Bu yetkiler arasında özellikle aşağıdaki başlıklar öne çıkmaktadır:

a) Yasama Sürecine Müdahil Olma

Cumhurbaşkanı, Milli Meclise bütçe sunma, kanunları imzalama, veto yetkisini kullanma ve referandum ilan etme gibi araçlarla yasama sürecini doğrudan etkileyebilir. Bu durum, yürütmenin yasama karşısında sadece bir uygulayıcı değil, aynı zamanda yönlendirici bir konumda olduğunu göstermektedir. Özellikle veto hakkı kapsamında, Cumhurbaşkanı bir yasayı imzalamayarak Meclise geri gönderebilir. Eğer Meclis bu yasayı daha yüksek çoğunlukla tekrar kabul ederse (örneğin 63 yerine 83 oyla), yasa yürürlüğe girer. Bu anayasal mekanizma, yasama ile yürütme arasında kontrollü bir denge kurmayı amaçlar.

b) Yargı Üzerindeki Yetkileri

Cumhurbaşkanının yüksek yargı organlarına hâkim atama ve başsavcının tayini gibi yetkileri, onun yargı erki üzerindeki belirleyici konumunu pekiştirir. Özellikle Anayasa Mahkemesi, Ali Mahkeme (Yargıtay) ve istinaf mahkemeleri için yapılan öneriler, Meclis onayıyla yürürlüğe girse de ilk öneri yetkisi yürütme erkine aittir.

c) Dış Politika ve Ulusal Güvenlik

Dış temsilcilerin atanması, diplomatik misyonların tesis edilmesi, uluslararası antlaşmaların yapılması, savaş ilanı ve barış görüşmeleri için Meclise öneri sunulması, cumhurbaşkanının uluslararası düzeyde Azerbaycan'ı temsil eden asli aktör olduğunu ortaya koyar. Aynı zamanda ordu komutanlarının atanması, savaş ve olağanüstü hâl ilanı, Güvenlik Konseyi oluşturulması gibi yetkiler, yürütmenin millî güvenlikteki merkezi rolünü perçinlemektedir.

d) İdari Teşkilatlanma ve Kamu Yönetimi

Cumhurbaşkanı, bakanlar (nazirler) ve diğer merkezi yürütme organlarının yöneticilerinin atanması ve görevden alınması, yürütme organlarının oluşturulması, devlet programlarının onaylanması gibi görevlerle kamu yönetiminin doğrudan düzenleyici aktörüdür. Ayrıca, ferman (kararname) ve serencam (genelge, emir) yoluyla

düzenleyici işlemler tesis etme yetkisine de sahiptir (Madde 113). Bu durum, yürütme erkini yalnızca uygulayıcı değil, aynı zamanda düzenleyici ve yönlendirici bir kuvvet olarak konumlandırmaktadır. Anayasanın 114. maddesinden itibaren düzenlenen Bakanlar Kurulu yürütme erkinin bir parçası olarak, Cumhurbaşkanının belirlediği yetki çerçevesinde faaliyet gösteren bir yürütme organı olarak tanımlanmıştır. Başbakanın başkanlığında çalışan bu yapı; devlet bütçesinin hazırlanması, ekonomik ve sosyal politikaların uygulanması gibi temel işlevleri yerine getirir. Ancak anayasal düzenlemeler, Kabinayı Cumhurbaşkanına bağlı ve ona karşı sorumlu bir organ olarak konumlandığı için, gerçek anlamda özerk bir yürütme merkezi olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Başbakanın atanmasında Meclis onayı aranmakla birlikte, Cumhurbaşkanının önerdiği adayın üç kez reddedilmesi durumunda bu onay şartı ortadan kalkar. Bu hüküm, istisnai de olsa yürütmenin yasama denetiminden kaçabileceği bir alan yaratmakta ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin pratikte zayıflamasına yol açabilmektedir. Madde 124, yürütme erkini sadece merkezi düzeyde değil, yerel düzeyde de Cumhurbaşkanına bağlamaktadır. Yerel yönetim birimlerinin başkanları olan icra hakimiyeti başkanları (vali, kaymak statüsünde) doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevden alınırlar.

Görüldüğü gibi Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, yürütme erkini merkezileştiren, Cumhurbaşkanına çok geniş bir görev ve yetki alanı tanıyan bir yapıya sahiptir. Bu sistem, istikrarı ve hızlı karar almayı öncelese de yasama ve yargı erkleri karşısında yürütmenin denge ve denetimini sınırlandırabilecek bazı riskler de taşımaktadır.

2.5. Başkanlık Sisteminin Güçlendirilmesi Evreleri

2.5.1. 2002 Değişiklikleri: Meclis Başkanından Başbakana Geçen Vekalet Değişikliği

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası kabul edildiği 1995'ten itibaren on yılı aşkın bir süre zarfında pek çok kez değişikliğe uğramıştır. Bilindiği üzere anayasal reformların şekli ve içeriği kadar, bu değişikliklerin nasıl ve hangi yöntemle gerçekleştirildiği de demokratik meşruiyet açısından kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla, anayasa değişikliklerinin temel dayanağı yalnızca güncel ihtiyaçlara yanıt vermek değil; aynı zamanda toplumsal faydayı gözetmek, bireysel hak ve özgürlükleri güçlendirmek ve

kamusal çıkar doğrultusunda daha kapsayıcı bir yönetim düzeni oluşturmaktır. Bu bağlamda değişikliklerin, siyasi iktidarın sürekliliğini sağlama aracı olarak değil, toplumun çoğulcu yapısına daha uygun bir hukuki düzenleme zemini inşa etme amacıyla yapılması esastır.¹⁶² Siyasi iktidarların dar, kısa vadeli çıkarları yerine halkın ortak ve uzun vadeli menfaatlerini esas alan bir anayasa değişikliği yaklaşımı, anayasa hukukunun demokratik meşruiyet temelinden sapmadan gelişmesini ve anayasanın toplumsal uzlaşya dayalı bir normatif sistem olarak işlevini sağlıklı biçimde sürdürebilmesini mümkün kılar. Azerbaycan'da anayasa yapım süreci, teorik olarak anayasanın toplumsal sözleşme niteliğine dayanması gerektiği düşünülse de pratikte bu süreç daha çok mevcut siyasal ve ekonomik güç dengelerinin etkisiyle şekillenen bir zemin sunmaktadır. Azerbaycan'daki anayasal değişiklikler, çoğu zaman toplumun geniş kesimlerinden gelen çoğulcu taleplerin yansıması olarak değil, yürütme erkinin siyasal pozisyonunu güçlendirme ve siyasal sürekliliğini sağlama arayışının bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yürütme erkini elinde bulunduran aktörlerin, görev süresini uzatmak, yetkilerini genişletmek ya da iktidarın geleceğini güvence altına almak amacıyla anayasada değişiklik yapma yoluna gittikleri dikkat çekmektedir. Bu eğilim, anayasa değişikliklerinin içeriksel meşruiyeti ve toplumsal temsiliyeti açısından ciddi sorgulamalara neden olmaktadır.

Bu çerçevede, 2002 yılında yapılan anayasa değişikliği¹⁶³ son derece dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Bu tarihte Anayasa'nın 22 maddesinde toplam 31 değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerden biri, ülkede nispi temsil sisteminin kaldırılması ve tamamen çoğunluk seçim sistemine geçilmesidir.¹⁶⁴ Bu düzenlemenin genel olarak metnine bakıldığında büyük ölçüde farklı konuları düzenlemeye yönelik olduğu izlenimin uyandırmaktadır. Zira, bu değişiklikler arasında; çoğunluk (majoriter) seçim sistemine geçiş, Millî Meclis oturumlarında yapılan düzenlemeler ve milletvekillerinin görevden alınma gerekçelerinin yeniden tanımlanması bulunmaktadır. Belediyeler açısından referandum, onların anayasal statüsünü pekiştirmiş; seçimle oluşturulmaları sürecinde demokratik ilkeleri güçlendirmiş ve seçim usullerinin kanunla

¹⁶² Yavuz Atar, s. 154-155.

¹⁶³ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə 24 avqust 2002-ci ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) yekunları haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının Qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16449>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁶⁴ Hakimiyyət bölgüsünü sarsıdan Konstitusiya referendumları..., <https://tribunat.info/analiz/hakimiyyet-bolgusunu-sarsidan-konstitusiya-referendumlari>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).

belirlenmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca, Anayasa'nın 149. maddesinde yapılan değişiklik ile normatif hukukî düzenlemelerin kapsamı genişletilmiş; şeffaflık, hesap verebilirlik ve anayasal standartlara uyum ilkeleri ön plana çıkarılmıştır.¹⁶⁵ Bu normlar gölgesinde gerçekleştirilen en önemli değişiklik 105. maddede yapılmıştır. Söz konusu değişiklik şu şekilde ifade edilmiştir:

Birinci fıkrada geçen 'Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclis Başkanı' ibaresi, 'Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı' ibaresiyle değiştirilmiştir.

İkinci fıkrada geçen 'Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclis Başkanı istifa ettiğinde' ibaresi, 'Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı istifa ettiğinde' şeklinde; aynı fıkrada yer alan 'Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanı icra eder' ifadesi ise 'Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclis Başkanı icra eder' ifadesiyle değiştirilmiştir.

Üçüncü fıkrada geçen 'Azerbaycan Cumhuriyeti Başbakanının' ibaresi, 'Azerbaycan Cumhuriyeti Millî Meclis Başkanının' ibaresiyle değiştirilmiştir.¹⁶⁶

Böylelikle, Cumhurbaşkanı'nın görevini yerine getiremediği durumlarda yetkinin Meclis Başkanı yerine Başbakan'a devredilmiştir. 2002 yılı değişiklikleriyle birlikte, başbakan, Millî Meclis başkanının önüne geçerek ülkedeki ikinci kişi konumuna yükselmiştir. Bu değişiklikten bir yıl sonra ise, mevcut Cumhurbaşkanı İlham Aliyev başbakanlık görevine getirilmiştir.¹⁶⁷ Şunu da belirtelim ki, 2002 yılına kadar ne Cumhurbaşkanı'nın ne de parlamentonun, Anayasa'nın yürütme ve yasama erklerinden bahseden 5. ve 6. bölümlerine değişiklik önerme yetkisi bulunmaktaydı. Yeni düzenlemeyle birlikte bu moratoryum yalnızca 1. bölüme, yani halk egemenliğine ilişkin hükümlere uygulanmaya başlanmıştır.¹⁶⁸ Genel olarak değerlendirildiğinde, *"2002 yılı Anayasa değişiklikleri, Azerbaycan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olmasından kaynaklanan bazı olumlu eğilimleri içermekle birlikte, aynı zamanda yürütme erkine ait yetkilerin güçlendirilmesine yönelik ilk adımları da kapsamaktaydı."*¹⁶⁹

¹⁶⁵ Nəzrin Nağıyeva, "Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğuna töhfələri 2002-ci il referendumu kontekstində: hakimiyyət bölgüsü və yerli özünüidarəetmə strukturundakı dəyişikliklərin təhlili", Juridical Sciences and Education, No: 76, 2024 (ss. 95-100), s. 95.

¹⁶⁶ Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə 24 avqust 2002-ci ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) yekunları haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16449>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁶⁷ Konstitusiya ilə keçən 26 il..., <https://www.azadliq.org/a/konstitusiya-deyisiklik/31558229.html>, 12.11.2021 (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁶⁸ Konstitusiya ilə keçən 26 il..., <https://www.azadliq.org/a/konstitusiya-deyisiklik/31558229.html>, 12.11.2021 (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁶⁹ Konstitusiya ilə keçən 26 il..., <https://www.azadliq.org/a/konstitusiya-deyisiklik/31558229.html>, 12.11.2021 (Erişim tarihi: 12.05.2025).

2.5.2. 2009 Değişiklikleri ve Yürütme Erkinin Daha Fazla Güçlendirilmesi

2009 yılının mart ayında gerçekleştirilen referandumda¹⁷⁰ ise Anayasa'nın 29 maddesinde toplam 41 değişiklik yapılmıştır.¹⁷¹ 2009 yılında gerçekleştirilen anayasa referandumu, kapsamlı bir anayasal dönüşümden ziyade, büyük ölçüde sembolik ve yüzeysel nitelikteki değişikliklerle karakterize edilmiştir. Bu çerçevede yapılan düzenlemeler arasında, Cumhurbaşkanlığı İcra Aparatı'nın adının Cumhurbaşkanlığı İdaresi olarak değiştirilmesi ve Millî Banka'nın Merkez Bankası statüsüne kavuşturulması gibi isimsel ve kurumsal nitelikli dönüşümler öne çıkmaktadır. Söz konusu değişiklikler, daha çok devletin sosyal yönelimli bir politika benimsediğini göstermek amacıyla gündeme getirilmiş izlenimi yaratmıştır. Yeni düzenlemelerde, devletin yalnızca temel hak ve özgürlükleri güvence altına almakla yetinmeyeceği, aynı zamanda vatandaşların onurlu bir yaşam düzeyini temin etme yükümlülüğü taşıdığı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, sosyal yönelimli ekonomi politikalarının geliştirilmesi, çocuk haklarının korunmasına yönelik devlet taahhütlerinin genişletilmesi, çevre koruma ve ekolojik dengeye ilişkin anayasal yükümlülüklerin tanımlanması gibi sosyal refah eksenli ilkelere yer verilmiştir. Ayrıca vatandaşlara, halk oylaması yoluyla anayasal değişiklik teklif edebilme imkânı tanınmış; bu hak, en az 40 bin imza koşuluna bağlanmıştır. Bununla birlikte, olağanüstü koşullara ilişkin yeni bir hüküm getirilmiş ve savaş hâlinde aktif askerî operasyonların yürütüldüğü durumlarda cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin, söz konusu askerî faaliyetlerin sona ermesine kadar ertelenebileceği hüküm altına alınmıştır. Referandumda kabul edilen en dikkat çekici düzenleme ise, cumhurbaşkanlığı görev süresiyle ilgili sınırlamaların kaldırılması olmuştur. Önceden yürürlükte olan anayasal hükme göre, bir kişinin en fazla iki dönem Cumhurbaşkanı seçilmesine izin verilmekteydi. Ancak bu sınırlama, referandumla birlikte ortadan kaldırılmış ve böylece aynı kişinin süresiz biçimde tekrar seçilebilmesinin önü açılmıştır. Değişiklikler arasında en dikkat çeken ve siyasal sistem açısından en kritik olanı, Madde 101/5'in değiştirilmesidir. Önceki haliyle bu madde, "Hiç kimse iki defadan fazla cumhurbaşkanı seçilemez" hükmünü içeriyordu. Yapılan

¹⁷⁰ 2009-cu il martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16448>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁷¹ Konstitusiya ilə keçən 26 il..., <https://www.azadliq.org/a/konstitusiya-deyisiklik/31558229.html>, 12.11.2021 (Erişim tarihi: 12.05.2025).

değişiklikle bu hüküm metinden çıkarılmış, yerine savaş hâli durumunda seçimlerin ertelenmesi ve mevcut cumhurbaşkanının yetkisinin devam etmesine olanak tanıyan bir düzenleme getirilmiştir. Yeni madde şu şekilde düzenlenmiştir:

Savaş ortamında askerî operasyonların yapılması Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı seçimlerinin yapılmasını imkânsız kılarsa, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının yetki süresi askerî operasyonların sonuna dek uzatılır. Bu konudaki karar, seçimlerin (referandumun) yapılmasını sağlayacak devlet kurumunun başvurusu üzerine Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi tarafından alınır.¹⁷²

Bu değişiklik, teknik olarak seçimlerin savaş hâli nedeniyle ertelenmesini öngörse de fiilen görev süresi sınırlamasını kaldırmış ve aynı kişinin arka arkaya sınırsız sayıda cumhurbaşkanı olabilmesine olanak tanımıştır. Böylece yürütme erkini elinde bulunduran kişinin görevde kalma süresi anayasal olarak sınırlandırılmamış ve yürütme gücü daha da merkezileştirilmiştir. Söz konusu değişiklik gerek iç kamuoyunda gerekse uluslararası çevrelerde demokratik ilkeler açısından tartışmalara yol açmıştır. Cumhurbaşkanlığına seçilme süresine yönelik sınırlamalar, yürütme yetkisinin tek bir kişinin elinde toplanmasını önleyen ve siyasal iktidarda çoğulculuğun korunması açısından temel güvencelerden biri olarak kabul edilmektedir. 2009 referandumunda bu sınırlamanın kaldırılmasına ilişkin değişikliğin gündeme alınması dikkat çekici bir durum yaratmıştır. Zira mevcut Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 2003 yılında başlayan ve iki dönemle sınırlı olan görev süresi 2013 yılında sona ermektedir ve Anayasa'daki mevcut hüküm uyarınca yeniden aday olması mümkün görünmemektedir.¹⁷³ Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu, Venedik Komisyonu 2009 yılı değişiklik tasarısıyla ilgili 2008'te vermiş olduğu görüşte durumu şu satırlarla tamamlamaktadır:

Bazı anayasa değişiklikleri, mevcut Anayasa ile karşılaştırıldığında şüphesiz önemli iyileştirmeler içermektedir ve bu yönüyle olumlu karşılanmalıdır. Ancak Azerbaycan'daki mevcut siyasi bağlam göz önüne alındığında, demokratik uygulamalar açısından son derece olumsuz bazı gelişmelerin varlığı da kaygı vericidir. Bu durum özellikle, Cumhurbaşkanlığı görevine ilişkin iki dönem sınırının kaldırılması açısından geçerlidir. Söz konusu değişiklik, Cumhurbaşkanının halihazırda oldukça güçlü olan konumunu daha da pekiştirmekte ve Avrupa standartlarıyla uyumlu bir yaklaşım sergilememektedir.¹⁷⁴

¹⁷² 2009-cu il martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16448>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁷³ Konstitusiya ilə keçən 26 il..., <https://www.azadliq.org/a/konstitusiya-deyisiklik/31558229.html>, 12.11.2021 (Erişim tarihi: 12.05.2025).

¹⁷⁴ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, Opinion No. 518/2008, CDL-AD (2009)010, adopted at the 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009), Strasbourg, 16 March 2009, (Erişim tarihi: 05.05.2025).

Bunun yanı sıra Venedik Komisyonu, ilgili raporunda dünya anayasacılık pratiklerinden örnekler vererek iki kez üst üste sınırlamasının kaldırılması yönündeki eleştirilerini daha da derinleştirmiştir:

Azerbaycan Anayasası, başkanlık sistemi öngören bir devlet yapısı kurmakta olup, ülkede Cumhurbaşkanının oldukça geniş yetkileri elinde topladığı açıktır. Zira denge ve denetleme mekanizmalarının sınırlı olduğu bir sistem söz konusudur. Bu nedenle, Azerbaycan Anayasası'nın ilk hâlinde cumhurbaşkanlığı görev süresine ilişkin iki dönemlik bir sınırın öngörülmesi mantıklı bir tercihtir. Benzer şekilde, Rusya Federasyonu Anayasası da 81. maddenin 3. fıkrasında bu yönde bir hüküm benimsemiş ve görevdeki cumhurbaşkanının üçüncü kez art arda aday olmasına olanak sağlayacak şekilde değiştirilmemiştir.

Genel kural olarak, mevcut görev süresi sınırlarının kaldırılması ve cumhurbaşkanının sınırsız biçimde yeniden seçilmesinin önünün açılması, demokratik standartlar bakımından bir geri adım olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, 2009 yılında Venezuela'da ve 2004 yılında Belarus'ta yapılan anayasa referandumlarıyla da somut biçimde gözlemlenmiştir. Buna karşılık, cumhurbaşkanlığı görevine dönem sınırlamasının sonradan anayasal güvence altına alınması ise demokratikleşme yönünde olumlu bir gelişme olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri örneği dikkate değerdir: 1951 yılında kabul edilen 22. Değişiklik'ten önce, ABD'de Franklin D. Roosevelt dört kez üst üste seçilmiş olmasına rağmen, ülke zaten demokratik bir yönetim sistemine sahipti. Ancak Amerikan yasakoyucusu, kurucu lider George Washington'un en fazla iki dönem görev yapma yönündeki ahlaki taahhüdünü hukuki bir kurala dönüştürme gereği duymuş ve bu çerçevede 1951'de 22. Anayasa Değişikliği kabul edilmiştir.

Benzer biçimde, Fransa da Beşinci Cumhuriyet döneminde ilk kez, anayasa düzeyinde cumhurbaşkanlığı görevine iki dönem sınırı getirerek bu yönde bir demokratikleşme adımı atmıştır.

Cumhurbaşkanlığı görev süresine ilişkin iki dönemlik sınırın kaldırılmasının, seçmenlerin istedikleri kişiyi seçme özgürlüğünü artıracak yönünde zaman zaman savunular yapılmaktadır. Bu argüman teorik olarak cazip görünse de pratikte açık anayasal sınırlamalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira görevdeki bir cumhurbaşkanı, pozisyonunu güçlendirmek ve yeniden seçilmesini garanti altına almak için çeşitli plebisiter (halkoylamasına dayalı) araçları kolaylıkla kullanabilir. Bu durum, özellikle serbest, dürüst ve gerçek anlamda rekabetçi seçimlerin güvence altına alınmadığı ülkelerde daha da geçerlidir. Dolayısıyla, ardışık görev dönemlerine yönelik anayasal sınırlamalar, aynı kişinin aşırı uzun süre boyunca cumhurbaşkanlığı makamında kalmasının demokrasi açısından yaratabileceği olumsuz sonuçlara karşı bir güvenlik mekanizması olarak işlev görmektedir.

Bazı görüşler, başbakanlık görevine ilişkin olarak herhangi bir dönem sınırlamasının bulunmadığını ileri sürmektedir. Ancak bu durum, hukuki açıdan oldukça farklı bir rejimi temsil etmektedir ve başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemleriyle doğrudan kıyaslanamaz. Parlamenter sistemlerde, başbakan sürekli olarak parlamentodaki çoğunluğun desteğine sahip olmak zorundadır; oysa başkanlık sistemlerinde cumhurbaşkanı için böyle bir bağımlılık söz konusu değildir. Bu nedenle, bireysel güç yoğunlaşması başkanlık sistemlerinde çok daha belirgindir. Ayrıca, başbakan devletin başı değildir; yetkileri anayasa çerçevesinde ve devlet başkanının varlığı ile sınırlıdır. Bu nedenle, parlamenter sistemde başbakanın kişisel otoriteyi tek elde toplama riski daha düşüktür. Özetle, parlamenter rejimlerde görevde dönüşüm (demokratik rotasyon) mekanizmaları başbakanlık makamı için doğal biçimde işlerken, bu mekanizmalar cumhurbaşkanlığı için aynı ölçüde geçerli değildir.

Bu bağlamda, ardışık cumhurbaşkanlığı dönemlerine getirilen açık anayasal sınırlamalar, özellikle demokratik kurumların ve siyasal kültürel önkoşulların henüz kökleşmediği ülkelerde özel bir önem arz etmektedir. Venedik Komisyonu'na göre, Azerbaycan

Anayasası'nın 101(V). maddesinde yer alan mevcut sınırlamanın kaldırılması, ülkenin yerleşik bir demokrasiye ulaşma yolunda ciddi bir geri adım anlamına gelmektedir."¹⁷⁵

Komisyon ayrıca, devlet başkanlarının görev süresi sınırlamalarına ilişkin hazırladığı görüşte, uluslararası uygulamalar doğrultusunda bu tür sınırlamaların varlığını gerekli görmekte ve özellikle yürütme yetkisinin geniş olduğu başkanlık sistemlerinde bu sınırlamaların kaldırılmasının güçler dengesini zayıflattığını ifade etmektedir. Bu sınırlamalar, aynı kişinin uzun süre görevde kalmasının doğurabileceği olumsuz etkileri önlemek bakımından demokratik işleyiş açısından önemli bir denge mekanizmasıdır.¹⁷⁶

Görüldüğü gibi Venedik Komisyonu, bir kişinin iki dönemden fazla cumhurbaşkanı seçilmesini engelleyen hükmün kaldırılmasının iktidar dengesi üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Komisyon, demokratik kurumların ve siyasi kültürün henüz tam olarak yerleşmediği Azerbaycan gibi ülkelerde bu tür bir anayasa değişikliğinin, konsolide bir demokrasiye giden yolda ciddi bir geri adım anlamına geldiğini vurgulamıştır. Nitekim Azerbaycan gibi başkanlık rejimiyle yönetilen ülkelerde yasama ve yargı erklerinin cumhurbaşkanına oranla daha zayıf konumda olması, bu tür sınırlamaların kaldırılmasını daha da sorunlu hale getirmektedir. Venedik Komisyonu'na göre, görev süresi sınırlaması, güçlü başkanlık sistemlerinde siyasi iktidarın tek bir kişinin elinde uzun süre yoğunlaşmasının önüne geçen önemli bir anayasal güvencedir (bkz. 10. paragraf). Ülke içi muhalif çevreler, bunun esasen yönetimin kişiselleştirilmesi ve siyasal gücün tek elde toplanmasına yönelik bir hamle olduğunu savunmuştur. Bu süreç, Azerbaycan'da anayasa yapımının yalnızca toplumsal mutabakata değil, aynı zamanda siyasal iktidarın meşruiyetini ve kalıcılığını tahkim etme stratejilerine göre şekillenebildiğini göstermesi açısından son derece anlamlıdır.¹⁷⁷

¹⁷⁵ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan*, Opinion No. 518/2008, CDL-AD (2009)010, adopted at the 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009), Strasbourg, 16 March 2009, (Erişim tarihi: 05.05.2025).

¹⁷⁶Report on Term-Limits Part I – Presidents, European Commission For Democracy Through Law, Strasbourg, 20 March 2018 [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)010-e), (Erişim tarihi: 12.05.2025); European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan*, Opinion No. 518/2008, CDL-AD(2009)010, adopted at the 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009), Strasbourg, 16 March 2009, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)010-e), (Erişim tarihi: 12.05.2025)

¹⁷⁷Dünya referandum tahaşasına istehza edir, <http://www.musavat.com/site/#> 20.03.2009, (Erişim tarihi: 12.12.2024).

2.5.3. 2016 Değişiklikleri: Yürütme Erkinin Pekiştirilmesi ve Siyasal Sistem Üzerindeki Yansımaları

Azerbaycan Cumhuriyeti anayasal sisteminde 2016 yılında gerçekleştirilen değişiklikler,¹⁷⁸ yalnızca teknik veya sembolik düzeyde düzenlemeler olarak kalmamış; aynı zamanda ülkenin siyasi rejimi, iktidar dengesi ve demokratik işleyiş mekanizmaları bakımından yapısal sonuçlar doğurmuştur. Bu değişiklikler, yürütme erkini daha da merkezileştiren, Cumhurbaşkanlığı makamının yetki alanını genişleten ve siyasal sistemin genel karakterini dönüştüren nitelikte olmuştur. 26 Temmuz 2016 tarihli ve 2241 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile hazırlanan anayasa değişikliği tasarısı, mevcut Anayasa'nın çok sayıda maddesinde kapsamlı değişiklik öngörmekteydi. Bu kapsamda yeni anayasal kurumlar ihdas edilmiş, Cumhurbaşkanının yetkileri artırılmış ve yürütme yapısının iç dengesi yeniden yapılandırılmıştır. Hazırlanan bu tasarı, 26 Eylül 2016 tarihinde referanduma sunulmuş ve halkoylaması sonucunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Azerbaycan Merkezî Seçim Komisyonu tarafından açıklanan verilere göre, referanduma¹⁷⁹ katılım oranı %69,70 olarak gerçekleşmiş ve yapılan değişikliklerin tamamı seçmen çoğunluğu tarafından onaylanmıştır. Bu oran, anayasal meşruiyet açısından yüksek bir katılım gibi görünse de sürece ilişkin yürütülen siyasi kampanyaların içerikleri ve seçmen davranışı göz önünde bulundurulduğunda bazı önemli tartışmaları beraberinde getirmiştir.

Bu referandum, mahiyeti bakımından önceki referandumla benzerlik göstermekteydi. İçeriğinde, önemi ve gerekçesi açık şekilde anlaşılamayan değişiklik teklifleri ile iktidar erkleri arasındaki dengeyi zedeleyebilecek nitelikte düzenlemeler yer almaktaydı. Bu bağlamda en dikkat çekici değişiklikler arasında, cumhurbaşkanının görev süresinin beş yıldan yedi yıla çıkarılması; cumhurbaşkanına erken seçim çağrısı yapma yetkisinin tanınması; cumhurbaşkanının Millî Meclis'i feshetme yetkisi; başkan yardımcılığı (vice-president) kurumunun ihdası; milletvekillerinin yasal olarak belirlenmiş etik davranış kurallarını ağır şekilde ihlal etmeleri hâlinde görevden alınmaları; milletvekili, cumhurbaşkanı, başkan yardımcısı, başbakan, başbakan

¹⁷⁸ Anayasanın, 26 Eylül 2016 tarihli genel halk oylaması (referandum) ile kabul edilen ilave ve değişiklikleri içeren tam metni için bkz: Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, http://www.e-qanun.az/framework/897#_edn66, (Erişim tarihi: 12.12.2024).

¹⁷⁹ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası, 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi haqqında Qərar, <https://e-qanun.az/framework/33891>, (Erişim tarihi: 05.05.2025).

yardımcıları ve diğer merkezi yürütme organları yöneticileri için asgari yaş sınırının (35) kaldırılması gibi düzenlemeler öne çıkmaktadır.

2016 yılında Azerbaycan Anayasası'nda yapılan değişiklikler üzerine Venedik Komisyonu tarafından yayımlanan Preliminary Opinion (CDL-PI(2016)010) raporu,¹⁸⁰ yürütme erkinin güçlenmesi ve hükümet modelinde ortaya çıkan tek merkezli yapılaşma bakımından oldukça eleştirel bir değerlendirme sunmuştur. Rapor, özellikle Cumhurbaşkanlığı makamının yetkilerinin güçlendirilmesi, yürütmenin denetim dışı hale gelmesi ve hükümet modelinde ortaya çıkan kurumsal kaymalar ekseninde yorumlanabilir:

1. Yürütme Erkinin Aşırı Yetkilendirilmesi ve Güç Yoğunlaşması

Venedik Komisyonu, anayasa değişikliklerinin cumhurbaşkanına tanınan yetkileri daha da genişlettiğini ve bu durumun, yürütme erkini yasama ve yargı karşısında belirgin biçimde üstün kıldığını açık şekilde ifade etmektedir. Özellikle cumhurbaşkanının görev süresinin 5 yıldan 7 yıla uzatılması, erken seçim çağrısı yapma yetkisi, meclisi feshetme hakkı ve başkan yardımcılarını atama yetkisi, bu güç yoğunlaşmasının temel unsurlarıdır. Komisyon, cumhurbaşkanının görev süresini yedi yıla çıkarmanın Avrupa'daki demokratik geleneklere aykırı olduğunu vurgulamaktadır. Örneğin, güçlü yürütmeye sahip devlet başkanlarında (ABD, Fransa gibi) bu süre genellikle 4-5 yıl ile sınırlıdır. Ayrıca 2009 yılında iki dönem sınırlamasının kaldırılması ile birlikte değerlendirildiğinde, bu yeni uzatma, cumhurbaşkanlığı kurumunun kişiselleştirilmesi riskini artırmaktadır.

2. Hükümet Modelinde Tek Kişide Yoğunlaşan İcra Yetkisi

Azerbaycan hükümet modeli teknik olarak başkanlık sistemi olsa da, uygulamada sistemin “süper-başkanlık” özelliği taşıdığı ve yürütmenin neredeyse tüm unsurlarının doğrudan cumhurbaşkanına bağlı hâle geldiği görülmektedir. Örneğin: Başbakan ve bakanların atanması ve görevden alınması yalnızca cumhurbaşkanına bağlıdır. Meclisin hükümete güvensizlik oyu verme yetkisi, sadece tavsiye niteliğindedir ve bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Cumhurbaşkanının Meclis'i feshetme yetkisi,

¹⁸⁰ European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Preliminary Opinion on the Draft Modifications to the Constitution Submitted to the Referendum of 26 September 2016 (Azerbaijan), Opinion No. 864/2016, CDL-PI(2016)010, Strasbourg, 20 September 2016, (Erişim tarihi: 05.05.2025).

yürütme-yasama dengesini tamamen bozmaktadır. Komisyon, bu yetkinin muhalefet için caydırıcı etkiler yaratacağını ve Meclis'in etkin bir denetim organı olma işlevini yitireceğini ifade etmektedir

3. Vitse-Prezidentlik Kurumu ve Halefiyet Mekanizması

Yeni oluşturulan başkan yardımcılığı (Vitse-Prezident) kurumu, yürütme erkinde seçimle değil, doğrudan atama ile işleyen bir halefiyet mekanizması yaratmaktadır. Venedik Komisyonu, bu durumun demokratik meşruiyet açısından ciddi bir sakınca doğurduğunu belirtmiştir. Başkan yardımcılarının sayısının, yetkilerinin ve aralarındaki hiyerarşinin belirsiz olması, bu pozisyonu anayasal açıdan denetlenemez hâle getirmektedir. Dahası, başkan yardımcısının cumhurbaşkanına vekalet etme yetkisi, doğrudan halk tarafından seçilmemiş bir kişinin devletin başına geçmesi riskini doğurmaktadır

4. Cumhurbaşkanının Meclis'i Feshetme Yetkisi ve Kurumsal Zayıflama

Yeni düzenlemelerle cumhurbaşkanının Meclis'i çeşitli gerekçelerle feshetme yetkisine sahip olması (örneğin iki kez güvenoyu verilmemesi, yargıç atamalarında uzlaşya varılamaması gibi durumlar), parlamentonun anayasal konumunu zayıflatmaktadır. Komisyon bu hükmün, sadece teknik değil, aynı zamanda demokratik meşruiyet açısından sakıncalı olduğunu ifade eder. Zira bu yetki, cumhurbaşkanına karşı eleştirel olabilecek Meclis üyeleri üzerinde bir baskı aracı işlevi görebilir

5. Kurumsal Denetimin Yokluğu ve Yargı Bağımsızlığının Aşınması

Cumhurbaşkanının üst yargı üyelerini Meclis onayına sunması zorunluluğu, yeni düzenlemeyle anlamsız hâle gelmiştir. Zira Meclis'in atamayı reddetmesi hâlinde Cumhurbaşkanı Meclis'i feshedebilecektir. Bu durum hem Meclis'in hem de yargının cumhurbaşkanına bağımlı birer aparat hâline gelmesi tehlikesini doğurmaktadır

Sonuç olarak, 2016 referandumu ile yapılan anayasa değişiklikleri, Azerbaycan hükümet modelinde yürütme erkini önceleyen ve denge-denetim mekanizmalarını büyük ölçüde zayıflatan bir yönelimi temsil etmektedir. Venedik Komisyonu'nun değerlendirmeleri, bu reformların hem yapısal olarak parlamentoyu işlevsizleştirdiğini hem de cumhurbaşkanlığı makamının neredeyse sınırsız bir yürütme gücüne sahip olmasına neden olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu durum, sadece kurumsal bir

kriz değil; aynı zamanda, demokratik meşruiyet, seçim rekabeti ve siyasal çoğulculuk açısından ciddi riskler barındırmaktadır.



SONUÇ

Çalışmada, hükümet modellerinin kuramsal yapısı ile bu modellerin demokratik işleyişe etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınmış, devamında ise Azerbaycan Cumhuriyeti'nin anayasal düzeni ve hükümet sistemi tarihsel-siyasal bağlamda incelenmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tarihsel-siyasal gelişim süreci içinde başkanlık sisteminin oluşumu, anayasal çerçevesi ve zaman içerisinde geçirdiği dönüşümler bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Devletin tarihsel köklerinden hareketle, özellikle bağımsızlığa kadarki dönemde şekillenen siyasi kültürün modern anayasal sistem üzerindeki etkileri analiz edilmiştir.

Parlamentar sistemin yasama ve yürütme arasındaki karşılıklı güvene dayalı ilişkisi, siyasi istikrar ve demokratik katılım açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Hükümetin yasama organına karşı sorumluluğu, oydaşmacı demokrasi için elverişli zemin oluşturarak farklı toplumsal kesimlerin temsili ve siyasi uzlaşma süreçlerini desteklemektedir. Ancak, çok partili yapılar ve koalisyon hükümetlerindeki istikrarsızlık riski parlamenter sistemin demokratik işleyişinde kırılganlık yaratabilmektedir. Bu bulgu, parlamenter sistemin esnekliğinin demokratik istikrarla dengelenmesi gerektiğini göstermiştir.

Başkanlık sistemi kuvvetler ayrılığını kesin biçimde tesis ederek siyasi istikrarı garanti altına alırken demokratik katılım ve çoğulculuk açısından sınırlamalar getirmektedir. Yürütmenin doğrudan halk tarafından seçilmesi, demokratik meşruiyet ve hesap verilebilirlik açısından güçlü bir unsur olarak öne çıkmıştır. Ancak, yasanın yürütmeye karşı güvenoyu mekanizmasından yoksun olması ve sabit dönemli görev süresi, siyasi krizlerin çözümünü zorlaştırmakta ve demokratik işleyişte tıkanmalara neden olabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada başkanlık sisteminde çoğunlukçu demokrasi modelinin öne çıktığını ve muhalefetin siyasi süreçten dışlanması sistemin demokratik çoğulculuğunu zayıflattığını göstermiştir. Bulgular kısmında bahsedildiği üzere özellikle ABD örneğinde kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim mekanizmalarının güçlü başkanlık sisteminin demokratik işleyişini desteklemekle birlikte benzer sistemlerin farklı siyasi kültürlerde uygulanması aynı olumlu sonucu vermemektedir.

Yarı başkanlık sistemi yürütme yetkilerinin başkan ve başbakan arasında paylaşılmasıyla bir denge kurmaya çalışırken yetki çatışmaları ve sistem karmaşıklığı sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu durum, demokratik işleyişin etkinliği üzerinde

olumsuz etkiler yaratarak sistem içi kurumsal düzenlemelerin etkinliği ile demokratik istikrar arasında doğrudan bir ilişki olduğu göstermektedir.

Demokrasi kavramı ve hükümet modelleri arasındaki etkileşim incelendiğinde oydaşmacı demokrasi anlayışının parlamenter sistemle nispeten daha uyumlu olduğu, başkanlık sisteminin ise çoğunlukçu demokrasi biçimini desteklediği belirlenmiştir. Ancak, bu ilişkinin yalnızca hükümet modeli ile sınır olmadığı; siyasi kültür ve demokratik denetim mekanizmalarının etkinliğinin de belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla, hükümet sistemlerinin demokratik işleyişe etkisi anayasal düzenlemelerin ötesinde siyasal kültür ve kurumsal kapasiteye bağlı olmuştur. Bu nedenle, hükümet modelinin seçiminin demokratik istikrar ve işlevsellik açısından tek başına belirleyici olmadığı, sistemin işleyişini destekleyen diğer faktörlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan hem kurumsal hem de güvenlik temelli ciddi kırılmalar yaşamıştır. Özellikle Dağlık Karabağ bölgesi üzerinde Ermenistan ile yaşanan silahlı çatışmalar ülkenin siyasal yapılanmasında merkeziyetçi ve güçlü bir yürütme erkine dayalı bir modelin benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, Sovyet sonrası dönemde inşa edilen siyasal sistemin kurumsal mimarisi; anayasal belgeler, referandum süreçleri ve sistem içi güç dengeleri açısından ele alınmıştır.

1995 Anayasası ile kurumsallaşan başkanlık sistemi, ilk aşamada belirli bir denge gözeterek şekillendirilmiş görünmektedir. Ancak 2002, 2009 ve 2016 yıllarında gerçekleştirilen üç anayasal değişiklik dalgası yürütme organının sistem içindeki ağırlığını artırarak kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim mekanizmalarını zayıflatmıştır. Bu düzenlemeler sadece teknik içerikli olmaktan ziyade siyasal sistemin işleyişi, iktidar yapısı ve demokratik meşruiyet açısından yapısal sonuçlar doğurmuştur.

2002 yılında yapılan değişiklikle cumhurbaşkanına halefiyet bağlamında yeni yetkiler tanımlanarak meclis başkanının yerine başbakanın vekalet etmesi öngörülmüş ve başbakanın kurumsal konumu sembolik düzeye indirgenmiştir. 2009 yılındaki referandum ile cumhurbaşkanlığına yönelik dönem sınırlamasının kaldırılması demokratik rejimlerin temel ilkelerinden olan iktidarın periyodik el değiştirmesi ilkesine darbe vurmuştur. Bu süreçte anayasa değişikliklerinin referandum yoluyla gerçekleştirilmesi ise kamu denetiminden yoksun düzenlemelerin halkoylaması

aracılığıyla meşruiyet kazanmasına neden olmuştur. 2016 referandumuyla ise cumhurbaşkanının görev süresi beş yıldan yedi yıla çıkarılmış; meclisi feshetme, erken seçim ilan etme ve başkan yardımcılarını atama gibi geniş yetkiler yürütmeye tanımlanmıştır. Ayrıca, başkan yardımcılığı kurumu ihdas edilerek halefiyet mekanizması doğrudan cumhurbaşkanının takdirine bırakılmıştır.

Söz konusu değişiklikler sonucunda yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dengesi belirgin biçimde yürütme lehine bozularak siyasal sistemin merkezileşmiş ve hiyerarşik bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Azerbaycan'daki başkanlık sisteminin anayasal düzlemde güçlendirilmesi, yalnızca kurumsal yapıların yeniden düzenlenmesini değil aynı zamanda sistemin meşruiyet temelini yeniden tanımlanmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle halkoylaması gibi doğrudan demokrasi araçlarının içerik açısından demokratik niteliği tartışmalı düzenlemeler için bir meşruiyet aracı olarak kullanılması demokratik denetim açısından ciddi sorunlara işaret etmektedir.

Genel olarak çalışmanın bulguları, Azerbaycan'da başkanlık sisteminin zamanla klasik modelden saparak, kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim ilkeleri bakımından zayıf; merkezileşmiş, yürütmenin ağırlıklı olduğu bir yapıya dönüştüğünü ortaya koymuştur. Bu dönüşümünün ardında sadece anayasal tercihler değil; aynı zamanda Azerbaycan'ın tarihsel olarak taşıdığı siyasal kültür, Sovyetler sonrası devlet inşası sürecinde yaşanan istikrarsızlıklar ve Ermenistan ile süregelen çatışmaların yarattığı güvenlik kaygıları gibi yapısal etkenlerin de belirleyici rol oynadığı görülmüştür. Özellikle bağımsızlık sonrası dönemde istikrarın öncelikli hedef haline gelmesi güçlü liderlik ve merkezi yönetim taleplerini pekiştirerek yürütme erkinin anayasal yetkiler bağlamında genişlemesine olanak sağlamıştır.

KAYNAKÇA

- 18 Ekim 1991 tarih ve 222-XII sayılı “Azərbaycan Respublikası Dövlət Müstəqilliyi Haqqında Konstitusiya Aktı”nın metin erişimi için bkz: <http://www.e-qanun.az/framework/6693#> (Erişim tarihi: 25.12.2016).
- 2009-cu il martın 18-də keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki (Referendum) Komissiyasının qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16448>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).
- Aleskerov Alesker, *Azərbaycan Cumhuriyeti Anayasasında Devlet Sistemi ve Temel Öğeleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.
- Aleskerov Alesker, *Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişmeleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı/Genel Kamu Hukuku, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.
- Armaoğlu Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, 11. Baskı, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.
- Asker Ali, “Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirilmesi”, Prof. Dr. Turgut Önen’e Armağan (Yayına hazırlayanlar: Mehmet Turhan, Emel Badır, Gamze Turan Başara), *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Yıl: 2016 (ss.23-37).
- Asker Ali, “Azerbaycan Milliyetçiliği”, İçinde: *Milliyetçilik* (Editör: Tefik Erdem), Otorite Yay., İstanbul 2020 (ss. 552-563).
- Asker Ali, “Ermeni Meselesi” ve Kafkasya Gerçekleri, *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), Aygan Yayınları. İstanbul 2015 (ss. 446-509).
- Asker Ali, “Geleneksel Toplumdan Cumhuriyete Yönetim ve Hukuk Sisteminin Tarihi Gelişimi”, *Azərbaycan Düşünce Tarihi I*, (Ed. Ali Asker), Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Ankara, 2021, (ss. 173-217).
- Asker Ali, “Mirza Bala Mehmetzade’nin Azərbaycan Misak-ı Milli Üzerine Yorumları”, *Azərbaycan əlyazmaları dünya kitabxanalarında: III Beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunur*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd

Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, 13 iyun 2018-ci il, Bakı 2018, (ss. 12-15).

Asker Ali, Elnur Paşa, “Birinci Cümhuriyyət Dönemi Azərbaycan’da Parlamentarizm Kültürü, “100. Yılında Azərbaycan Cümhuriyyəti” Uluslararası Kongresi, (Editörler: Mehmet Topal, Rza Mammadov), Eskişehir 26-27 Mayıs 2018, Anadolu Üniversitesi Yayını 2019 (ss. 223-226).

Asker Ali, Sedanur Şeyban, “Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları”, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 7 Sayı: 1, 2021, (ss. 34-50).

Azərbaycan Cümhuriyyəti 1918-1920: Osmanlı Arşiv Belgeleri, yay.haz. Qiyas Şükürov, Vasif Qafarov, Teas Press, İstanbul, 2018, belge no. 79.

Azərbaycan prokurorluğu: tarixi ənənələr və yeni islahatlar mərhələsi, 27.09.2020, <https://genprosecutor.gov.az/az/post/2817> (Erişim tarixi: 12.05.2025)

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyası, 2016-cı il sentyabrın 26-da keçirilmiş ümumxalq səsverməsinə (referenduma) yekun vurulması və yekunların elan edilməsi haqqında Qərar, <https://e-qanun.az/framework/33891>, (Erişim tarixi: 05.05.2025).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, http://www.e-qanun.az/framework/897#_edn66, (Erişim tarixi: 12.12.2024).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, <https://e-qanun.az/framework/897>, (Erişim tarixi: 25.12.2024).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə 24 avqust 2002-ci ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) yekunları haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16449>, (Erişim tarixi: 12.05.2025).

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dəyişikliklər edilməsi məqsədi ilə 24 avqust 2002-ci ildə keçirilmiş ümumxalq səsverməsinin (referendumun) yekunları haqqında Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Seçki Komissiyasının qərarı, <https://e-qanun.az/framework/16449>, (Erişim tarixi: 12.05.2025).

Azərbaycan SSR Konstitusiyası Nəzarəti Komitəsi, *Hüquq Ensiklopedik Lüğəti*, Azərbaycan Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, Bakı, 1991.

Azərbaycan SSR Konstitusiyasına (Əsas Qanunu) əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan SSR Qanunu, 18 may, 1990, *Azərbaycan SSR Ali Sovetinin məlumatları*, No 10 (815).

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild, “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı 1998.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). II cild, “Azərbaycan” nəşriyyatı, Bakı 1998.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının suverenliyi haqqında Azərbaycan SSR-in konstitusiyası qanunu, <http://ensiklopediya.gov.az/az/terms/9094/cild/14>

Büyük Devletler Kıskaçında Bağımsız Azerbaycan, (Ed.: Qiyas Şükürov və Vasif Qafarov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.

Cəmiləoğlu İlham, “Arkadi Volskinin Dağlıq Qarabağ missiyası – “ənənə”nin davam etdirilməsi yolverilməzdir”, https://musavat.com/news/arkadi-volskinin-dagliq-qarabag-missiyasi-enene-nin-davam-etdirilmesi-yolverilmezdir_762347.html?d=1, 14.12.2020, (Erişim tarixi: 12.08.2021).

Çakmak Mehmet Ali, “Azerbaycan’da Müstakil Hanlıklar Devrine Umumi Bir Bakış”, *Türkler, Cilt 7 – Orta Çağ*, (Ed. Hasan Celal Güzel vd.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

Çakmak Serdar, “Developments in The First Karabakh War and the Khojaly Massacre: Historical-Legal Process and Forced Migration”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 2024, Cilt: 8 Sayı: 2, (ss.183-197).

Declaration of Indepedence, *Azerbaijan Democratic Republic*, <https://axc.preslib.az/en/page/41rUR0xeMH>. (Erişim Tarihi: 12.05.2025).

Dəmirli Mehman, *Şərqin Çağdaşlıq Möcüzəsi. Azərbaycan Cümhuriyyəti: Hüquq və Demokratiya (1918-1920)*, Hüquq Yayın Evi, Bakı 2018.

Dünya referendum tamaşasına istehza edir, <http://www.musavat.com/site/#> 20.03.2009, (Erişim tarixi: 12.12.2024).

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan, Opinion No. 518/2008, CDL-AD (2009)010, adopted at the 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009), Strasbourg, 16 March 2009, (Erişim tarixi: 05.05.2025).

European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), Preliminary Opinion on the Draft Modifications to the Constitution Submitted to the Referendum of 26 September 2016 (Azerbaijan), Opinion No. 864/2016, CDL-PI(2016)010, Strasbourg, 20 September 2016, (Erişim tarixi: 05.05.2025).

Gurbanov Abbas, “Abbasiler Dönemine Kadar Azerbaycan’ın Siyasi Tarihine Genel Bir Bakış”, *İstem*, 2007, 5(9), (ss.121-134).

- Gülener Serdar, “Anayasa Yapımında Yeni Bir Paradigma; Kapsayıcı, Katılımcı, Uzlaşmacı Anayasa Yapımları ve Çeşitli Örnekler”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı:3, 2011 (ss. 199-224).
- Hakimiyyət bölgüsünü sarsıdan Konstitusiya referendumları..., <https://tribunat.info/analiz/hakimiyyet-bolqusunu-sarsidan-konstitusiya-referendumlari>, (Erişim tarihi: 12.05.2025).
- Hasanova Sara, “Azerbaycan’da Anayasa Yapım Süreci”, *İzmir Barosu Dergisi*, 2019, 84 (2), (ss.127-159).
- Hekimoğlu Mehmet Merdan, “Bağımsızlık Öncesi Azerbaycan Anayasal Gelişmeler Tarihine Karşılaştırmalı Bir Bakış”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2020, Cilt: 7 Sayı: 8, (ss.1-19).
- Kaboğlu İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 10. Bası, Legal Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 23.
- Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi* (Son Hunlar, Hazarlar, Ermeniler, Terekemeler), (Çevirmen: Yusuf Gedikli) Selenge Yayınları, İstanbul 2006.
- Kalankatuklu Moisey, *Albaniya tarixi*, Mxitar Qoş, *Alban Salnaməsi* (Tərcümə, müqəddimə, qeyd və şərhlərin müəllifi: Ziya Bünyadov), “Avrasiya Press”, Bakı 2006.
- Karabağ, *Türk Dünyası Birlik Platformu*, <https://interaktif.turkdunyasibirlik.org/karabag/>, (Erişim Tarihi: 13.05.2025).
- Kelsen Hans, “Party Dictatorship”, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*, 1936, 16(1), (ss.1-12).
- Konstitusiya ilə keçən 26 il..., <https://www.azadliq.org/a/konstitusiya-deyisiklik/31558229.html>, 12.11.2021 (Erişim tarihi: 12.05.2025).
- Mehmetov İsmail, *Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı: Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, Ötüken, İstanbul 2009.
- Nağıyeva Nəzrin, “Heydər Əliyevin hüquqi dövlət quruculuğuna töhfələri 2002-ci il referendumu kontekstində: hakimiyyət bölgüsü və yerli özünüidarəetmə strukturundakı dəyişikliklərin təhlili”, *Juridical Scinces and Education*, No: 76, 2024 (ss. 95-100).
- Parlamentar Sistem Değil Sovyet Demokrasisi, *Özgürlük Dünyası*, <https://www.ozgurlukdunyasi.org/2015/03/11/parlamentar-sistem-degil-sovyet-demokrasisi/>. (Erişim Tarihi: 14.05.2025).

- Recep Rehimli, “Azerbaycan Yönetim Sistemi”, <https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/azerbaycan-ynetm-sstem-the-management-system-of-republic-of-azerbaijan.pdf>, (Erişim tarihi: 25.12.2024).
- Report on Term-Limitis Part I – Presidents, European Commission For Democracy Through Law, Strasbourg, 20 March 2018 [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)010-e), (Erişim tarihi: 12.05.2025); European Commission for Democracy through Law (Venice Commission), *Opinion on the Draft Amendments to the Constitution of the Republic of Azerbaijan*, Opinion No. 518/2008, CDL-AD(2009)010, adopted at the 78th Plenary Session (Venice, 13–14 March 2009), Strasbourg, 16 March 2009, [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)010-e), (Erişim tarihi: 12.05.2025)
- Resulzade Mehmet Emin, *Kafkasya Türkleri*, (Hazırlayan: İrfan Murat Yıldırım ve Salahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.
- Sadıgov Ramin, “Bolşeviklerin Geçici Hükümeti Devirme Girişimi: 1917 Temmuz Ayaklanması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 34 Sayı: 1, (ss. 229 – 268).
- Sadıgov Ramin, “Karabağ Hanlığının Çarlık Rusyası’na İlhakı”, *History Studies*, Volume:10, Issue: 7, 2018, (ss. 199-219).
- Sadıgov Ramin, “Rus İhtilallerinin Azerbaycan’a Etkileri: Bağımsızlığa Giden Yol”, *Gazi Türkiyat* 2015, Sayı:16, (ss. 165-185).
- Sadıgov Ramin, “Şubat Devriminden Sonra Rusya’da İktidar Mücadelesi: Ekim Devrimi’ne Giden Yol”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 29, Sayı: 48, (ss. 101-118).
- Sadıgov Ramin, *Kanlı Dört Yıl: Rus İç Savaş Tarihi (1917-1920)*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020.
- Sancaktar Caner, “Sovyetler Birliği’nin Yıkılışı, Politik Değişim, Kapitalizme Geçiş ve Parçalanma”, İçinde: *Dünya Jeopolitiğinde Türkiye*, (Editör: Hasret Çomak), Hiperlink Yayınları, İstanbul 2011 (ss. 523-570).
- Şərifli Məmmədli, *IX əsrin ikinci yarısı – XI əsrlərdə Azərbaycan feodal dövlətləri*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutu, Bakı, 2013.
- Şüküroğlu Gıyas, “Aristokratik Zihniyetin Siyasal Düzene Müdahalesi: Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kuruluş Sürecinde Haziran Krizi (16-18 Haziran 1918)”, *Belleten*, 2024, Cilt: 88 Sayı: 312, (ss. 541 – 572).

- Şüküroğlu Gıyas, *Kafkas İslam Ordusu: Kuruluş, Teşkilatlanma ve Operasyonlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2023.
- Ünalp F.Rezzan, “Türk Ordusunun Azerbaycan Harekâtı ve Karabağ (Birinci Dünya Savaşından Hocalı Soykırımına)”, *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2021, 1, (ss.1-17).
- Vasif Qafarov, Qiyas Şükürov, *Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi: 1918-1920-ci illər (Osmanlı Arxiv Sənədləri Əsasında)*, Elmin İnkişafı Fondu, Bakı 2017.
- Yaşarsoy Azer, *Azerbaycan’da “Ermeni Meselesi” (1920-2021)*, NEÜ Yayınları, 2023.
- Yaşayan Uğur Deniz, “Moskova’nın Dağlık Karabağ Politikasındaki Dönüşüm”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2023, 10(6), (ss.2790-2811).
- Yavuz Resul, “Bağımsızlığının İlanından Sonra Azerbaycan Heyetlerinin İstanbul’daki Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Basınındaki Yansımaları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 14 Sayı: 28, 2020, (ss.371-400).
- Yeşilot Okan, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 36, 2008, (ss. 187-199).
- Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920), Законодательные акты (Сборник документов)*, Издательство “Азербайджан”, Баку 1998.
- Буниятов Зия , *Азербайджан в VII—IX вв.*, Изд., Изд-во АН Азерб. ССР, Баку, 1965.
- Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика, *Большая российская энциклопедия* 2004–2017, https://old.bigenc.ru/domestic_history/text/1985949
- Конституционное право России: Советское конституционное право от 1918 года до Сталинской конституции*, Allpravo.ru, 2003, <http://www.allpravo.ru/library/doc117p0/instrum118/>, [Erişim tarihi: 01.06.2019]
- Юсифов Ю. Б. “Топонимы и этническая история древнего Азербайджана”, *Материалы конференции о проблемах проблемах азербайджанской ономастики*, Баку, 1986.

ÖZGEÇMİŞ

Bakhtiyar Atamov, lise eğitimini 2006-2017 yılları arasında Azerbaycan'da tamamladım. 2018'de Karabük Üniversitesi İktisadi ve idari bilimler fakültesi Kamu Yönetimi ve siyaset bilimi bölümünde başladığım lisans eğitimini 2022'de tamamladım. 2022 yılı Ekim ayında ise Karabük Üniversitesi Lisansüstü eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladım.

